

ISSN 2415-8801

Інтелект

XXI

№ 4 '2019

УДК 005.336.4

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ХАРЧОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ
ГО «ІНСТИТУТ ПРОБЛЕМ КОНКУРЕНЦІЙ»**

НАУКОВИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕЛЕКТ XXI»

Заснований у 2010 році. Виходить 6 разів на рік.

Реєстраційне свідоцтво КВ № 19206-9006 ПР від 05.07.2012 р.

**Журнал внесено до списку друкованих періодичних видань,
що входять до переліку наукових фахових видань України (економічні науки)
(Наказ №41 Міністерства освіти і науки України від 17.01.2014 р.)**

**Присвоєно Міжнародний стандартний серійний номер
(International Standard Serial Number) ISSN 2415-8801 16.02.2016 р.**

**Журнал включено до міжнародної наукометричної бази
Index Copernicus**

Засновники
і видавці:

Національний університет харчових технологій
ГО «Інститут проблем конкуренції»

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Гуткевич Світлана Олександрівна	– головний редактор доктор економічних наук, професор
Гедрюс Ромейка	– доктор наук, Associate Professor (Литва)
Бутнік-Сіверський Олександр Борисович	– доктор економічних наук, професор
Єрмошенко Микола Миколайович	– доктор економічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України
Киричок Петро Олексійович	– доктор технічних наук, професор
Корінько Микола Данилович	– доктор економічних наук, професор
Мусіна Аміна Аміржанівна	– доктор економічних наук, професор (Казахстан)
Пугачов Микола Іванович	– доктор економічних наук, професор, член.-кор. НААНУ
Руденко-Сударєва Лариса Володимирівна	– доктор економічних наук, професор
Сафонов Юрій Миколайович	– доктор економічних наук, професор
Гужва Ігор Юрійович	– доктор економічних наук, доцент
Юренієнє Віргінія	– доктор, професор (Литва)
Солоха Дмитро Володимирович	– відповідальний секретар доктор економічних наук, доцент

Мова видання: українська, російська, англійська.

Програмні цілі видання: розвиток науки і освіти, популяризація економічних знань, формування економічного типу мислення, інформування наукового середовища про сучасні дослідження та розробки в сфері економіки.

Відповідальність за точність поданих фактів, цитат, цифр і прізвищ несуть автори матеріалів.

Редакційна колегія матеріали не повертає.

Редакційна колегія не завжди поділяє думку авторів.

У разі передруку посилання на журнал «Інтелект XXI» обов'язково.

Друкується за погодженням редколегії журналу.

Технічний секретар – Петрова О.В.

Офіційний сайт <http://www.intellect21.nuft.org.ua>

E-mail: journal@intellect21.nuft.org.ua

Формат 60x84/8. Гарнітура Times New Roman.

Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 14,42.

Підписано до друку 26.09.2019 р. Замов. № 0919/196. Наклад 100 прим.

Виготовлювач: Видавничий дім «Гельветика»

E-mail: mailbox@helvetica.com.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 6424 від 04.10.2018 р.

ЗМІСТ

СВІТОВА ЕКОНОМІКА ТА МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

Бутко Б.О. ОСНОВНІ ТРЕНДИ РОЗВИТКУ СВІТОВОГО РИНКУ ВИСОКОТЕХНОЛОГІЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ.....	9
Мостова А.Д. МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ОЦІНКИ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ.....	14

НАЦІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

Вараксіна О.В. ОКРЕМІ ПИТАННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ АГРАРНОГО СЕКТОРУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ.....	20
Васильців Т.Г., Панченко В.А., Зайченко В.В. ІДЕНТИФІКАЦІЯ ЧИННИКІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТЕХНОЛОГІЧНОЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ЕКОНОМІКИ.....	24
Войцешин В.П. ФУНКЦІОНУВАННЯ ФІСКАЛЬНОГО МЕХАНІЗМУ ФІСКАЛЬНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКСПОРТНОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ.....	29
Захаренко Н.С. ДОСЛІДЖЕННЯ ЧИННИКІВ ВПЛИВУ НА ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНІ РЕЗУЛЬТАТИ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ ДЛЯ ВДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМНОГО ФОРМУВАННЯ АНТИКРИЗОВИХ ЗАХОДІВ.....	32
Коробенко Р.І. ОЦІНКА ВПЛИВУ РІВНЯ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ БЮДЖЕТНОЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ.....	38
Кузнєцова Л.В. УПРАВЛІННЯ КРЕДИТНИМИ РИЗИКАМИ БАНКІВ УКРАЇНИ НА ОСНОВІ СТРЕС-ТЕСТУВАННЯ.....	44
Купрієнко А.В. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ОБЛІКОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНТРОЛІНГУ НА ПІДПРИЄМСТВАХ ТОРГІВЛІ.....	49
Лисевич С.Г. ОСНОВНІ ЕТАПИ ЕКОНОМІЧНОЇ ОЦІНКИ ГОСПОДАРСЬКОГО МЕХАНІЗМУ ГІРНИЧОРУДНОГО ПІДПРИЄМСТВА (НА ПРИКЛАДІ ГІРНИЧО-ЗБАГАЧУВАЛЬНИХ КОМБІНАТІВ КРИВОГО РОГУ).....	54
Мороз Л.І. ПРАЦЕЗДАТНІСТЬ ТА ПРОДУКТИВНІСТЬ ПРАЦІ ЯК СКЛАДНИКИ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОГО ПРАЦІВНИКА ПІДПРИЄМСТВА.....	58
Худолей В.Ю., Дергалюк Б.В. ФОРМУВАННЯ ЦІЛЕЙ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ СТРУКТУРНИХ ЗРУШЕНЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ.....	63
Чернелєвська О.Л., Чернелєвський Л.М. РОЗВИТОК ПОТЕНЦІАЛУ ВЕРТИКАЛЬНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ І КЛАСТЕРИЗАЦІЇ ЯК ЕФЕКТИВНОГО ІНСТРУМЕНТУ ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОЗДАТНОСТІ ОКРЕМИХ ГАЛУЗЕЙ ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ.....	68

ІНВЕСТИЦІЙНО-ІННОВАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ

Андрейченко А.В., Горбаченко С.А. ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНЕ ПАРТНЕРСТВО ЯК ІНСТРУМЕНТ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ПОРТОВОГО ГОСПОДАРСТВА.....	73
Комарницька Г.О. ПРИНЦИПИ АКТИВІЗУВАННЯ ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА В УМОВАХ РОЗВИТКУ ІНВЕСТИЦІЙНО-ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	78

Старинець О.Г. ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ.....	83
--	----

Хаврова К.С. ВИЗНАЧЕННЯ СУЧАСНИХ ПІДХОДІВ ДО УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНИМ РОЗВИТКОМ ПІДПРИЄМСТВА.....	88
---	----

БІЗНЕС ТА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ КАПІТАЛ

Іванова В.В. РОЛЬ ДИЗАЙН-МИСЛЕННЯ В ОСВІТІ	93
--	----

Кухтин О.Б. ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ СКЛАДНИК ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЯК ОСНОВА ФУНКЦІОНУВАННЯ СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ ЦИФРОВИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ.....	97
---	----

Приймак В.І., Голубник О.Р. ЗАЛЕЖНІСТЬ ДОБРОБУТУ НАСЕЛЕННЯ КРАЇНИ ВІД РІВНЯ ЙОГО ОСВІЧЕНОСТІ.....	101
---	-----

Холявко Н.І., Вербицька А.В., Децюк Т.М. КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ БЛОКІВ ІНТЕГРОВАНОЇ МОДЕЛІ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ ЗА КОНЦЕПЦІЄЮ QUADRUPLE HELIX.....	107
---	-----

ЕКОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ

Коротун О.П. РЕКУЛЬТИВАЦІЯ ПОРУШЕНИХ ЗЕМЕЛЬ ЯК СПОСІБ ПІДВИЩЕННЯ РЕКРЕАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	117
---	-----

<i>ІНФОРМАЦІЯ</i>	124
--------------------------	-----

СОДЕРЖАНИЕ

МИРОВАЯ ЭКОНОМИКА И МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ

Бутко Б.О. ОСНОВНЫЕ ТРЕНДЫ РАЗВИТИЯ МИРОВОГО РЫНКА ВЫСОКОТЕХНОЛОГИЧНОЙ ПРОДУКЦИИ.....	9
Мостовая А.Д. МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ ОЦЕНКИ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ГОСУДАРСТВА.....	14

НАЦИОНАЛЬНАЯ ЭКОНОМИКА

Вараксина Е.В. ОТДЕЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ АГРАРНОГО СЕКТОРА НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ	20
Васильцев Т.Г., Панченко В.А., Зайченко В.В. ИДЕНТИФИКАЦИЯ ФАКТОРОВ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ТЕХНОЛОГИЧЕСКОЙ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ЭКОНОМИКИ.....	24
Войцешин В.П. ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ ФИСКАЛЬНОГО МЕХАНИЗМА ФИСКАЛЬНОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ЭКСПОРТНОГО ПОТЕНЦИАЛА УКРАИНЫ	29
Захаренко Н.С. ИССЛЕДОВАНИЕ ФАКТОРОВ ВЛИЯНИЯ НА ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ РЕЗУЛЬТАТЫ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ ДЛЯ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ СИСТЕМНОГО ФОРМИРОВАНИЯ АНТИКРИЗИСНЫХ МЕРОПРИЯТИЙ.....	32
Коробенко Р.И. ОЦЕНКА ВЛИЯНИЯ УРОВНЯ РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА СЕЛЬСКИХ ТЕРРИТОРИЙ НА ЭФФЕКТИВНОСТЬ БЮДЖЕТНОЙ ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИИ В УКРАИНЕ.....	38
Кузнецова Л.В. УПРАВЛЕНИЕ КРЕДИТНЫМИ РИСКАМИ БАНКОВ УКРАИНЫ НА ОСНОВЕ СТРЕСС-ТЕСТИРОВАНИЯ.....	44
Куприяненко А.В. КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ УЧЕТНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ КОНТРОЛЛИНГА НА ПРЕДПРИЯТИЯХ ТОРГОВЛИ.....	49
Лысевич С.Г. ОСНОВНЫЕ ЭТАПЫ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ОЦЕНКИ ХОЗЯЙСТВЕННОГО МЕХАНИЗМА ГОРНОРУДНОГО ПРЕДПРИЯТИЯ (НА ПРИМЕРЕ ГОРНО-ОБОГАТИТЕЛЬНЫХ КОМБИНАТОВ КРИВОГО РОГА).....	54
Мороз Л.И. ТРУДОСПОСОБНОСТЬ И ПРОИЗВОДИТЕЛЬНОСТЬ ТРУДА КАК СОСТАВЛЯЮЩИЕ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОГО РАБОТНИКА ПРЕДПРИЯТИЯ.....	58
Худoley В.Ю., Дергалюк Б.В. ФОРМИРОВАНИЕ ЦЕЛЕЙ ПОЛИТИКИ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ СТРУКТУРНЫХ СДВИГОВ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ.....	63
Чернелевская Е.Л., Чернелевский Л.Н. РАЗВИТИЕ ПОТЕНЦИАЛА ВЕРТИКАЛЬНОЙ ИНТЕГРАЦИИ И КЛАСТЕРИЗАЦИИ КАК ЭФФЕКТИВНОГО ИНСТРУМЕНТА ПОВЫШЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ОТДЕЛЬНЫХ ОТРАСЛЕЙ ПИЩЕВОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ.....	68

ИНВЕСТИЦИОННО-ИННОВАЦИОННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ

Андрейченко А.В., Горбаченко С.А. ГОСУДАРСТВЕННО-ЧАСТНОЕ ПАРТНЕРСТВО КАК ИНСТРУМЕНТ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ ПОРТОВОГО ХОЗЯЙСТВА.....	73
Комарницкая А.О. ПРИНЦИПЫ АКТИВИЗИРОВАНИЯ ГОСУДАРСТВЕННО-ЧАСТНОГО ПАРТНЕРСТВА В УСЛОВИЯХ РАЗВИТИЯ ИНВЕСТИЦИОННО-ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ.....	78

Старинец А.Г. ФОРМИРОВАНИЕ СТРАТЕГИИ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ.....	83
Хаврова Е.С. ОПРЕДЕЛЕНИЕ СОВРЕМЕННЫХ ПОДХОДОВ К УПРАВЛЕНИЮ ИННОВАЦИОННЫМ РАЗВИТИЕМ ПРЕДПРИЯТИЯ.....	88

БИЗНЕС И ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫЙ КАПИТАЛ

Иванова В.В. РОЛЬ ДИЗАЙН-МЫШЛЕНИЯ В ОБРАЗОВАНИИ.....	93
Кухтын О.Б. ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА КАК ОСНОВА ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ОБЩЕСТВА В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВЫХ ТРАНСФОРМАЦИЙ.....	97
Приймак В.И., Голубник О.Р. ЗАВИСИМОСТЬ БЛАГОСОСТОЯНИЯ НАСЕЛЕНИЯ СТРАНЫ ОТ УРОВНЯ ЕГО ОБРАЗОВАННОСТИ.....	101
Холявко Н.И., Вербицкая А.В., Децюк Т.Н. КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЯ БЛОКОВ ИНТЕГРИРОВАННОЙ МОДЕЛИ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОГО ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ УКРАИНЫ ПО КОНЦЕПЦИИ QUADRUPLE HELIX.....	107

ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ

Коротун О.П. РЕКУЛЬТИВАЦИЯ НАРУШЕННЫХ ЗЕМЕЛЬ КАК СПОСОБ ПОВЫШЕНИЯ РЕКРЕАЦИОННОГО ПОТЕНЦИАЛА РОВЕНСКОЙ ОБЛАСТИ.....	117
---	-----

ИНФОРМАЦИЯ

124

CONTENTS

WORLD ECONOMY AND INTERNATIONAL RELATIONS

Butko Boghdan MAIN TRENDS FOR THE DEVELOPMENT OF THE GLOBAL MARKET OF HIGH-TECH PRODUCTS.....	9
Mostova Anastasiia INTERNATIONAL EXPERIENCE OF STATE FOOD SECURITY ASSESSMENT.....	14

NATIONAL ECONOMY

Varaksina Elena SOME ISSUES OF COMPETITIVENESS OF THE AGRICULTURAL SECTOR OF THE NATIONAL ECONOMY.....	20
Vasylytsiv Taras, Panchenko Volodymyr, Zaychenko Volodymyr IDENTIFICATION OF THE FACTORS OF PROVIDING TECHNOLOGICAL COMPETITIVENESS OF THE ECONOMY.....	24
Voitseshyn Vasyl FUNCTIONING OF UKRAINE’S FISCAL REGULATION EXPORT POTENTIAL FISCAL MECHANISM	29
Zakharenko Natalia RESEARCH OF FACTORS OF INFLUENCE ON FINANCIAL AND ECONOMIC RESULTS OF INDUSTRIAL ENTERPRISES ACTIVITY WITH THE PURPOSE OF IMPROVEMENT THE APPROACH OF ANTI-CRISIS MEASURES SYSTEM FORMATION.....	32
Korobenko Roman ASSESSMENT OF IMPACT OF DEVELOPMENT OF ECONOMIC POTENTIAL OF RURAL TERRITORIES ON EFFECTIVENESS OF BUDGETARY DECENTRALIZATION IN UKRAINE.....	38
Kuznetsova Lyudmila CREDIT RISK MANAGEMENT OF UKRAINIAN BANKS BASED ON STRESS-TESTING.....	44
Kupriienko Anastasiia CONCEPTUAL BASICS OF TRADING ENTERPRISES’ ACCOUNTING PROVISION OF CONTROLLING	49
Lysevich Sergey THE MAIN STAGES OF ECONOMIC ASSESSMENT OF MANAGERIAL MECHANISM OF A MINING PLANT (A CASE STUDY OF MINING AND PROCESSING PLANTS OF KRIVOY ROG).....	54
Moroz Lyudmyla ABILITY TO WORK AND LABOR PRODUCTIVITY AS COMPONENTS OF COMPETITIVE EMPLOYEES OF THE ENTERPRISE.....	58
Khudolei Veronika, Dergaliuk Bogdan FORMATION OF GOVERNMENT CONTROL POLICY OBJECTIVES STRUCTURAL CHANGES IN NATIONAL ECONOMY.....	63
Chernelevskaya Olga, Chernelevskiy Leonid DEVELOPMENT OF VERTICAL INTEGRATION AND CLUSTERIZATION POTENTIAL AS AN EFFICIENT INSTRUMENT FOR INCREASING COMPETITIVENESS OF INDIVIDUAL FIELDS OF FOOD INDUSTRY.....	68

INVESTMENT AND INNOVATIVE ACTIVITIES

Andreichenko Andrii, Horbachenko Stanislav PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP AS A TOOL OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF THE PORT ECONOMY.....	73
Komarnytska Hanna PRINCIPLES OF ACTIVATION OF PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP IN TERMS OF THE DEVELOPMENT OF INVESTMENT AND INNOVATION ACTIVITY.....	78
Starynets Oleksandr FORMING OF STRATEGY OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF AGRICULTURAL ENTERPRISES.....	83

Khavrova Kateryna
DEFINING CURRENT APPROACHES TO MANAGING
INNOVATIVE DEVELOPMENT OF THE ENTERPRISE.....88

BUSINESS AND INTELLECTUAL CAPITAL

Ivanova Valentina
THE ROLE OF DESIGN THINKING IN EDUCATION..... 93

Kukhtyn Olha
THE INTELLECTUAL COMPONENT OF HUMAN POTENTIAL AS THE BASIS
OF THE SOCIETY'S FUNCTIONING IN THE CONDITIONS OF DIGITAL TRANSFORMATION..... 97

Pryimak Vasyl, Holubnyk Olha
DEPENDENCE OF THE WELFARE OF THE POPULATION
OF THE COUNTRY ON THE LEVEL OF ITS EDUCATION.....101

Kholiavko Nataliia, Verbytska Anna, Detsiuk Tetiana
CONCEPTUALIZATION OF THE INTEGRATED MODEL OF COMPETITIVE
HIGHER EDUCATION IN UKRAINE WITHIN THE QUADRUPLE HELIX CONCEPT.....107

ENVIRONMENTAL ISSUES

Korotun Olha
RECLAMATION OF DISTURBED LANDS AS A WAY OF ENHANCING
THE RECREATIONAL POTENTIAL OF RIVNE REGION.....117

INFORMATION 124

СВІТОВА ЕКОНОМІКА ТА МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

УДК 339.944

Бутко Б.О.

аспірант,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ОСНОВНИ ТРЕНДИ РОЗВИТКУ СВІТОВОГО РИНКУ
ВИСОКОТЕХНОЛОГІЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ

У статті розглянуто тенденції розвитку світового ринку високотехнологічної продукції, визначено чинники впливу на бізнес-середовище ринку високотехнологічної продукції та здійснено моніторинг показників витрат реального та бюджетного секторів. Проаналізовано динаміку витрат на НДДКР країн – лідерів ринку високих технологій та визначено структуру сучасного стану світового ринку високотехнологічної продукції як надвисокий рівень конкуренції, а саме як інноваційна конкуренція. Обґрунтовано особливості інноваційної конкуренції та її головні відмінності від вільної конкуренції та аргументовано, що синергетичний підхід до розгляду тенденцій розвитку світового ринку високотехнологічної продукції вимагає аналізу цього процесу у двох площинах: територіальній та галузевій. Запропоновано застосовувати найбільш релевантну класифікацію ринку високотехнологічної продукції для аналізу найновіших тенденцій ринку, а саме класифікацію на базі Шостого технологічного укладу – NBIC-класифікацію, де N – нано-, B – біо-, I – інфо-, C – когнитивна технологічна продукція. Представлено тренди та детермінанти інноваційного потенціалу країн – суб'єктів ринку високотехнологічної продукції.

Ключові слова: НДДКР, високі технології, високотехнологічна продукція, чинники бізнес-середовища, інновації, комерціалізація, ТНК.

ОСНОВНЫЕ ТРЕНДЫ РАЗВИТИЯ МИРОВОГО РЫНКА
ВИСОКОТЕХНОЛОГИЧНОЙ ПРОДУКЦИИ

Бутко Б.О.

В статье рассмотрены тенденции развития мирового рынка высокотехнологической продукции, определены факторы влияния на бизнес-среду рынка высокотехнологической продукции и осуществлен мониторинг показателей затрат реального и бюджетного секторов. Проанализирована динамика расходов на НИОКР стран – лидеров рынка высоких технологий и определена структура современного состояния мирового рынка высокотехнологической продукции как сверхвысокий уровень конкуренции, а именно как инновационная конкуренция. Обоснованы особенности инновационной конкуренции и ее основные отличия от свободной конкуренции и аргументировано, что синергетический подход к рассмотрению тенденций развития мирового рынка высокотехнологической продукции требует анализа этого процесса в двух плоскостях: территориальной и отраслевой. Предложено использовать более релевантную классификацию рынка высокотехнологической продукции для анализа новейших тенденций рынка, а именно классификацию на базе Шестого технологического уклада – NBIC-классификацию, где N – нано-, B – био-, I – инфо-, C – когнитивная технологическая продукция. Представлены тренды и детерминанты инновационного потенциала стран – субъектов рынка высокотехнологической продукции.

Ключевые слова: НИОКР, высокие технологии, высокотехнологическая продукция, факторы бизнес-среды, инновации, коммерциализация, ТНК.

MAIN TRENDS FOR THE DEVELOPMENT OF THE GLOBAL MARKET
OF HIGH-TECH PRODUCTS

Butko Boghdan

In the article the tendencies of development of the world market of high-tech products have been considered. The factors of influence on the business environment of the market of high-tech products have been determined. Monitoring of real and budgetary sector expenditure indicators has been monitored. The dynamics of R&D expenditures of high-tech market leaders has been analyzed. The structure of the current state of the world market of high-tech products has been determined as a super-high level of competition, namely, as innovative competition. The peculiarities of innovation competition and its main differences from free competition have been substantiated. This is determined by a group of factors: a high level of risk associated with the development and output of the product on the market; high dynamics of market processes; "aggressive" nature of competition; a sharp reduction in the period of stay of the innovation manufacturer in a monopoly position on the market; high lability and rapid change in consumer preferences; feedback feedback market maker; increased image of the manufacturer; weakness of the buyer's market forces; the low significance of the price factor for the consumer when buying

a high-tech product. It has been argued that the synergetic approach to the consideration of trends in the development of the global market for high-tech products requires an analysis of this process in two planes – territorial and sectoral. It has been proposed to use the most relevant for today classification of the market of high-tech products in order to analyze the latest trends in the market, namely, the classification based on the major technological process – NBIC-classification, where N-nano, B-bio, I-infos, C-cognotechnology products. The trends and determinants of innovation potential of the countries-subjects of the market of high-tech products are presented.

Keywords: R&D, high technology, high-tech products, factors of the business environment, innovation, commercialization, TNCs.

Постановка проблеми. Центральними характеристиками сучасної світової економіки виступають розширення і поглиблення глобалізаційних процесів. Зростання темпів технологічного прогресу та формування інформаційного суспільства, яке виразно проявилось у формуванні та розвитку ринку високих технологій, визначаються як одні з головних рушійних сил економічної глобалізації. З іншого боку, глобалізаційні процеси, своєю чергою, значно прискорюють технічний прогрес у цілому та розвиток ринку високих технологій зокрема.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження та аналіз трендів ринку високих технологій представлено у працях Д. Халтівангера, І. Хетевей, Х. Міранди, М. Роко, К. Сала-і-Мартіна, Р. Лукаса та ін.

Інтенсифікація міжнародного економічного співробітництва у сфері високих технологій, формування державної інноваційно-інвестиційної політики у цій сфері та пошук механізмів ефективної взаємодії реального та бюджетного секторів неможливі без визначення тенденцій та кон'юнктури ринків високих технологій, що потребує постійного моніторингу та аналізу динаміки макроекономічних показників інноваційно-інвестиційної діяльності та вивчення моделей взаємодії країн – лідерів ринку високих технологій. У зв'язку із цим дослідження у зазначеній проблематиці набуває системного характеру і потребує постійного моніторингу.

Постановка завдання. Метою дослідження є визначення чинників розвитку бізнес-середовища, показників витрат реального та бюджетного секторів, співставлення витрат на НДДКР між провідними країнами, виокремлення трендів та детермінант інноваційного потенціалу країн – суб'єктів ринку високих технологій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Глобальність сучасної економіки передбачає, перш за все, глобальність конкуренції, її нові форми та методи. Слід виділити найважливіші глобальні чинники, що впливають на трансформацію національних та світової систем господарювання на сучасному етапі – етапі глобальної інформаційно-мережевої економіки. До цього переліку слід віднести такі, як:

– глобалізація системи світогосподарських зв'язків, світових сировинних, товарних, валютно-фінансових та фондових ринків, ринку висококваліфікованої робочої сили та ін.;

– інформаційно-комунікаційна глобалізація, яка здійснюється на базі передових ІКТ та забезпечує вільний доступ до світових інформаційних, наукових та освітніх ресурсів;

– віртуалізація обміну інформацією та діяльності окремих громадян, громадських організацій, компаній, урядових органів більшості держав світу;

– стирання зовнішніх територіальних меж окремих держав і регіонів, які стають віртуально проникними, а

також стають проникними й національні фінансові та фіскальні системи;

– формування різних віртуально-мережевих урядових (наприклад, електронний уряд) і неурядових інститутів, соціальних мереж, самоорганізація мережевих громадських та бізнес-спільнот;

– різке зростання ролі інформації як головного чинника виробництва і ролі інтелектуальної власності;

– різке розширення можливості отримання доходів, пов'язаних з інноваційним підприємництвом, електронною діяльністю та бізнесом у мережі Інтернет;

– розвиток електронних, дистанційних форм зайнятості (електронне робоче місце, електронний офіс, електронне підприємство, офшорне програмування);

– виникнення електронних форм регулювання економічної та громадської діяльності, а також електронних форм управління і взаємодії держави з населенням;

– стрімке розгортання конкурентної боротьби між країнами – лідерами високотехнологічної продукції, що потребує впровадження транснаціональними корпораціями випереджальних інновацій. Зазначене сприяє підтримці постійно діючого інформаційного та технологічного лідерства окремих країн на високотехнологічних глобальних ринках.

Таким чином, сучасний стан світового ринку високих технологій потребує врахування специфіки маркетингового середовища міжнародного бізнесу, що динамічно змінюється під дією чисельних чинників, які поділяються на макрочинники та мікрочинники. До макрочинників зазвичай відносять політичні, правові, економічні, соціально-культурні, технологічні та фізичні. Мікрочинники – це наявні та потенційні постачальники, посередники, клієнти та конкуренти.

Економічне середовище є одним із найважливіших параметрів міжнародного співробітництва. До основних параметрів інтернаціоналізованого економічного середовища належать: тип економіки (традиційна, командно-адміністративна, ринкова); структура господарства, господарська орієнтація (галузева структура, пріоритети економічного розвитку); спрямованість та ступінь державного втручання в економіку; наявність спеціальних (вільних) економічних зон; стан і динаміка конкретного галузевого ринку; рівень привабливості інвестиційного клімату.

Чинник технологічного середовища міжнародного бізнесу можна визнати як системоутворюючий саме для ринку високих технологій. Відмінності тих чи інших ринків із погляду технологічного рівня полягають у: можливостях розроблення нових технологій; масштабах їх використання; інтенсивності трансферу самих технологій та високотехнологічних продуктів; суті та значущості прогресивних соціально-економічних зрушень у суспільстві та організації виробництва, які є результатом технологічного розвитку [1].

Сьогодні світова економіка стоїть на порозі Шостого технологічного укладу. Незважаючи на зародковий стан компонентів цього укладу, вже зараз можна окреслити головні його риси: гуманізація техніки, що полягає не тільки у зведенні до мінімуму важкої фізичної та монотонної праці, а й наданні праці творчого характеру; зростання наукоємності виробництва, частки в ньому технологій, що реалізують новітні досягнення наукової думки; мініатюризація та висока ергономічність засобів виробництва, що дає змогу індивідуалізувати і диверсифікувати працю залучених у виробництво людей, переносити роботу додому тощо; екологізація виробництва, що передбачає використання маловідходних і безвідходних технологій, жорсткі екологічні стандарти; поєднання локалізації та глобалізації виробництва, прикладом чого можуть служити інформаційні мережі, що мають змогу обслуговувати людину, де б вона не знаходилася, і водночас роблять її громадянином світу, бо до послуг, що надаються, належать плоди творчості всього людства.

Під час підходу до аналізу сучасного стану світового ринку високих технологій слід виділити ще одну його характерну рису: з одного боку, надзвичайно високий рівень конкуренції, а з іншого – абсолютно новий тип цієї конкуренції, який має принципові відмінності від вільної конкуренції епохи індустріального розвитку світової економіки. Цей тип конкуренції можна визначити як інноваційну конкуренцію. Особливість інноваційної конкуренції та її головні відмінності від вільної конкуренції визначаються такими чинниками, як: високий рівень ризику, пов'язаний із розробленням і виведенням продукту на ринок; висока динамічність ринкових процесів; «агресивний» характер конкурентної боротьби; різке скорочення терміну перебування інноваційного виробника у монопольному становищі на ринку; висока лабільність та швидка зміна переваг споживачів; посилення зворотного зв'язку «ринок – виробник»; підвищена значущість іміджу виробника; слабкість ринкових сил покупця; низька значимість цінового фактору для споживача під час купівлі високотехнологічного продукту.

Синергетичний підхід до розгляду тенденцій розвитку світового ринку високих технологій вимагає

аналізу цього процесу у двох площинах: регіональній та галузевій. Щоб визначити, яке місце займає у сфері інноваційної конкуренції, притаманній світовому ринку високих технологій, та чи інша країна, та чи інша галузь, корпорація чи підприємство, дослідники ґрунтуються на Керівництві Фраскати «Пропонована стандартна практика для обстеження досліджень і експериментальних розробок» та Керівництві Осло «Рекомендації щодо збору та аналізу даних з інновацій». Ці посібники є основними методологічними документами Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) у сфері інновацій як для країн, які безпосередньо беруть участь у діяльності ОЕСР, так і низки країн Східної Європи, Латинської Америки, Азії, Африки, що поки що не є членами цієї організації.

Найважливішими показниками, що характеризують наукові ресурси окремих країн і груп країн, є витрати на НДДКР (рис. 1). За даними Світового банку, безумовними лідерами за витратами на науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи відносно валового внутрішнього продукту є країни – члени ОЕСР. Високі показники мають країни Європейського Союзу та Тихоокеанського регіону.

Організація економічного співробітництва та розвитку надає дані щодо валових витрат на НДДКР як країн – членів ОЕСР, так і деяких країн, що не входять до цієї організації.

Дані табл. 1 свідчать, що економічна криза, яка почалася у 2008 р., суттєво вплинула на науку, технології та інновації. У результаті потреба в перегляді політики НТІ впродовж 2010–2013 рр. стала ще більш гострою. Наочно це демонструють обсяги витрат. Деякі країни зуміли адаптуватися або розпочали адаптацію до нових умов, тоді як інші зіткнулися з труднощами на шляху змін. У підсумку розрив між тими країнами, які ростуть і здійснюють інновації у цьому новому контексті, й тими, які цього не роблять, продовжує збільшуватися.

Як свідчить статистика, лідерами на світовому ринку за показником динаміки витрат на НДДКР відносно валового внутрішнього продукту виступають такі країни, як Південна Корея, Ізраїль, Японія, Фінляндія, Швеція, Німеччина та Сполучені Штати Америки. Втім, серед найактивніших країн спостерігається

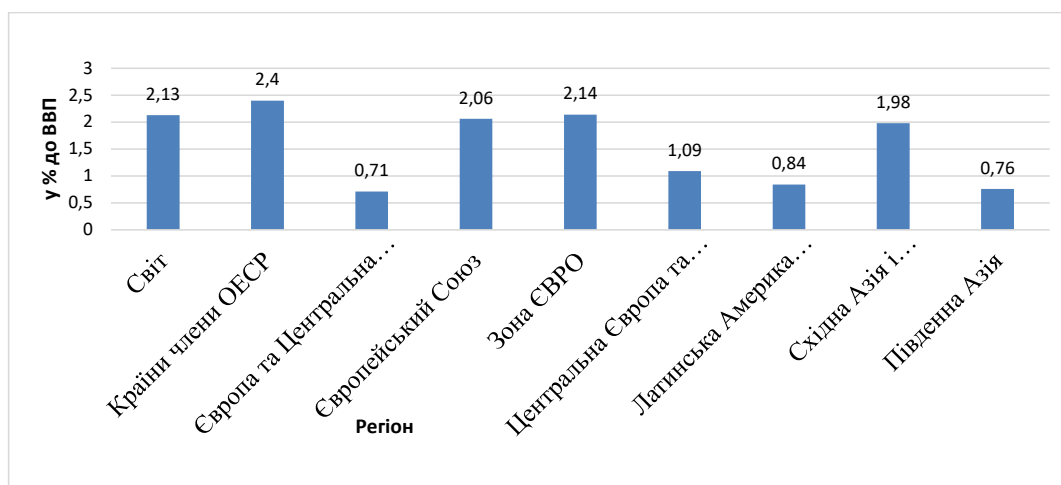

Рис. 1. Витрати на дослідження і розробки (% до ВВП)

Джерело: складено автором на основі [2]

Таблиця 1. Валові внутрішні витрати на НДДКР, млн доларів США, у постійних цінах 2005 р.

Країна	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Австралія	14 952	.	17 701	.	18 017	.	.
Австрія	6 996	7 455	8 055	7 858	8 265	8 400	8 689
Бельгія	6 437	6 744	7 077	7 088	7 532	8 058	8 132
Канада	23 336	23 356	22 976	22 948	22 359	21 999	21 660
Чилі	.	712	889	961	1 035	.	.
Чеська Республіка	3 006	3 363	3 291	3 282	3 472	4 152	4 711
Данія	4 608	4 875	5 342	5 589	5 381	5 393	5 388
Естонія	277	285	324	307	361	578	553
Фінляндія	5 846	6 151	6 576	6 401	6 553	6 552	6 073
Франція	40 191	40 623	41 394	42 869	43 090	44 067	44 325
Німеччина	67 595	69 569	74 705	74 370	76 830	81 921	83 233
Греція	1 672	1 776	.	.	.	1 682	1 629
Угорщина	1 788	1 751	1 803	1 956	1 981	2 094	2 192
Ісландія	324	308	308	337	.	257	.
Ірландія	2 124	2 290	2 526	2 757	2 732	2 741	2 855
Ізраїль	7 505	8 605	8 768	8 383	8 434	8 803	9 051
Італія	19 095	20 204	20 528	20 337	20 697	20 613	20 287
Японія	134 844	139 916	138 684	126 872	128 685	133 226	133 979
Корея	34 712	38 923	41 685	44 311	49 448	55 402	60 993
Люксембург	554	561	584	581	517	.	.
Мексика	5 158	5 227	5 792	5 854	6 517	6 304	.
Нідерланди	11 157	11 134	11 071	10 961	11 377	12 539	13 178
Нова Зеландія	.	1 301	.	1 417	.	1 437	.
Норвегія	3 500	3 829	4 023	4 044	3 974	4 104	4 241
Польща	3 107	3 384	3 790	4 301	4 870	5 294	6 349
Португалія	2 256	2 728	3 519	3 728	3 684	3 484	3 311
Словацька Республіка	459	480	522	506	692	766	945
Словенія	775	769	911	938	1 077	1 276	1 408
Іспанія	14 832	16 220	17 457	17 302	17 296	16 814	15 877
Швеція	11 346	10 929	11 686	10 862	10 855	11 158	11 325
Швейцарія	.	.	8 686	.	.	.	.
Туреччина	4 845	6 314	6 380	7 110	7 709	8 546	.
Великобританія	35 458	37 338	37 118	36 624	36 206	36 754	35 598
США	342 790	359 434	377 504	373 481	372 286	382 537	397 341
ЄС 28	242 262	251 665	263 217	263 044	267 932	278 040	279 738
ОЕСР	820 832	861 377	894 554	882 488	894 354	926 352	951 853
Китай	83 912	96 315	111 196	140 620	160 513	183 138	213 119
Російська Федерація	19 689	22 230	21 892	24 190	22 822	23 038	24 355
Південна Африка	4 005	4 178	4 370	4 019	3 623	.	.

Джерело: складено автором на основі [2; 6]

різкий контраст між Швецією, Фінляндією та Ізраїлем, з одного боку, в яких помітний спад витрат на НДДКР, і Південною Кореєю та Китаєм, з іншого боку, які продовжили швидке і рівномірне зростання.

У табл. 2. наведено інформацію, як розподіляються витрати на НДДКР за останні три роки за окремими континентами та країнами. Помітно, що динамічно зростає частка витрат на НДДКР на Азійському континенті. Передусім це зумовлено значною активізацією Китаю в упровадженні в економіку сучасних досягнень науки і техніки.

Таким чином, на п'ять країн світу припадає майже дві третини всіх світових витрат на НДДКР, що, безумовно, забезпечує їм конкурентні переваги на ринку високих технологій.

У галузевому аспекті основними тенденціями на світовому ринку високих технологій є пріоритетний

Таблиця 2. Частка загальносвітових витрат на НДДКР (%) [8]

	2016 р.	2017 р.	2018 р.
Америка (21 країна)	34,5	34,0	33,9
США	32,0	31,4	31,1
Азія (20 країн)	37,0	38,3	39,1
Китай	15,3	16,5	17,5
Японія	10,5	10,5	10,2
Індія	2,7	2,7	2,7
Європа (34 країни)	23,1	22,4	21,7
Німеччина	6,1	5,9	5,7
Інший світ (36 країн)	5,4	5,3	5,3

Джерело: складено автором на основі [3–6]

розвиток нано-, біо- та інформаційних технологій, виникнення та поглиблення NBIC-конвергенції, яка, на думку багатьох експертів, переростає у конвергенцію

знань і технологій в інтересах суспільства, тобто значно зростають значення людського капіталу та соціальна спрямованість у використанні новітніх технологій.

Висновки з проведеного дослідження. Аналіз становища різних держав на міжнародному ринку високотехнологічної продукції, приведений у цьому дослідженні, показав, що в умовах глобалізації світового господарства конкуренція у сфері високих технологій

стає все гострішою. У гео економічному сенсі простежуються такі тенденції: Європейський Союз насилу утримує свої позиції на світовому ринку високих технологій, тоді як Японія стрімко втрачає свою частку на ньому в більшості сегментів. На разі провідними виробниками високотехнологічної продукції все ще залишаються розвинені країни, проте внесок інших економік в інноваційну сферу зростає.

1. Канищенко О.Л. Міжнародний маркетинг у діяльності українських підприємств. Київ : Знання, 2007. 446 с.
2. World Bank Open Data: free and open access to data about development in countries around the globe. Science & Technology. Research and development expenditure (% of GDP). 2018. The World Bank. URL: <http://data.worldbank.org/topic/science-and-technology> (last accessed: 10.01.2019).
3. Gross domestic expenditure on R&D. OECD Factbook 2018: Economic, Environmental and Social Statistics. 2019. OECD. URL: <http://www.oecd-ilibrary.org/sites/factbook-2014-61-en/index.html?accessItemIds=&containerItemId=/content/serial/18147364&contentType=&itemId=/content/chapter/factbook-2014-61-en&mimeType=text/html> (last accessed: 10.01.2019).
4. R&D in Europe. R&D Magazine with Battelle Memorial Institute. 2017. R&D Magazine with Battelle Memorial Institute. URL: <http://www.rdmag.com/articles/2013/12/r-d-europe> (last accessed: 17.06.2019).
5. OECD Science, Technology and R&D Statistics. Main Science and Technology Indicators. GERD as a percentage of GDP. 2017. URL: http://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=MSTI_PUB (last accessed: 17.06.2019).
6. 2018 Global R&D Funding Forecast. R&D Magazine with Battelle Memorial Institute. URL: http://www.battelle.org/docs/tpp/2014_global_rd_funding_forecast.pdf (last accessed: 10.01.2019).

1. Kanishchenko O. L. (2007). Mizhnarodnyi marketynh u diialnosti ukrainskykh pidpriemstv [International marketing in the activities of Ukrainian enterprises]. Kyiv: Znannia (in Ukrainian)
2. World Bank Open Data: free and open access to data about development in countries around the globe. Science & Technology (2018). Research and development expenditure (% of GDP). The World Bank. Available at: <http://data.worldbank.org/topic/science-and-technology> (accessed 10 January 2019)
3. Gross domestic expenditure on R&D. OECD Factbook 2018: Economic, Environmental and Social Statistics. 2019. OECD. Available at: <http://www.oecd-ilibrary.org/sites/factbook-2014-61-en/index.html?accessItemIds=&containerItemId=/content/serial/18147364&contentType=&itemId=/content/chapter/factbook-2014-61-en&mimeType=text/html> (accessed 10 January 2019)
4. R&D in Europe. R&D Magazine with Battelle Memorial Institute. 2017. R&D Magazine with Battelle Memorial Institute. Available at: <http://www.rdmag.com/articles/2013/12/r-d-europe> (accessed 10 January 2019)
5. OECD Science, Technology and R&D Statistics. Main Science and Technology Indicators. GERD as a percentage of GDP. 2017. Available at: http://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=MSTI_PUB (accessed 10 January 2019)
6. 2018 Global R&D Funding Forecast. R&D Magazine with Battelle Memorial Institute. Available at: http://www.battelle.org/docs/tpp/2014_global_rd_funding_forecast.pdf (accessed 10 January 2019)

E-mail: butko_boghdan@ukr.net

УДК 338.439:658

Мостова А.Д.

кандидат економічних наук,
старший викладач кафедри міжнародного маркетингу,
Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ОЦІНКИ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

У статті обґрунтовано актуальність дослідження основних методичних рекомендацій щодо оцінювання рівня продовольчої безпеки на міжнародному рівні. Названо основні нормативно-правові акти та методичні рекомендації у сфері регулювання питань методичного забезпечення оцінки стану продовольчої безпеки України. Розглянуто методики оцінки продовольчої безпеки держави, розроблені міжнародними компетентними організаціями, та представлено результати оцінки продовольчої безпеки України за Глобальним індексом продовольчої безпеки у розрізі показників економічної доступності, фізичної доступності, якості та безпеки. Проведено порівняльний аналіз продовольчої безпеки з референтними країнами, виявлено, що окремі індикатори продовольчої безпеки України порівняно із сусідніми країнами знаходяться на значно нижчому рівні. Сформульовано основні негативні та позитивні чинники продовольчої безпеки відповідно до методології міжнародної оцінки.

Ключові слова: продовольча безпека, методики оцінки продовольчої безпеки, міжнародний досвід.

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ ОЦЕНКИ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ГОСУДАРСТВА

Мостовая А.Д.

В статье обоснована актуальность исследования основных методических рекомендаций по оценке уровня продовольственной безопасности на международном уровне. Названы основные нормативно-правовые акты и методические рекомендации в области регулирования вопросов методического обеспечения оценки состояния продовольственной безопасности Украины. Рассмотрены методики оценки продовольственной безопасности государства, разработанные международными компетентными организациями, и представлены результаты оценки продовольственной безопасности Украины по Глобальному индексу продовольственной безопасности в разрезе показателей экономической доступности, физической доступности, качества и безопасности. Проведен сравнительный анализ продовольственной безопасности с референтными странами, выявлено, что отдельные индикаторы продовольственной безопасности Украины по сравнению с соседними странами находятся на значительно более низком уровне. Сформулированы основные негативные и позитивные факторы продовольственной безопасности в соответствии с методологией международной оценки.

Ключевые слова: продовольственная безопасность, методики оценки продовольственной безопасности, международный опыт.

INTERNATIONAL EXPERIENCE OF STATE FOOD SECURITY ASSESSMENT

Mostova Anastasiia

The article substantiates the relevance of the study of the main methodological recommendations for the food security assessment at the international level. The main normative legal acts and methodological recommendations in the field of regulation of issues of methodical support of the food security assessment of Ukraine are named. The methods of the state food security assessment developed by international competent organizations are considered. It has been investigated that most methodological approaches to the food security assessment used in the world, offer an algorithm of calculations for a limited number of indicators, the values of which are summarized in some way in the integrated food security indicator. Comparing the value of these integral food security indices by region or country, it is made a conclusion about the dynamics of changes in food security, weak and strong indicators, finding ways to improve food security. The results of the assessment of Ukraine's food security according to the Global Food Security Index in terms of indicators of economic accessibility, physical accessibility, quality and safety are presented. The main negative and positive factors of food security are formulated in accordance with the methodology of international assessment. A comparative analysis of food security with the world average and with the value of indicators in the reference countries is carried out. It has been found that number of indicators of Ukraine's food security are much lower than in the neighboring countries. Problematic indicators of Ukraine's food security by international methodology have been identified, in particular, the underdeveloped infrastructure of the food complex, political instability, corruption, low economic accessibility of food due to low incomes of the population, the lack of access to state programs for financial support of farmers, insufficient state funding for scientific research in agriculture. The key positive factors for Ukraine's food security are the insignificant loss of food after harvest, the high level of protection of the food market from imported goods, and the high level of food safety due to the reform of national legislation and the formation of a system of state control in accordance with European standards.

Keywords: food security, methodology of food security assessment, international experience.

Постановка проблеми. У сучасних умовах глобалізації економічних процесів ключовим стратегічним аспектом забезпечення конкурентоспроможності держави на національному та міжнародному рівнях, стійкого соціально-економічного розвитку є гарантування продовольчої безпеки. Повна, обґрунтована та достовірна оцінка продовольчої безпеки на національному рівні забезпечує своєчасне реагування на можливі загрози і виклики, які впливають на рівень економічного розвитку держави. При цьому методологічне та методичне забезпечення оцінювання стану продовольчої безпеки держави має бути надійною та об'єктивною основою формування стратегії продовольчої безпеки як невід'ємного складника економічної та національної безпеки держави.

Особливо актуальним питанням є дослідження міжнародних підходів до оцінки продовольчої безпеки у контексті розвитку українського законодавства у сфері продовольчої безпеки та його подальшої гармонізації з міжнародними правовими нормами та методичними рекомендаціями, що підсилюється можливостями європейської інтеграції. Тому пріоритетним завданням для формування стратегії продовольчої безпеки є дослідження методологічних та методичних засад оцінки продовольчої безпеки на міжнародному рівні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові досягнення зарубіжних та вітчизняних фахівців, присвячені розробленню системи індикаторів продовольчої безпеки, представлено у фундаментальних працях, нормативно-правових документах та методичних рекомендаціях міжнародного та національного рівнів. Методологічні та методичні аспекти оцінки державної продовольчої безпеки України представлені у наукових працях таких авторів, як П. Саблук, В. Власов [4], О. Гойчук [3], О. Кардаш [6], Б. Пасхавер, Р. Тринько [1], Ю. Харазішвілі, Є. Дронь [5] та ін.

Головними суб'єктами проведення оцінки та моніторингу продовольчої безпеки на глобальному рівні є Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (FAO) і європейський аналітичний підрозділ The Economist Intelligence Unit [1; 2].

Регулювання питань методичного забезпечення оцінки стану продовольчої безпеки України за розробленими індикаторами здійснюється чинними нормативно-правовими актами та методичними рекомендаціями, зокрема: Методичними рекомендаціями щодо розрахунку рівня економічної безпеки України від 29.10.2013 № 1277, проектом закону України «Про продовольчу безпеку України» від 28.04.2011 № 8370-1, Методикою визначення основних індикаторів продовольчої безпеки, затвердженою Постановою Кабінету Міністрів України від 05.12.2007 № 1379 «Деякі питання продовольчої безпеки».

Значна нормативно-правова та наукова база оцінки продовольчої безпеки та існуючих систем індикаторів дає змогу комплексно і достовірно ідентифікувати існуючі загрози та виклики, здійснювати управління соціально-економічними процесами, що мають вплив на тенденції продовольчої безпеки. Разом із тим проблеми невідповідності методологічних підходів та окремих вітчизняних індикаторів міжнародним потребують більш глибоких досліджень міжнародного досвіду оцінки продовольчої безпеки.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження методологічних та методичних підходів до оцінки продовольчої безпеки держави на міжнародному рівні та оцінка продовольчої безпеки за методологією The Economist Intelligence Unit.

Виклад основного матеріалу дослідження. *Глобальний індекс продовольчої безпеки (Global Food Security Index, GFSI)*, розроблений Інститутом економічних досліджень (The Economist Intelligence Unit) і міжнародними експертами за фінансової підтримки американської транснаціональної компанії DuPont у 2012 р., дає змогу побудувати рейтинг продовольчої безпеки 113 країн світу [2]. Згідно з GFSI, продовольча безпека – це стан, за якого населення в будь-який час забезпечено фізичною, соціальною та економічною доступністю до продовольства (у достатній кількості і з достатньою харчовою цінністю), що відповідає потребам їхнього раціону харчування для здорового та активного життя.

GFSI є динамічною моделлю, аналітична база якої включає більш ніж 28 показників, що дає змогу оцінити фактори продовольчої безпеки в розвинених країнах світу на основі системи індикаторів, згрупованих у три групи: фізична доступність; економічна доступність; якість і безпека продовольства [2]. Ця модель, окрім оцінки продовольчої безпеки за вказаними вище групами індикаторів, включає групу критеріїв «природні ресурси та стійкість». Дані показники вимірюють вплив країни на клімат, що змінюється; її сприйнятливість до природних ресурсних ризиків і як країна адаптується до цих ризиків. Застосування цієї групи показників є коригуючим для оцінки продовольчої безпеки країн.

Узагальнюючими показниками GFSI є рейтинг та інтегральний індекс продовольчої безпеки, що формується на основі таких складників, як економічна доступність, фізична доступність та якість і безпека харчових продуктів [2]. За наведеними нижче даними, Україна, маючи значний аграрний потенціал, відстає як за рейтингом, так і за складниками інтегрального індексу від референтних країн – найближчих сусідів і конкурентів (табл. 1).

Таким чином, згідно з GFSI, Україна посідає 63-тє позицію в рейтингу зі 133 країн світу за рівнем продовольчої безпеки. Для порівняння: Білорусь – 44-е місце, Угорщина – 30-е місце, Польща – 26-е місце, Чехія – 24-е місце [2].

Проведемо більш детальний аналіз для виявлення причин такого відставання та можливих стратегічних напрямів укріплення продовольчої безпеки. Представимо в табл. 2 результати оцінки показників продовольчої безпеки за методикою GFSI за групою показників економічної доступності (Affordability).

Економічна доступність продовольства залежить від доходів населення для задоволення потреб у якісних продуктах харчування в достатній кількості.

Згідно з результатами моніторингу індикатора споживання продовольства як частки витрат домогосподарств, у 2017 р. українські домогосподарства витрачали 40,3% від загальних витрат, що перевищує середнє значення показника у світі на 20,4%. Слід відзначити, що у Польщі цей показник становив 17,1%, Угорщині – 17,1, Білорусі – 39,0% [2].

Частка населення за глобальною межею бідності (%), тобто населення, що проживає менше ніж за

Таблиця 1. Позиції окремих країн за Індексом глобальної продовольчої безпеки GFSI у 2017 р.

Рейтинг	Країна	Інтегральний показник	Економічна доступність	Фізична доступність	Якість та безпека
1	Сінгапур	85,9	94,3	81,0	78,1
2	Ірландія	85,5	87,8	83,6	84,8
3	Великобританія	85,0	82,6	88,8	80,4
3	США	85,0	86,8	83,2	85,4
24	Чеська Республіка	76,1	77,9	75,4	73,7
26	Польща	75,4	76,4	75,0	74,1
30	Угорщина	72,8	75,6	70,5	72,0
44	Білорусь	65,7	67,6	63,4	67,1
63	Україна	55,7	54,1	53,8	65,2

Джерело: складено автором за даними [2]

Таблиця 2. Результати оцінки показників продовольчої безпеки за групою показників економічної доступності (Affordability) за методикою GFSI у 2017 р.

Показники економічної доступності (Affordability)	Значення показника в Україні	Значення показника у світі	Порівняння зі значенням показника у світі, %
споживання продовольства як частка витрат домогосподарств, %	40,3	29,5	-20,7
частка населення за глобальною межею бідності, %	0,1	11,1	+18,9
валовий внутрішній продукт, дол. США на особу	8710	22023,9	-10,5
мито на імпорт сільськогосподарської продукції, %	9,2	15,1	+9,7
наявність програм безпеки харчових продуктів, якісна оцінка	3	2,6	+9,5
доступ до фінансування для фермерів, якісна оцінка	2	2,5	-12,6

Джерело: складено автором за даними [2]

3,20 дол. США на добу, в Україні становила 0,1%, що на 18,9% менше, ніж у світі. Однак, згідно зі Звітом Світового банку Poverty and shared prosperity 2018, сьогодні на межі бідності знаходиться 25% населення і ситуація не покращується навіть за умови надання субсидій та інших видів соціальної допомоги бідному населенню [8; 9]. У сучасних умовах для укріплення продовольчої безпеки необхідне застосування загальнодержавних інструментів і механізмів щодо підвищення ефективності соціальної політики держави, врівноваження диференціації доходів населення і, як наслідок, споживання продовольства.

Аналізуючи валовий внутрішній продукт на душу населення, що є мірою індивідуального доходу та характеризує доступність продовольства, за методикою GFSI, в Україні цей показник нижчий за світове значення на 10,5%. В Україні у 2017 р. він становив 8 710 дол. США на особу, при цьому середнє значення у світі – 22 023,9 дол. США на особу [2].

Мито на імпорт сільськогосподарської продукції – це середній тариф на весь сільськогосподарський імпорт країни. В Україні цей показник становить 9,2%, при цьому у середньому у світі мито становить 15,1%. Таким чином, захист внутрішнього сільськогосподарського ринку України є достатньо захищеним, обмежуючи імпорт окремих видів продовольства. Вищий рівень захисту встановлено для продуктів тваринництва та молочних продуктів, а також зерна та цукру. Найменш захищеними є ринки бавовни, кави і чаю, напоїв, олій та жирів, а також овочів і фруктів [8]. У країнах ЄС, зокрема у Польщі та Угорщині, середня ставка мита для сільськогосподарської продукції встановлена на рівні 11,1%, у Білорусі – 11,3% [2]. Зниження торгових бар'єрів в Україні зумовлене поси-

ленням інтеграційних процесів, зокрема підписанням міжнародних угод про вільну торгівлю із 45 країнами світу, що передбачають скасування торговельних обмежень і мит у взаємній торгівлі між країнами, та підготовкою до підписання аналогічних угод із Туреччиною, Китаєм, Ізраїлем.

Наявність програм безпеки продуктів харчування в Україні перевищує середньосвітовий рівень на 9,5% та становить три бали з чотирьох можливих. Такий результат зумовлений реформуванням національного законодавства та формуванням системи державного контролю, яка наблизилася діяльності українських виробників продовольства до рівня європейських стандартів у зв'язку з необхідністю виконання Україною своїх зобов'язань у межах Угоди про асоціацію між Україною та ЄС.

Гарантування продовольчої безпеки на стратегічному рівні залежить від доступу до фінансування для фермерів, який оцінено за GFSI на два бали з чотирьох можливих за середньосвітового значення 2,5 бали [2]. Уряд уже здійснив певні заходи у цьому напрямі, зокрема, прийняття програм підтримки розвитку фермерського господарства, діяльність Українського державного фонду фермерських господарств, що фінансує придбання техніки, обладнання, поповнення оборотних коштів та інші цілі [8].

Причиною недостатньої ефективності державної фінансової підтримки фермерів в Україні є невикористання частини коштів, закладених у держбюджеті. Згідно з Річним звітом про виконання державного бюджету України за 2018 р. Державної казначейської служби України, сума запланованих видатків на потреби Міністерства аграрної політики та продовольства становила 12 361,4 млн грн, у тому числі на про-

грами підтримки розвитку АПК – 4 232 млн грн (у т. ч. фінансова підтримка заходів шляхом здешевлення кредитів – 266 млн грн; фінансова підтримка розвитку фермерських господарств – 210 млн грн; державна підтримка розвитку, закладення молодих садів, виноградарств та ягідників – 400 млн грн; державна підтримка галузі тваринництва – 2 401 млн грн; фінансова підтримка сільськогосподарських товаровиробників – 955 млн грн) [10].

Фактичне використання у 2018 р. становило 98,5% закладених у бюджеті коштів (11 841,6 млрд грн), із них за основними програмами підтримки розвитку АПК – 2,57 млрд грн (у т. ч. фінансова підтримка заходів в агропромисловому комплексі шляхом здешевлення кредитів – 265,9 млн грн; фінансова підтримка розвитку фермерських господарств – 203,3 млн грн; державна підтримка розвитку, закладення молодих садів, виноградарств та ягідників – 3 94,3 млн грн; державна підтримка галузі тваринництва – 2 389,8 млн грн; фінансова підтримка сільськогосподарських товаровиробників – 4 166,2 млн грн) [10]. Причинами неповного використання коштів є недосконалість процедур їх отримання, обмеженість доступу фермерів до інформації щодо можливостей державної підтримки.

Отже, вирішення згаданої проблеми потребує інформаційного забезпечення у сфері виконання державних програм щодо доступу фермерів до фінансування.

Далі проаналізуємо фізичну доступність продовольства в Україні за методикою GFSI. Представимо в табл. 3 результати оцінки показників продовольчої безпеки за методикою GFSI за групою показників фізичної доступності (Availability).

Найбільш суттєвий негативний вплив на низький результат оцінки продовольчої безпеки України за GFSI за показниками фізичної доступності продовольства мають такі індикатори, як корупція (на 37,6% вище середньосвітового рівня) та висока політична нестабільність (на 35% вище середньосвітового рівня), низький рівень розвитку інфраструктури продовольчого комплексу (на 17% гірше середньосвітового рівня).

Достатність постачання продовольства (64,5%) вище за середньосвітовий рівень на 7,7%. Порівняно з референтною групою країн даний показник ниж-

чий, аніж у Білорусі (82%), Польщі (89%) та Угорщині (74,3%) [2].

Обсяг державних витрат на наукові дослідження в галузі сільського господарства оцінюється на два бали з дев'яти можливих, що нижче від середньосвітового рівня на 3,1%. Наприклад, у Польщі та Угорщині цей показник у 2017 р. знаходився на рівні чотирьох балів, у Білорусі – один бал [2]. Низька оцінка зумовлена зниженням фінансування науки в Україні, зменшенням кількості організацій у сфері наукових досліджень і розробок, диверсифікації джерел фінансування наукових досліджень за рахунок більш активної участі вітчизняних науковців у міжнародних наукових проєктах. Слід відзначити, що фінансування наукових досліджень Національної академії аграрних наук у 2018 р. становить лише 1 248 млн грн. Згідно з Річним звітом про виконання державного бюджету України за 2018 р. Державної казначейської служби України, витрати на дослідження, прикладні наукові та науково-технічні розробки, виконання робіт за державними цільовими програмами і державним замовленням у сфері розвитку агропромислового комплексу, підготовку наукових кадрів, наукові розробки у сфері стандартизації та сертифікації сільськогосподарської продукції, дослідження та експериментальні розробки у сфері агропромислового комплексу у 2018 р. становили 185,7 млн грн (1,6% у структурі фінансування Мінагрополітики у цілому) [10].

Інфраструктурне забезпечення продовольчого комплексу України оцінюється на 41,7%, що нижче від середньосвітових показників на 17% (сільськогосподарська – на 7,1%, дорожня – на 20,4%, портова інфраструктура – на 27,9%). У групі референтних країн стан сільськогосподарської, дорожньої та портової інфраструктури значно вищий: у Польщі – 70,4%, в Угорщині – 71,3% [2]. У Білорусі розвиток інфраструктури аналогічний Україні – 41,7%. За даними Міністерства інфраструктури, у зв'язку з обмеженим фінансуванням майже 90% автомобільних доріг загального користування не ремонтували понад 30 років. Логістична вартість транспортування товарів на 40% вища, ніж у країнах ЄС [8]. Проблеми розвитку портової інфраструктури не дають змоги повноцінно задіяти цей ресурс у гарантуванні продовольчої безпеки через низький рівень розвитку логістики та неефективну вза-

Таблиця 3. Результати оцінки показників продовольчої безпеки за групою показників фізичної доступності (Availability) за методикою GFSI у 2017 р.

Показники фізичної доступності (Availability)	Значення показника в Україні	Значення показника у світі	Порівняння зі значенням показника у світі, %
достатність постачання продовольства, %	64,5		+7,7
обсяг державних витрат на наукові дослідження, якісна оцінка	2	2,2	-3,1
інфраструктурне забезпечення продовольчого комплексу, %	41,7		-17
волатильність сільськогосподарського виробництва, стандартне відхилення	0,14	0,1	-1,8%
ризик, пов'язані з політичною стабільністю, %	75	45,2	-35
корупція, якісна оцінка	4	2,5	-37,6
вплив урбанізації, темп приросту ВВП, зменшений на темп зростання розвитку міст	2,7	0,9	8,2
втрати харчових продуктів після збору врожаю, %	3,7	5,6	+5,5

Джерело: складено автором за даними [2]

смордію між різними видами транспорту, що обмежує використання виробниками продовольства у більшості регіонів країни [8].

Волатильність сільськогосподарського виробництва на рівні 0,14 (84,6%) нижча від світового рівня на 1,8% та характеризує стандартне відхилення зростання сільськогосподарського виробництва за останні двадцять років. Даний показник перевищує значення в Угорщині (65,1%) і нижчий, ніж у Польщі (90,5%) та Білорусі (89,2%) [2].

Позитивними чинниками продовольчої безпеки є незначні втрати продовольства після збору врожаю, які менші від середньосвітового рівня на 5,5% і становлять 3,7%. Цей показник схожий із сусідніми країнами: у Польщі втрата сільськогосподарської сировини після збору врожаю також становить 3,7%, в Угорщині – 2,7%, тоді як у Білорусі найменша – 2,1% [2].

Показник впливу урбанізації характеризує спроможність держави фінансувати навантаження від урбанізації та гарантувати продовольчу безпеку. В Україні продовольчий комплекс задовольняє потреби в харчуванні міського населення на достатньому рівні – 2,7% (вище за середньосвітовий на 8,2%) [2]. У сучасних умовах у світі спостерігається тенденція до погіршення продовольчої безпеки у містах, де проживає більшість незабезпечених людей, що страждають від недоїдання.

Далі проведемо аналіз якості та безпеки продовольства. Представимо в табл. 4 результати оцінки показників продовольчої безпеки за методикою GFSI за групою показників якості та безпеки (Quality and safety).

За показниками якості і безпеки продовольства Україна перевищує середньосвітовий рівень за винятком наявності стандартів харчування. Отримані результати моніторингу позитивно характеризують якість вітчизняних продуктів харчування.

Диверсифікація дієти, а саме частка продуктів, які містять крохмаль (окрім зернових, коренеплодів та картоплі), у загальному споживанні дієтичної енергії становить 67,2% (вище за середньосвітовий рівень на 11,2%). Високим є корисний склад українського продовольства, оскільки доступність необхідних мікроелементів у продуктах харчування має показник 52% (на 8,1% вище від середньосвітового рівня). Негативно впливає на рівень продовольчої безпеки держави наявність стандартів харчування (нижча за середньосвітовий рівень на 14,7%), що означає відсутність зобов'язання уряду щодо підвищення стандартів харчування в Україні.

Одним із показників якості та безпеки продовольства є безпечність харчових продуктів, яка, за оцінками, в Україні становить 98,4%, що вище за середньосвітовий рівень на 18,1%.

Таким чином, головна мета розрахунку GFSI – це визначення країн, які з позиції продовольчої безпеки найбільш і найменш уразливі за такими категоріями, як фінансова та фізична доступність, а також якість і безпека харчових продуктів. Усі відповідні правові норми підпорядковані досягненню зазначених цілей.

Висновки з проведеного дослідження. Більшість методик оцінки стану продовольчої безпеки, що застосовуються у світі, пропонує послідовність розрахунку обмеженого набору індикаторів, значення яких певним чином узагальнюються в інтегральному показнику стану продовольчої безпеки. Порівнюючи значення цих інтегральних індексів продовольчої безпеки у розрізі регіонів або країн, формуються висновки щодо динаміки зміни стану продовольчої безпеки, слабких та сильних показників, пошуку шляхів підвищення рівня продовольчої безпеки.

Для з'ясування, наскільки країна успішно вирішує внутрішні проблеми продовольчої безпеки, у тому числі порівняно з іншими країнами світу, доцільно скористатися Індексом глобальної продовольчої безпеки, який дає змогу відстежити основні проблеми економічної доступності, фізичної наявності та якості продовольства за 113 країнами світу [2]. Згідно з даним Індексом, Україна посідає 63-є місце серед інших країн, що є негативною тенденцією. Таким чином, необхідне розроблення рекомендації щодо укріплення продовольчої безпеки відповідно до результатів оцінки.

На основі аналізу результатів оцінки продовольчої безпеки України за допомогою методик та методологій моніторингу міжнародними суб'єктами можливо дослідити та впровадити в практику ефективний світовий досвід із виявлення, оцінки та прогнозування загроз у продовольчій сфері. Крім того, застосування міжнародних підходів до оцінки продовольчої безпеки та порівняння отриманих результатів з іншими країнами сприятимуть забезпеченню стабільної міжнародної позиції України у глобальному середовищі з ефективною системою забезпечення населення продовольством, що дасть змогу підвищити імідж та конкурентоспроможність держави у світі.

Подальші наукові дослідження слід присвятити розробленню науково-методичних підходів до оцінки продовольчої безпеки України з урахуванням передового міжнародного досвіду.

Таблиця 4. Результати оцінки показників продовольчої безпеки за групою показників якості та безпеки (Quality and safety) за методикою GFSI у 2017 р.

Показники якості та безпеки (Quality and safety)	Значення показника в Україні	Значення показника у світі	Порівняння зі значенням показника у світі, %
диверсифікація дієти, %	59	52,5	+11,2
наявність стандартів харчування, %	65,4		-14,7
якість спожитого білка, грамів	62,3	58	6,6
доступність необхідних мікроелементів у продуктах харчування, %	52		+8,1
безпечність харчових продуктів	98,4		+18,1

Джерело: складено автором за даними [2]

1. Продовольча безпека країни: стан та перспективи зміцнення : монографія / Р.І. Тринько (кер. авт. кол.) та ін. Львів : ЛьвДУВС, 2011. 303 с.
2. Global food security index 2018: An annual measure of the state of global food security (2018). The Economist Intelligence Unit. URL: <http://foodsecurityindex.eiu.com> (дата звернення: 20.08.2019).
3. Гойчук О.І. Критерії продовольчої безпеки. Вісник Полтавської державної аграрної академії. 2004. № 1. С. 42–44.
4. Власов В.І., Саблук В.П., Лисак М.А. Методичні підходи до оцінки продовольчої безпеки країни. Економіка АПК. 2009. № 8. С. 43–45.
5. Харазішвілі Ю.М., Дронь Є.В. Прогнозування індикаторів, порогових значень та рівня економічної безпеки України у середньостроковій перспективі : аналітична доповідь. Київ : НІСД, 2014. 117 с.
6. Кардаш О.Л. Сучасне методичне забезпечення оцінювання продовольчої безпеки України. Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. 2015. № 5(1). С. 194–199.
7. Урба С.І. Теоретико-методичні засади оцінки продовольчої безпеки держави. Науковий вісник Херсонського державного університету. 2017. Вип. 25. Ч. 1. С. 106–111.
8. Сичевський М.П. Глобальна продовольча безпека та місце України в її досягненні. Економіка АПК. 2019. № 1. DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201901006> (дата звернення: 20.08.2019).
9. Poverty and shared prosperity 2018. International Bank for Reconstruction and Development. The World Bank. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/30418/9781464813306.pdf> (дата звернення: 20.08.2019).
10. Річний звіт про виконання державного бюджету України за 2018 рік. Сайт Державної казначейської служби України. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/richnij-zvit-pro-vikonannya-derzhavnogo-byudzhetu-ukrayini-za-2018-rik> (дата звернення: 20.08.2019).

1. Tryn'ko R.I. (2011) *Prodovol'cha bezpeka krainy: stan ta perspektyvy zmitsnennia* [Food safety of the country: the state and prospects of strengthening]. L'vDUVS, L'viv, Ukraine. [in Ukrainian]
2. Global food security index 2018: An annual measure of the state of global food security (2018). The Economist Intelligence Unit. URL: <http://foodsecurityindex.eiu.com> (дата звернення: 20.08.2019)
3. Hojchuk O.I. (2004). *Kryterii prodovolchoi bezpeky* [Criteria for food security]. *Visnyk Poltavs'koi derzhavnoi ahrarnoi akademii*. vol 1, pp. 42-44. [in Ukrainian]
4. Vlasov V.I., Sabluk V.P. and Lysak, M.A. (2009). *Metodychni pidkhody shchodo otsinky prodovolchoi bezpeky krainy* [Methodological Approaches to Assessing Food Security of the Country]. *Ekonomika APK*. vol. 8, pp. 43-45. [in Ukrainian]
5. Kharazishvili Yu.M., Dron Ye.V. (2014). *Prohnozuvannia indykatoriv, porohovykh znachen ta rivnia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy u serednostrokovii perspektyvi* [Predicting indicators, thresholds and the level of economic security of Ukraine in the medium term]. *NISD, Kyiv, Ukraine*. [in Ukrainian]
6. Kardash O.L. (2015). *Suchasne metodychne zabezpechennia otsiniuvannia prodovolchoi bezpeky Ukrainy* [Modern methodological support for food safety assessment of Ukraine]. *Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu. Ekonomichni nauky*. vol. 5(1), pp. 194-199. [in Ukrainian]
7. Urba S.I. (2017). *Teoretyko-metodychni zasady otsinky prodovolchoi bezpeky derzhavy* [Theoretical and methodological principles of state food security assessment]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnogo universytetu*. 25(1), pp. 106-111.
8. Sychevskiy M.P. (2019). *Hlobalna prodovolcha bezpeka ta mistse Ukrainy v yii dosiahnenni* [Global food security and Ukraine's place in achieving it]. *Ekonomika APK*. № 1. DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201901006> (Accessed 20 August 2019).
9. Poverty and shared prosperity 2018. International Bank for Reconstruction and Development. The World Bank. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/30418/9781464813306.pdf> (дата звернення: 20.08.2019)
10. *Annual Report on Implementation of the State Budget of Ukraine for 2018*. Website of the State Treasury Service of Ukraine. URL: <https://www.treasury.gov.ua/en/file-storage/richnij-zvit-pro-vikonannya-derzhavnogo-byudzhetu-ukrayini-za-2018-rik> (Accessed 20 August 2019).

E-mail: nastya25061987@gmail.com

НАЦІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

УДК 005.332.4:338.432

Вараксіна О.В.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри менеджменту, докторант,
Полтавська державна аграрна академія

ОКРЕМІ ПИТАННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ АГРАРНОГО СЕКТОРУ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

У статті розглянуто питання потенціалу України, який дав би їй змогу суттєво підвищити свою позицію як виробника сільськогосподарської продукції та продуктів харчування за умов залучення інвестицій для підвищення конкурентоспроможності та розвитку необхідної агропромислової інфраструктури. Для того щоб вітчизняні виробники сільськогосподарської продукції були конкурентоспроможними на світовому ринку у довготривалій перспективі, потрібно розвивати сучасні технології, але водночас формувати концептуальний базис розвитку галузі на рівні держави. У статті розглянуто стан аграрного сектору, зокрема динаміку виробництва продукції, проаналізовано рейтинг держави за індексом глобальної конкурентоспроможності. Систематизовано класифікацію зовнішніх та внутрішніх чинників впливу на конкурентоспроможність аграрного сектору.

Ключові слова: конкурентоспроможність, аграрний сектор, національна економіка, індекс конкурентоспроможності, чинники конкурентоспроможності.

ОТДЕЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ АГРАРНОГО СЕКТОРА
НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

Вараксіна Е.В.

Наша страна владеет потенциалом, который мог бы ей позволить существенно повысить свою позицию как производителя сельскохозяйственной продукции и продуктов питания при условии привлечения инвестиций для повышения конкурентоспособности и развития нужной агропромышленной инфраструктуры. Для того чтобы отечественные производители были конкурентоспособными на глобальном уровне в долгосрочной перспективе, необходимо развивать современные технологии и одновременно формировать концептуальный базис развития сектора на уровне государства. В статье рассмотрено состояние аграрного сектора, в частности динамика производства продукции, проанализирован рейтинг государств по индексу глобальной конкурентоспособности. Систематизирована классификация внутренних и внешних факторов влияния на конкурентоспособность аграрного сектора.

Ключевые слова: конкурентоспособность, аграрный сектор, национальная экономика, индекс конкурентоспособности, факторы конкурентоспособности.

SOME ISSUES OF COMPETITIVENESS OF THE AGRICULTURAL SECTOR
OF THE NATIONAL ECONOMY

Varaksina Elena

Our country has a potential that could allow it to significantly improve its position as a producer of agricultural products and food upon the condition of investment attraction to increase competitiveness and develop the necessary agro-industrial infrastructure. In order for domestic producers to be competitive at the global level and in a long run, it is necessary to develop modern technology and, at the same time, form a conceptual basis of the development of the agricultural sector at the state level. The paper considers the state of the agricultural sector, in particular, the dynamics of production. The agricultural sector is the most important component of the national economy, one of the sources of budget replenishment, a significant exporter of raw materials and products to the external market, producer of qualitative foodstuffs, and a basis of food security of the country. Rating of states by the Global Competitiveness Index, which includes twelve indicators, is analysed. In general, we should note positive dynamics; the country's competitiveness is growing during the analysed period. Providing a steady growth of indicators remains important, thus, the development of a strategy at the state level will ensure leading positions, improve ratings, and facilitate positive international image. It is still an urgent issue to study factors affecting the competitiveness of both the agricultural sector and the national economy. This work systematizes classification of internal and external factors of influence on the agricultural sector's competitiveness. A detailed analysis of competitiveness-affecting factors will provide for identifying strong positions of the agricultural sector and, as a result, strong competitive advantage in international markets. Solving this task, special attention should be paid to the development of infrastructure of the agricultural sector, the perfection of the legal framework, the improvement of investment climate, and ensuring a favourable social environment.

Keywords: competitiveness, agricultural sector, national economy, competitiveness index, factors of competitiveness.

Постановка проблеми. Підвищення конкурентоспроможності аграрного сектору має велике теоретичне та практичне значення для розвитку національного господарства України, насичення внутрішнього ринку доступними для всіх груп населення високоякісними продуктами харчування, розширення зовнішньоекономічних зв'язків [1, с. 3]. Вирішення цих питань має комплексний характер для економіки країни, що пов'язаний зі зміцненням здоров'я людей, підвищенням їхнього життєвого рівня, упровадженням інновацій і досягнень науково-технічного прогресу в аграрну сферу, забезпеченням національної продовольчої безпеки, зростанням зайнятості сільського населення, нарощуванням конкурентних переваг аграрних підприємств. Аграрний сектор, як і інші сфери економіки, знаходиться під впливом глобалізації, міжнародних потоків капіталу та інвестицій, транснаціональних корпорацій [2, с. 27].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню питання конкурентоспроможності аграрного сектору присвячено праці зарубіжних та вітчизняних науковців, таких як П.Т. Саблук [1], М.Й. Малік, Б.Й. Пасхавер, В.Я. Месель-Веселяк, О.М. Шпичак, В.В. Юрчишин, М. Портер, В. Стівенсон та ін. Проте сьогодні визначення чинників впливу на конкурентоспроможність аграрного сектору та їх систематизація потребують подальших досліджень.

Постановка завдання. Метою роботи є вивчення окремих аспектів конкурентоспроможності аграрного сектору та дослідження зовнішніх і внутрішніх чинників впливу, що формують конкурентні переваги аграрного сектору.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інтеграційні процеси України у світову економічну систему ставлять перед українським бізнесом, компаніями, підприємствами та регіонами нові завдання, одне з яких пов'язане з підвищенням конкурентоспроможності регіонів країни та наданням можливості депресивним територіям стабілізувати свій стан, викликаний різними соціально-економічними, екологічними та політичними чинниками. Розвиток ринкових відносин призводить до розуміння, що від бізнесу зараз очікують не тільки якісних послуг, чесної сплати податків, а й участі у вирішенні соціальних проблем [3, с. 85].

Сьогодні аграрний сектор України є основним джерелом валютних надходжень за рахунок експорту сільськогосподарської продукції. Для того щоб вітчизняні виробники сільськогосподарської продукції були конкурентоспроможними на світовому ринку, потрібно

розвивати сучасні технології, але водночас формувати концептуальний базис розвитку галузі на рівні держави [4, с. 199]. Аграрний сектор залишається пріоритетною галуззю національної економіки (табл. 1).

У 2018 р. валовий внутрішній продукт країни зріс на 142,9% порівняно з 2013 р. та становив 3 558 706 млн грн. Підприємства аграрного сектору нарощують як обсяги виробництва, так і експорт продукції (відповідно на 9,5% і 10,6%). Наша країна володіє потенціалом, який міг би дати їй змогу суттєво підвищити свою позицію як виробника сільськогосподарської продукції та продуктів харчування за умов залучення інвестицій для підвищення конкурентоспроможності продукції, розвитку необхідної агропромислової інфраструктури. Поряд із цим залишається проблема систематичного підвищення конкурентоспроможності не тільки аграрного сектору, а й національної економіки.

Для визначення конкурентоспроможності країни користуються методикою Світового економічного форуму (WEF), за якою визначають індекс глобальної конкурентоспроможності (Global Competitiveness Index, GCI) (рис. 1). Результатом цього дослідження є рейтинг країн світу за показником економічної конкурентоспроможності [5, с. 215].

Оптимальної конкурентоспроможності країна досягає тоді, коли має показник вище 50-го місця. Україна в рейтингу індексу глобальної конкурентоспроможності у 2018 р. посіла 81-те місце серед 137 країн. Динаміка глобального індексу конкурентоспроможності показала, що Україна поліпшувала свої позиції впродовж 2012–2017 рр. У період 2017–2018 рр. конкурентоспроможність країни знизилася на чотири позиції.

Методологія визначення індексу глобальної конкурентоспроможності поєднує 114 показників, які згруповано у 12 складників, що об'єднані у три підгрупи показників відповідно до трьох основних етапів розвитку, такі як «Основні вимоги», «Підсилювачі продуктивності» й «Інновації та фактори вдосконалення» [7]. Упродовж досліджуваного періоду відзначаються несуттєві зміни (як зміцнення, так послаблення окремих позицій) складників індексу глобальної конкурентоспроможності держави (табл. 2).

Коливання показників складників індексу глобальної конкурентоспроможності вказує, що Україна за 2017–2018 рр. знизилася позиції за такими шістьма показниками, як: інвестиції, інновації, охорона здоров'я, початкова та вища освіта і професійна підготовка, ефективність ринку товарів, ефективність ринку

Таблиця 1. Динаміка виробництва продукції аграрного сектору України у 2013–2018 рр.

№ з/п	Показник	Роки						2018 р. у % до 2013 р.
		2013	2014	2015	2016	2017	2018	
1	Валовий внутрішній продукт, млн грн	1465198	1586915	1988544	2385367	2983882	3558706	242,9
2	Валова додана вартість, млн грн	1283812	1382719	1689387	2023228	2519561	3015398	234,9
3	Виробництво продукції аграрного сектору в цінах 2010 р., млн грн	246109,4	251427,2	239467,3	254640,5	249157,0	269408,1	109,5
4	Експорт продукції аграрного сектору, млн дол. США	17,0	16,7	14,7	15,3	17,9	18,8	110,6

Джерело: сформовано автором на основі [7; 8]

праці. З огляду на реалії української економіки та політики, нами пропонується приділити увагу соціальному складнику – охороні здоров'я, початковій і вищій освіти та професійній підготовці. Значення показників у 2018 р. не досягли рівня 2012 р.

За даними Transparency International, однією з перешкод для розвитку підприємництва в Україні було визначено недостатню якість початкової та вищої освіти. Проте ці чинники є значно менш вагомими порівняно з інституційними та макроекономічними перешкодами, серед яких і рівень корупції [8]. За останні роки спостерігається відносно високе місце України у рейтингах за індексом економіки знань та індексом знань, що забезпечується, передусім, високими значеннями індексу освіти, однак вона все-таки суттєво відстає від розвинених країн і навіть країн Східної Європи [9].

Наукові розвідки проблематики конкурентоспроможності не визначають єдиної класифікації чинників, що мають вплив на конкурентоспроможність. Існують різні погляди та підходи до систематизації чинників впливу. Така ситуація зумовлена багатогранністю трактування дефініції «конкурентоспроможність». Зокрема, науковцями пропонується групування чинників впливу на зовнішні та внутрішні.

Наведені чинники мають безпосередній вплив на рівень конкурентоспроможності аграрного сектору, детальний аналіз яких може слугувати основою для прийняття управлінських рішень щодо забезпечення належного рівня конкурентоспроможності аграрного сектору (рис. 2). З огляду на євроінтеграцію України у світовий економічний простір, особливої актуальності набувають такі чинники, як екологічність та безпечність, соціальні чинники, якість продукту та інформаційний складник.

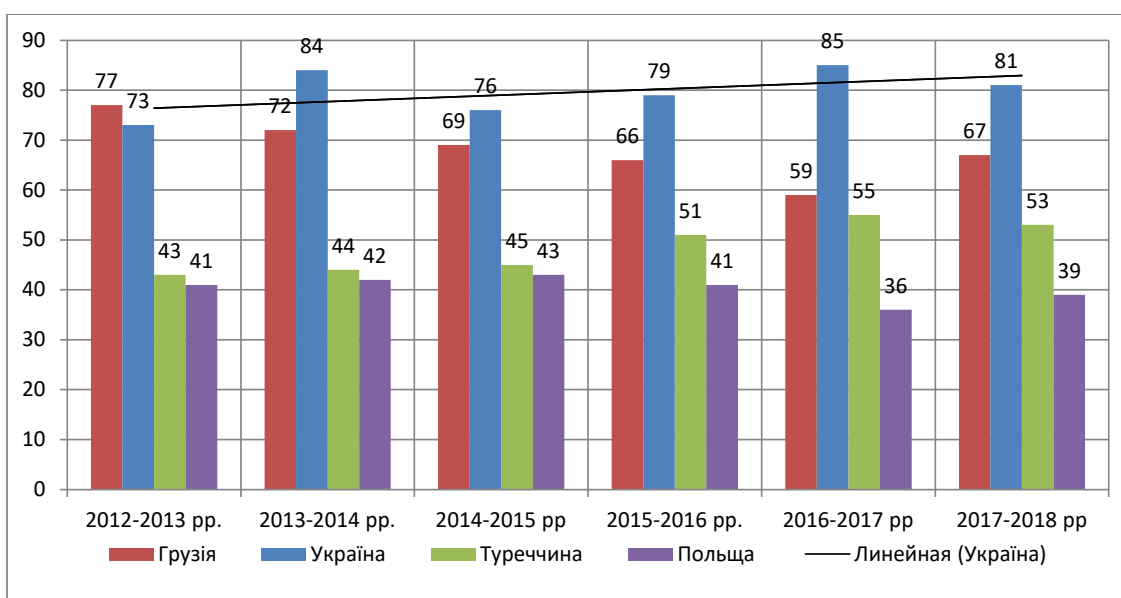

Рис. 1. Динаміка України в рейтингу країн світу за індексом глобальної конкурентоспроможності за 2012–2018 рр.

Джерело: сформовано автором на основі [6]

Таблиця 2. Динаміка складників індексу глобальної конкурентоспроможності України у 2012–2018 рр.

Складники індексу глобальної конкурентоспроможності	2012-2013 рр.	2013-2014 рр.	2014-2015 рр.	2015-2016 рр.	2016-2017 рр.	2017-2018 рр.	Зміна позиції
Інвестиції	132	137	130	130	129	118	-14
Інфраструктура	65	68	68	69	75	78	+13
Макроекономічне середовище	90	107	105	134	128	121	+31
Охорона здоров'я та початкова освіта	62	62	43	45	54	53	-9
Вища освіта та професійна підготовка	47	43	40	4	33	35	-8
Ефективність ринку товарів	117	124	113	106	108	101	-16
Ефективність ринку праці	62	84	80	56	73	76	-14
Розвиток фінансового ринку	114	117	107	121	130	120	+6
Технологічна готовність	81	94	85	86	85	81	-
Розмір ринку	38	38	38	45	47	47	+9
Відповідність бізнесу сучасним вимогам	79	97	99	91	98	90	+11
Інновації	71	93	81	54	52	61	-10

Джерело: сформовано автором на основі [7]

Висновки з проведеного дослідження. Аграрний сектор є одним із бюджетоутворюючих секторів економіки, важливим експортером, постачальником продуктів харчування, фундаментом забезпечення продовольчої безпеки, тому забезпечення оптимального рівня конкурентоспроможності аграрного сектору національної економіки є нагальною проблемою. Детальний аналіз зовнішніх та внутрішніх чинників впливу дасть змогу посилити конкурентні переваги як аграрного сектору, так і національної економіки у цілому. Основним вектором забезпечення оптимального рівня конкурентоспроможності має стати державна підтримка аграрного сектору, спрямована на розвиток інфраструктури аграрного сектору, вдосконалення правової бази, поліпшення інвестиційного клімату та забезпечення належних соціальних умов, якості, екологічності та безпечності продукту. Вирішення цих першочергових проблем забезпечить стійкі конкурентні переваги національної економіки на міжнародній арені.

Рис. 2. Чинники конкурентоспроможності аграрного сектору національної економіки

Джерело: сформовано автором на основі [10]

1. Зубець М.В., Саблук П.Т., Тивончук С.О. Інноваційно-випереджувальна модель якісно нового розвитку агропромислового виробництва. *Економіка АПК*. 2008. № 12(170). С. 3–8.
2. *Economic growth with equity: which strategy for Ukraine* World Bank. Washington, D.C. 2000. 62 p.
3. Петренко К.В. Проблеми підвищення конкурентоспроможності депресивних регіонів в умовах глобалізації економіки. *Бізнес Інформ*. 2015. № 1. С. 85–90.
4. Мустафаєва Л.А., Босак А.О. Міжнародна конкурентоспроможність аграрного сектору України: теоретичний базис і проблеми розвитку. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку*. 2016. № 851. С. 199–205.
5. Штулер І.О. Позиції України у світових рейтингах конкурентоспроможності та економічної свободи протягом 2005–2015 років. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. № 5. С. 214–217.
6. Позиція України в рейтингу країн світу за індексом глобальної конкурентоспроможності 2017–2018. URL: <http://edclub.com.ua/analitika/pozyciya-ukrayiny-v-reytingu-krayin-svitu-za-indeksom-globalnoyi-konkurentospromozhnosti-2> (дата звернення: 23.07.2019).
7. *The Global Competitiveness Report 2016–2017*. URL: http://www3.weforum.org/docs/GCR2016-2017/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2016-2017_FINAL (дата звернення: 23.07.2019).
8. Офіційний сайт Transparency International Ukraine. URL: <http://ti-ukraine.org> (дата звернення: 23.07.2019).
9. Інноваційна спроможність та технологічна готовність української економіки у міжнародних порівняннях. URL: http://www.uinpei.kiev.ua/viewpage.php?page_id=432 (дата звернення: 23.07.2019).
10. Стахів О.А., Адамчук Т.Л. Економічна стійкість як фактор ефективності та конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств. *Вісник Національного університету водного господарства та природокористування. Економічні науки*. 2017. Вип. 1. С. 28–37.

1. Zubecj M. V., Sabluk P. T., Tyvonchuk S. O. (2008) *Innovacijno-vyperedzhuvaljna modelj jakisno novogho rozvytku aghropromyslovogho vyrobnyctva* [Innovative up-to-date model of qualitively new development of agro-industrial production]. *Economy of AIC*, vol.12 (170), pp. 3-8.
2. *Economic growth with equity: which strategy for Ukraine* World Bank. Washington, D. C. 2000. 62 p
3. Petrenko K. V. (2015) *Problemy pidvyshhennja konkurentospromozhnosti depresyvnykh reghioniv v umovakh ghlobalizaciji ekonomiky* [Problems of increasing the competitiveness of depressed regions in the conditions of globalization of the economy]. *Business inform*, vol.1, pp.85-90.
4. Mustafajeva L. A., Bosak A. O. (2016) *Mizhnarodna konkurentospromozhnistj aghrarnogho sektoru Ukrajiny: teoretychnyj bazys i problemy rozvytku* [International competitiveness of Ukrainian agrarian sector: theoretical basis

and development problems]. *Bulletin of the National University «Lviv Polytechnic». Management and entrepreneurship in Ukraine: stages of formation and development problems*, vol.851, pp.199-205.

5. Shtuler I. O. (2015) *Pozyciji Ukrainy u svitovykh rejtyngakh konkurentospromozhnosti ta ekonomichnoji svobody protjaghom 2005–2015 rokiv [The position of Ukraine in the world ratings of competitiveness and economic freedom during 2005-2015]. Scientific bulletin of Uzhgorod National University*, vol.5, pp.214-217.

6. *Pozycja Ukrainy v rejtyngu krajiv svitu za indeksom globalnoji konkurentospromozhnosti 2017-2018 [The position of Ukraine in the world ranking according to the index of global competitiveness 2017-2018] (electronic journal)*, Available at: <http://edclub.com.ua/analitika/pozyciya-ukrainy-v-rejtyngu-krajiv-svitu-za-indeksom-globalnoyi-konkurentospromozhnosti-2> (accessed 23 July 2019).

7. *The Global Competitiveness Report 2016–2017* Available at: http://www3.weforum.org/docs/GCR2016-2017/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2016-2017_FINAL (accessed 23 July 2019).

8. *Official site Transparency International Ukraine (electronic journal)*: Available at: <http://ti-ukraine.org> (accessed 23 July 2019).

9. *Innovacijna spromozhnistj ta tekhnologichna ghotovnistj ukrajinskoji ekonomiky u mizhnarodnykh porivnjannjakh [Innovative capacity and technological readiness of the Ukrainian economy in international comparisons] (electronic journal)* Available at: http://www.uintai.kiev.ua/viewpage.php?page_id=432 (accessed 23 July 2019).

10. Stakhiv O. A., Adamchuk T. L. (2017) *Ekonomichna stijkistj jak faktor efektyvnosti ta konkurentospromozhnosti siljskoghospodarsjkykh pidprjemstv [Economic sustainability as a factor of efficiency and competitiveness of agricultural enterprises]. Economic sciences*, vol.1, pp. 28-37.

E-mail: elenochka170372@gmail.com

УДК 330.341.1

Васильців Т.Г.

доктор економічних наук, професор,
завідувач відділу проблем соціально-гуманітарного розвитку регіонів,
ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього
Національної академії наук України»

Панченко В.А.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки та менеджменту освіти,
Центральноукраїнський державний педагогічний університет
імені Володимира Винниченка

Зайченко В.В.

кандидат наук з державного управління, доцент,
декан факультету економіки та менеджменту,
Центральноукраїнський національний технічний університет

ІДЕНТИФІКАЦІЯ ЧИННИКІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТЕХНОЛОГІЧНОЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ЕКОНОМІКИ

У статті розглянуто питання актуальності забезпечення технологічної конкурентоспроможності економіки в умовах сучасних глобальних викликів і загроз та тенденції до посилення глобальної конкуренції. Побудовано «ланицю» формування технологічної конкурентоспроможності економіки, у рамках якого визначено базисні чинники, що її визначають. Особливу увагу привернено до послідовності забезпечення технологічної конкурентоспроможності економіки, що формується з етапів формування конкурентного потенціалу, реалізації конкурентних переваг, забезпечення конкурентоспроможності, досягнення конкурентного відриву. Обґрунтовано, що технологічна конкурентоспроможність економіки формується поетапно за рівнями: факторні конкурентні переваги стратегічних підприємств, зміцнення конкурентних позицій кластерів, розвиток «сильних» галузей, технологічні конкурентні переваги економіки, міжнародна конкурентоспроможність.

Ключові слова: технологічна конкурентоспроможність економіки, чинники та умови, конкурентні переваги, державне регулювання.

ИДЕНТИФИКАЦИЯ ФАКТОРОВ ОБЕСПЕЧЕНИЯ
ТЕХНОЛОГИЧЕСКОЙ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ЭКОНОМИКИ

Васильцив Т.Г., Панченко В.А., Зайченко В.В.

В статье рассмотрены вопросы актуальности обеспечения технологической конкурентоспособности экономики в условиях современных глобальных вызовов и угроз, тенденций к усилению глобальной конкуренции. Построена «цепь» формирования технологической конкурентоспособности экономики, в рамках которой определены базовые факторы, ее определяющие. Особое внимание привлечено к последовательности обеспечения технологической конкурентоспособности экономики, которая формируется из этапов формирования конкурентного потенциала, реализации конкурентных преимуществ, обеспечения конкурентоспособности, достижения конкурентного отрыва. Обосновано, что технологическая конкурентоспособность экономики формируется поэтапно по уровням: факторные конкурентные преимущества стратегических предприятий, укрепление конкурентных позиций кластеров, развитие «сильных» отраслей, технологические конкурентные преимущества экономики, международная конкурентоспособность.

Ключевые слова: технологическая конкурентоспособность экономики, факторы и условия, конкурентные преимущества, государственное регулирование.

IDENTIFICATION OF THE FACTORS OF PROVIDING
TECHNOLOGICAL COMPETITIVENESS OF THE ECONOMY

Vasylytsiv Taras, Panchenko Volodymyr, Zaychenko Volodymyr

The article deals with the relevance of ensuring the technological competitiveness of the economy in the context of the current global challenges and threats and the tendency to increase global competition. The purpose of the article is to analyze the current theoretical and methodological provisions concerning the identification of characteristics, as well as factors and conditions for the formation of technological competitiveness of the economy in the context of further improvement of the state policy of its provision. Ensuring the technological competitiveness of the economy in the global environment as a complex and systemic process that requires the formation of a suitable environment, natural motivation of subjects, public readiness, the establishment of institutional and economic conditions, etc., is determined by a number of direct and indirect factors that are important to be able to track and explore. A "chain" of the formation of technological competitiveness of the economy was constructed, within which framework factors were determined that determine it. Particular attention is paid to the sequence of ensuring the technological competitiveness of the economy, which is formed from the stages: the formation of competitive potential, the implementation of competitive advantages, ensuring competitiveness, achieving a competitive separation. It is substantiated that technological competitiveness of the economy is formed in stages according to the levels: factor competitive advantages of strategic enterprises, strengthening of competitive positions of clusters, development of "strong" industries, technological competitive advantages of the economy, international competitiveness. It is shown that technological competitiveness of each country is based on its own model and does not fit into the universal "ideal" scenario. Countries have different natural resources, intellectual, innovative and financial potential, differently use internal conditions of technological competitiveness, and also react differently to the challenges and threats of the environment. Conclusions regarding Ukraine's own approach to ensure the technological competitiveness of an ecologist taking into account the influence of internal and external factors.

Keywords: technological competitiveness of economy, factors and conditions, competitive advantages, state regulation.

Постановка проблеми. Прискорені темпи зростання світової економіки за останні десятиліття зумовлені переорієнтуванням передових країн і цілих регіонів на шлях інтенсивного розвитку, що ґрунтується на структурній перебудові економіки та інноваційно-технологічній модернізації. Раціоналізм такого підходу полягає у розвитку тих галузей і секторів економіки, котрі забезпечують найвищу додану вартість і стійкі конкурентні переваги. При цьому серед головних драйверів сучасного світового господарства провідна роль належить високотехнологічним галузям (ІКТ, мікроелектроніка, робототехніка, аерокосмічна техніка, нанотехнології, фармацевтика, генна інженерія). Завдяки високотехнологічному сегменту формується міжнародна конкурентоспроможність країни, зростає продуктивність праці, зайнятість та капіталізація. Але для формування якісної й ефективної державної політики у цій сфері потрібно розуміти, які чинники визначають необхідні зміни. У цьому актуальність дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальні умови та засади державної політики формування технологічної конкурентоспроможності економіки достатньо глибоко вивчено у працях В. Геєця [3], Л. Піддубної [4], Л. Федулової [6], З. Юринець [8] та ін. Разом із тим сучасні тенденції та умови, нові виклики, ризики та загрози формують специфічне середовище інноваційно-технологічної діяльності, а також засади конкуренції, які потребують постійного врахування.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз сучасних теоретико-методологічних положень щодо ідентифікації характеристик, чинників та умов формування технологічної конкурентоспроможності економіки в контексті подальшого вдосконалення державної політики її забезпечення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Динамізм середовища формування конкурентоспроможності, мінливість окремих його складників (економічного, політико-правового, соціокультурного та ін.) під впливом четвертої глобальної промислової революції

(4IR) актуалізують дослідження системи чинників та умов забезпечення конкурентних переваг країн на світовому ринку.

Еволюцію економічної думки щодо визначення чинників та умов забезпечення конкурентоспроможності країн відображено також у працях Л. Антонюк [1], Л. Піддубної [4], О. Швиданенко [7], які представляють різні модифікації класичної теорії конкурентних переваг М. Портера, адаптовані до специфіки розвитку конкретних країн чи галузей економіки. Велика кількість теоретико-концептуальних моделей і підходів до визначення чинників та умов забезпечення конкурентоспроможності економічних систем свідчить про неоднозначність і поліаспектність досліджуваних питань. Доцільно виокремлювати конкурентоспроможність кожного складника, взаємодія яких посилює потенціал системи і дає синергетичний ефект. Ці підсистеми є чинниками формування конкурентних переваг країни і розглядаються не в структурі системи, а в контексті зовнішнього середовища.

Технологічна конкурентоспроможність є важливою компонентою загальної конкурентоспроможності економіки, а також одним із чинників, що її забезпечує, впливаючи водночас і на інші компоненти (рис. 1).

Перелік чинників можна деталізувати в межах кожного блоку, виокремлюючи загальні і часткові (специфічні) детермінанти, об'єктивні та суб'єктивні чинники, стимулятори та дестимулятори, постійно діючі умови та тимчасові (випадкові) детермінанти, ендегенні та екзогенні параметри, регульовані, слаборегульовані і нерегульовані чинники. Весь спектр можливих чинників та умов забезпечення технологічної конкурентоспроможності економіки впливає, у першу чергу, на формування технологічного конкурентного потенціалу країни, під яким слід розуміти можливість підтримувати певний рівень конкурентоспроможності. Залежно від технологічного потенці-

алу встановлюються конкурентні переваги країни в інноваційно-технологічній сфері, котрі забезпечують їй відповідний рівень технологічної конкурентоспроможності на міжнародних ринках. Результатом такого «конкурентного» ланцюга є формування технологічної позиції країни, яка може бути пов'язана з технологічним лідерством, наслідуванням, відставанням, розривом та іншим статусом.

Для формування цілісного бачення системи чинників впливу технологічну конкурентоспроможність економіки необхідно розглядати на мікро-, мезо-, макро- та мегарівнях. Мікрорівень відповідає внутрішньовиробничому середовищу, мезорівень стосується галузевого і міжгалузевого (наприклад, кластерного) середовища, макрорівень охоплює чинники національної системи, а до мегарівня належить міжнародне та глобальне середовище. При цьому залежно від конкурентного рівня системи її середовище можна ділити на внутрішнє (ендогенне) та зовнішнє (екзогенне) з різним ступенем складності. Так, під час дослідження технологічної конкурентоспроможності країни чинники та умови на мікро-, мезо- та макрорівнях належатимуть до внутрішнього середовища, а мегарівневі параметри – до зовнішнього.

У контексті багаторівневого підходу до аналізу чинників формування досліджуваної конкурентоспроможності виникає система взаємопов'язаних категорій. На найнижчому рівні економічних відносин варто розглядати технологічну конкурентоспроможність підприємства, котра будується на основі запровадження нових технологій у виробничий процес, формування технологічних переваг продукції, ведення підприємством активної інноваційної політики і використання прогресивних стратегій.

Основними чинниками мікросередовища формування технологічної конкурентоспроможності є складники потенціалу підприємства (висококваліфіковані

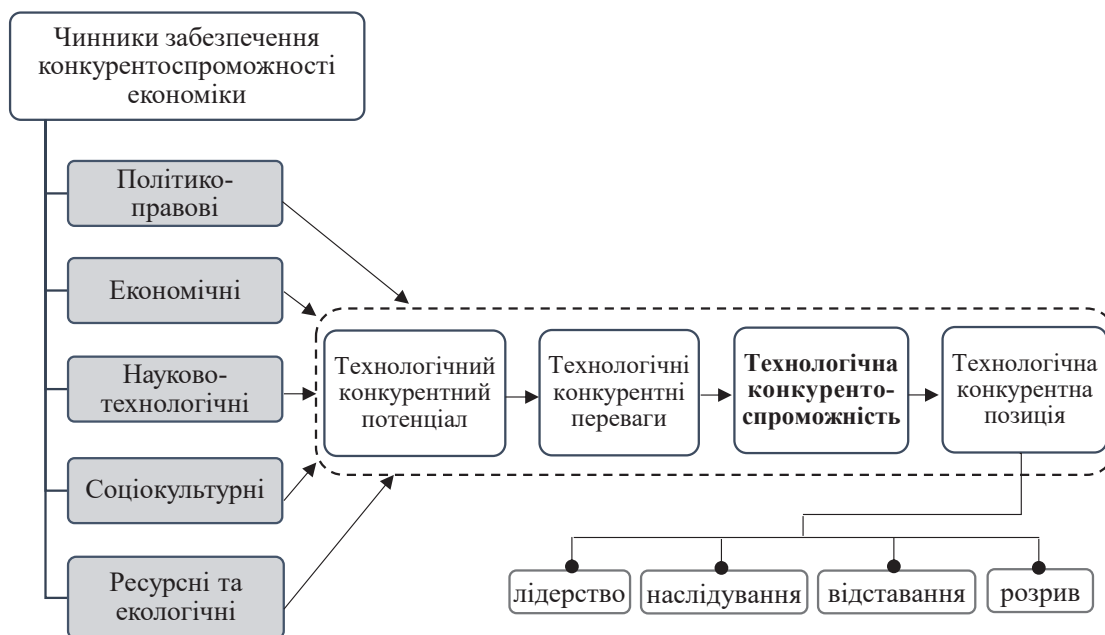

Рис. 1. Ланцюг формування технологічної конкурентоспроможності економіки в системі чинників її забезпечення

кадри та інноваційні компетенції, фінансові ресурси, що забезпечують інвестиції в інноваційний розвиток, науково-технологічний ресурс, забезпечений співпрацею з науково-дослідними установами та власними дослідницькими базами, нові управлінські технології, корпоративні стратегії технологічного розвитку, мобільні організаційні структури, ефективні організаційні процеси і маркетингова діяльність, технологічні конкурентні переваги продукції, інші нематеріальні активи) та зовнішня ринкова інфраструктура (споживачі, постачальники, конкуренти і контрагенти). Часто саме відсутність ринкових можливостей для реалізації технологічних інновацій зумовлює низьку технологічну конкурентоспроможність підприємств. Водночас якість внутрішнього потенціалу підприємства визначає його «абсорбційну здатність» щодо інновацій (здатність створювати, освоювати, впроваджувати та поширювати технологічні знання), рівень якої може знижуватися в результаті відсутності інноваційної стратегії розвитку, високого рівня формалізації і централізації організаційних процедур, нестачі власних фінансових ресурсів, браку мотивованих і кваліфікованих працівників, слабких комунікаційних зв'язків.

Наступний рівень характеризує технологічну конкурентоспроможність галузі (кластеру), суть якої полягає у наявності достатньої кількості конкурентоспроможних підприємств у галузі (кластері) та розвиненої інфраструктури, що обслуговує науково-технічний і технологічний сектори економіки. Об'єктом мезоекономічних досліджень може бути не лише галузь, а й окремих регіон або інша територіальна одиниця в межах країни.

На мезорівні діє ціла низка специфічних чинників технологічної конкурентоспроможності, зокрема враховуються наявність високотехнологічних галузей у структурі економіки, створення галузевих мереж і технологічних кластерів, розвиток освітнього і науково-дослідного секторів, які забезпечують функціонування окремих галузей, надійність фінансової інфраструктури, що обслуговує технологічну сферу, наявність інших економічних, організаційних, технологічних умов. Особливу увагу слід звернути на роль освітнього складника, генерації нових знань, умінь.

Вирішення глобальних проблем і зменшення наслідків їхнього впливу можна досягти лише за умов міжнародної співпраці і міжкультурної взаємодії, що потребує формування нового планетарного мислення, переходу до інноваційно орієнтованого, постіндустріального суспільства в руслі сучасної інформаційної революції. Крім того, багато вчених акцентують увагу на глобальній ролі людського ресурсу у формуванні технологічно конкурентного суспільства, здатного пристосовуватися до життя у швидко змінюваних умовах.

Таким чином, з'ясовано, що технологічна конкурентоспроможність – складна багаторівнева категорія, яка формується під впливом цілої системи чинників та умов. Комплексний підхід передбачає оцінювання стану технологічної конкурентоспроможності та чинників її забезпечення на кожному рівні економічних відносин, адже ситуація на нижчих рівнях визначає стан конкурентоспроможності на вищих рівнях. На основі цього виникає кумулятивний ефект, що пов'язаний із поглинанням і нагромадженням чинників нижчого порядку, їх подальшою синергетичною дією спільно з

чинниками вищих рівнів. Окрім рівневого, варто розглянути векторний підхід до ідентифікації чинників технологічної конкурентоспроможності, відповідно до якого можна виокремлювати дві групи детермінант: стимулятори і дестимулятори. Перша група чинників має позитивну дію, друга за характером впливу є деструктивною.

Багато вітчизняних науковців у своїх працях моделюють вплив різних чинників на конкурентоспроможність країни та окремі її складники, систематизують їх характером дії. Так, Л. Федулова під час побудови національної концептуальної моделі інноваційної стратегії розглядає низку стримувальних макрочинників і загроз на шляху формування відповідної конкурентоспроможності країни. До них науковець відносить, передусім, відсутність дієвої інноваційної і технологічної політики, несприятливість бізнесу до інновацій, слабкий інвестиційний клімат, структурну деградацію промислового виробництва, відсутність сучасної мережевої інноваційної інфраструктури, неефективну систему захисту інтелектуальної власності, імітаційний характер національної інноваційної системи [6, с. 96]. При цьому особлива увага науковців відводиться проблемі деградації вітчизняної промисловості. За твердженням В. Геєця, існує чимало доказів деіндустріалізації української економіки, що однозначно призводить до її відставання (у тому числі технологічного), оскільки втрата провідних галузей промисловості, де має домінувати власне обробна промисловість, – це прямий шлях до збіднення країни [3, с. 258]. Це означає об'єктивну необхідність структурних реформ у промисловому секторі з пріоритетним забезпеченням, як вважає В. Геєць, прогресу у підтримці інституціалізації його розвитку (посилення використання інституційних чинників). Варто додати, що, крім макроекономічних дестимуляторів, серйозну загрозу національній конкурентоспроможності можуть становити інші чинники, зокрема проблеми старіння населення, зміни клімату, продовольчої безпеки, нестачі фінансових ресурсів, радикальної зміни технологічного укладу тощо.

Не менш вагомі результати аналізу чинників інноваційно-технологічної конкурентоспроможності одержані З. Юринцем у ході дослідження інноваційних стратегій у системі підвищення конкурентоспроможності економіки України [8, с. 227]. Серед багатьох макрочинників науковцем виділено найбільш актуальні дестимулятори, пов'язані з високим рівнем банківських відсотків за кредитами, що обмежує інноваційно-інвестиційну діяльність підприємств; складною і малоефективною системою оподаткування, котра знижує рівень інвестиційної привабливості вітчизняної економіки; відсутністю потрібної бази (інфраструктури) для поширення й обміну технологіями та інформацією, а також підтримки інноваційного підприємництва; відсутністю стимулів і потреби у підприємств щодо створення, використання чи впровадження технологічних інновацій, що спричиняє низьку технологічну готовність бізнесу і цілих галузей; зростанням вартості матеріальних ресурсів, технологій, енергоносіїв і, відповідно, зниженням фінансової спроможності підприємств; відсутністю сильних зв'язків між науково-дослідними структурами, що забезпечують інновації, та промисловим сектором; зниженням купівельної спроможності населення і, як наслідок, змен-

шенням попиту на технологічну продукцію; загальною політико-правовою нестабільністю. Несприятливе макросередовище формує складні умови функціонування для інноваційно орієнтованих підприємств, не забезпечує стимулів для технологічної модернізації виробництва, що призводить до зменшення концентрації інноваційно активних підприємств у галузі та економіці загалом.

Висновки з проведеного дослідження. Технологічна конкурентоспроможність кожної країни будується на основі її власної моделі і не вкладається в

універсальний «ідеальний» сценарій. Країни володіють різним ресурсним, інтелектуально-інноваційним і фінансовим потенціалом, по-різному використовують внутрішні умови, а також по-різному реагують на виклики і загрози зовнішнього середовища. Постіндустріальні економіки вибирають інтенсивний шлях розвитку, підсилюючи інтелектуальний складник та активно модернізуючи не лише промисловий сектор, а й інші сфери економіки. Подальші дослідження мають стосуватися розроблення методики оцінювання впливу чинників на технологічну конкурентоспроможність.

1. Антонюк Л.Л. Міжнародна конкурентоспроможність країн: теорія та механізм реалізації : монографія. Київ : Вектор, 2004. 273 с.

2. Васильців Т.Г. Формування середовища економічної безпеки підприємництва в Україні. Економічний часопис-XXI. 2015. № 3–4(1). С. 24–27.

3. Гесць В. Інститути у розширенні технологічної модернізації економіки України. Журнал європейської економіки. 2016. Т. 15(3). С. 255–265.

4. Піддубна Л.І. Конкурентоспроможність економічних систем: теорія, механізм регулювання та управління : монографія. Харків : ІНЖЕК, 2007. 368 с.

5. Тараненко І.В. Алгоритм дослідження та оцінки інноваційної конкурентоспроможності країн. Науковий вісник Ужгородського університету. Економіка. 2011. Вип. 33. Ч. 1. С. 196–201.

6. Федюлова Л.І. Концептуальна модель інноваційної стратегії України. Економіка і прогнозування. 2012. № 1. С. 87–100.

7. Швиданенко О.А. Глобальна парадигма конкурентоспроможності: імперативи становлення та розвитку : дис. ... д-ра екон. наук. Київ, 2007. 523 с.

8. Юринець З.В. Інноваційні стратегії в системі підвищення конкурентоспроможності економіки України : дис. ... д-ра екон. наук. Львів, 2016. 519 с.

9. Vasylytsiv T., Lupak R., Osadchuck Yu. Assessment of the level of penetration of import dependence in the context of the import substitution policy in Ukraine. Економічний часопис-XXI. 2017. № 167(9–10). С. 13–17.

10. Лупак Р.Л. Державна політика імпортозаміщення в системі забезпечення економічної безпеки України: пріоритети та інструменти реалізації : монографія. Львів : АТБ, 2018. 527 с.

1. Antonyuk L. L. (2004) Mizhnarodna konkurentospromozhnist' krayin: teoriya ta mekhanizm realizatsiyi [International Competitiveness of Countries: Theory and Mechanism of Realization]. Kyiv: Vektor. [in Ukrainian]

2. Vasylytsiv T. H. (2015). Formuvannya seredovyscha ekonomichnoyi bezpeky pidpryyemnytstva v Ukrayini [Formation of the environment of economic security of entrepreneurship in Ukraine]. Ekonomichnyy chasopys-XXI, 3-4(1), 24-27. [in Ukrainian]

3. Heyets' V. (2016). Instytuty u rozshyrenni tekhnolohichnoyi modernizatsiyi ekonomiky Ukrayiny [Institutes in the expansion of technological modernization of the Ukrainian economy]. Zhurnal yevropeys'koyi ekonomiky, 15 (3), 255-265. [in Ukrainian]

4. Pidubna L. I. (2007). Konkurentospromozhnist' ekonomichnykh system: teoriya, mekhanizm rehulyuvannya ta upravlinnya [Competitiveness of economic systems: theory, mechanism of regulation and management]. Xarkov: VD "INZHEK". [in Ukrainian]

5. Taranenko I. V. (2011). Alhorytm doslidzhennya ta otsinky innovatsiyanoi konkurentospromozhnosti krayin [Algorithm of research and estimation of innovative competitiveness of countries]. Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho universytetu. Ekonomika, 33 (1), 196-201. [in Ukrainian]

6. Fedulova L. I. (2012). Kontseptual'na model' innovatsiyanoi stratehiyi Ukrayiny [Conceptual model of innovation strategy of Ukraine]. Ekonomika i prohnozuvannya, 1, 87-100. [in Ukrainian]

7. Shvydanenko O. A. (2007). Hlobal'na paradyhma konkurentospromozhnosti: imperatyvy stanovlennya ta rozvytku [The Global Competitiveness Paradigm: Imperatives of Development and Development] (PhD Thesis), Kyiv: Kyiv National Economic University Vadim Hetman.

8. Yurynets' Z. V. (2016). Innovatsiyini stratehiyi v systemi pidvyshchennya konkurentospromozhnosti ekonomiky Ukrayiny [Innovative Strategies in the System of Increasing the Competitiveness of the Ukrainian Economy] PhD Thesis), Lviv: Lviv National University Ivan Franko.

9. Vasylytsiv T., Lupak R., Osadchuck Yu. (2017). Assessment of the level of penetration of import dependence in the context of the import substitution policy in Ukraine. Ekonomichnyy chasopys-XXI, 167 (9-10), 13-17. [in English]

10. Lupak R. L. (2018). Derzhavna polityka importozamishchennya v systemi zabezpechennya ekonomichnoyi bezpeky Ukrayiny: priorytety ta instrumenty realizatsiyi [State policy of import substitution in the system of economic security of Ukraine: priorities and implementation tools]. Lviv : NNVK «ATB». [in Ukrainian].

E-mail: tgvas77@ukr.net

УДК 339.543/336.531.1

Войцешин В.П.

*аспірант кафедри податків та фіскальної політики,
Тернопільський національний економічний університет*

ФУНКЦІОНУВАННЯ ФІСКАЛЬНОГО МЕХАНІЗМУ ФІСКАЛЬНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКСПОРТНОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ

У статті розглянуто основні елементи фіскального регулювання експортного потенціалу національної економіки. Виявлено, що фіскальне регулювання такого типу має циклічний характер, тобто воно неперервне і повторюване в динаміці. Доведено, що розглянутий характер фіскального регулювання експортного потенціалу України забезпечує його фіскальний механізм, та визначено, що фіскальний механізм є практичним утіленням указанного регулювання у часовому вимірі. Охарактеризовано фіскальний механізм названого регулювання як прояв взаємного поєднання його витрат і надходжень до бюджету країни, що корелюють із фактичною вартістю експорту як основою вітчизняного експортного потенціалу. Окреслено, що таке поєднання є кроковим і послідовним, де наступну його частину визначає попередня згідно з принципом «кватерності» А.В. Фурмана.

Ключові слова: експорт, експортний потенціал, витрати, надходження, фіскальне регулювання, фіскальний механізм.

ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ ФИСКАЛЬНОГО МЕХАНИЗМА ФИСКАЛЬНОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ЭКСПОРТНОГО ПОТЕНЦИАЛА УКРАИНЫ

Войцешин В.П.

В статье рассмотрены основные элементы фискального регулирования экспортного потенциала национальной экономики. Обнаружено, что фискальное регулирование такого типа имеет циклический характер, то есть оно непрерывное и повторяющееся в динамике. Доказано, что рассмотренный характер фискального регулирования экспортного потенциала Украины обеспечивает его фискальный механизм, и определено, что фискальный механизм является практическим воплощением указанного регулирования во временном измерении. Охарактеризован фискальный механизм названного регулирования как проявление взаимного сочетания его расходов и поступлений в бюджет страны, что коррелируют с фактической стоимостью экспорта как основой отечественного экспортного потенциала. Очерчено, что такое сочетание является шаговым и последовательным, где следующую его часть определяет предыдущая согласно принципу «кватерности» А.В. Фурмана.

Ключевые слова: экспорт, экспортный потенциал, расходы, поступления, фискальное регулирование, фискальный механизм.

FUNCTIONING OF UKRAINE'S FISCAL REGULATION EXPORT POTENTIAL FISCAL MECHANISM

Voitseshyn Vasyl

The article discusses the main elements of Ukraine's fiscal regulation export potential. It is proved the fiscal regulation of national export potential is a complex system. This system includes some parts, such as a budget, customs and tax. The budget part of export's potential regulation consist of expenditures Ukraine's budget for export, privileges and payments. These expenditures include costs to production of goods and services, also control over their export. These expenditures are for some agriculture, industry merchandise and transport services. The privileges stimulate the inflow of investment. The payments give permissions for the export of certain goods, such as some alcohol, tobacco products etc. The customs part of domestic export potential fiscal regulation includes an export duty. In Ukraine the export duty is set on raw materials for minimizing their quantity of export. The tax component of these fiscal regulation includes taxes of exporting companies incomes. These taxes consist of the corporate profit tax and the single tax. In Ukraine the export duty and income taxes are part of the state budget revenues, such as some export sanctions. It has been found fiscal regulation of Ukraine's export potential has a cyclic nature. It means it is continuous and repetitive in dynamics. It is proved the nature of this fiscal regulation is considered by its fiscal mechanism. It is determined the fiscal mechanism is a practical embodiment of its regulation in the time measurement. The fiscal mechanism of domestic export potential regulation is characterized as a manifestation of its budget expenditures and revenues combination, which correlate with the actual export value as the basis of Ukraine's export potential. In generally the fiscal mechanism of national export potential is a combination of four basic uninterrupted elements. According to the Anatolyi Furman's "quaternity" principle of scientist such combination is stepwise and consistent, where the next part of its determined by the preliminary one.

Keywords: export, export potential, expenditures, revenues, fiscal regulation, fiscal mechanism.

Постановка проблеми. В умовах кризових економічних явищ і лібералізації торгівлі важливим аспектом розвитку вітчизняного експортного потенціалу є його регулювання, особливо фіскальне. Таке регулювання є інтегральним, адже об'єднує бюджетне управління експортним потенціалом через кошти бюджету, податкове і митне регулювання, особливо в частині експортного мита й податків на доходи у довгостроковому періоді. Саме в час сучасних економічних викликів важливо відобразити особливості функціонування даного регулювання експортного потенціалу України на практиці через фіскальний механізм, що дасть змогу оптимально реагувати на них.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню окремих елементів фіскального механізму регулювання експортного потенціалу в частині відображення його перебігу та характеристик окремих частин присвячено праці А. Фурмана [1], І. Канцур [2], В. Бусела [5]. Кожне із цих напрацювань охоплює локальні аспекти такого регулювання та дає поштовх до подальших дискурсів щодо його функціонування як діючої системи.

Постановка завдання. Метою дослідження є узагальнення практичної дії фіскального регулювання експортного потенціалу України через фіскальний злагоджений механізм.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як уже зазначалося, фіскальне регулювання експортного потенціалу (далі – ФРЕП) України є системою бюджетного, податкового, митного регулювання експорту, що в діяльності проявляється за допомогою фіскального механізму (далі – Фм). Причому варто зазначити, що з погляду бюджетного регулювання воно пов'язане з витратами і надходженнями державного бюджету щодо експорту, а з погляду митного і податкового регулювання – із вивізним, тобто експортним, митом на певні товари та із внутрішніми податками, що стосуються діяльності підприємств-експортерів, про що далі йтиметься детальніше.

На нашу думку, зважаючи на наведене визначення, ФРЕП є через Фм можна відобразити так (рис. 1).

Згідно з рис. 1, Фм ФРЕП містить чотири основні складники, пов'язані між собою як «ціле – частина». Відповідно, перший складник визначає другий, другий – третій, третій – четвертий, а перший – четвертий (рис. 1).

Якщо говорити про початковий елемент Фм ФРЕП, то він представлений витратами на експорт, які є засобом ФР, і бюджетним його складником. Своєю чергою,

витрати містять у собі видатки з бюджету, що є частиною також і бюджетного механізму згідно з дослідженнями І. Канцур [2, с. 124], кредити з бюджету, надані пільги, що стосуються експорту та плати на право експорту.

Згідно з Бюджетним кодексом України (далі – БКУ), видатками бюджету є «кошти, спрямовані на здійснення програм та заходів, передбачених відповідним бюджетом» [3]. Що стосується ФРЕП національної економіки, то з ним корелюють видатки за функціональною ($V_{фк}$) та програмною ($V_{пк}$) класифікаціями. Вони фінансуються з державного бюджету, а також із місцевих бюджетів різних рівнів (міст, районів тощо) зі спеціального (гранти тощо) й загального (інші видатки) фондів, що можна простежити у звітах Державної казначейської служби України (далі – ДКСУ) [4].

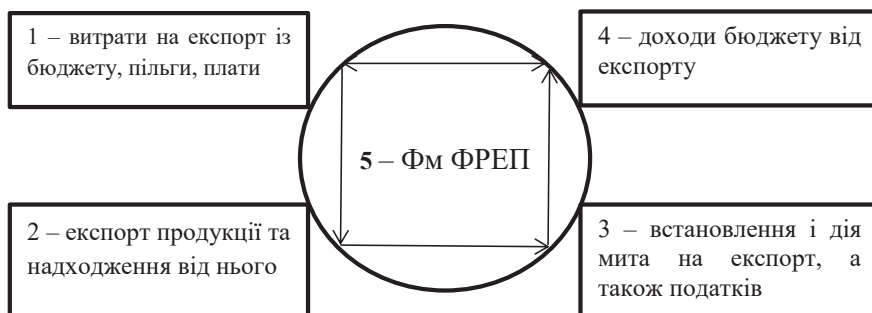
Варто відзначити, що до $V_{фк}$ належать видатки на економічну діяльність за кодом 0400 (ВЕД), які містять видатки на промисловість, як добувну, так і обробну, за кодами 0430, 0441, 0442, 0444, на сільське господарство з кодом 0421 та послуги (наприклад, транспортні – код 0450). Вони сприяють розвитку ЕП через підтримку виробництва, тоді як безпосередньо з експортом у контексті торгівлі товарами та послугами пов'язані видатки на загальну економічну та торговельну діяльність за кодом 0411 (ВЗЕТД).

Доцільно згадати, що до $V_{пк}$, що корелюють з ЕП України, належать видатки на Державну службу експортного контролю України ($V_{дсек}$ за кодом 1208000). Вони містять видатки з керівництва у сфері експортного контролю над товарами військового призначення й подвійного використання, а також видатки на дослідження і розробки в експорті.

Окрім видатків, із бюджетів варто виокремити кредити за функціональною класифікацією на загальну економічну та торговельну діяльність (КЗЕТД) та на транспорт (автомобільний та ін.).

Ще однією частиною Фм вітчизняного ФРЕП виступають пільги (рис. 1). Вони є повним або частковим звільненням від сплати платежів у бюджет країни відповідно до Великого тлумачного словника сучасної української мови за редакцією В. Бусела [5, с. 972]. Однією з таких пільг виступає нульова ставка імпортного мита на ввезення в Україну прямих іноземних інвестицій на три роки і більше відповідно до статей 251 і 287 Митного кодексу України (далі – МКУ) [6]. У випадку з ЕП це означає внески, що становлять, за даними Державної служби статистики України [7], близько 10,00% від статутного фонду підприємства-резидента.

Що стосується витрат, пов'язаних із Фм ФРЕП, то до них варто віднести і плату, яка є відшкодуванням вартості чогось отриманого [5, с. 980]. У цьому разі це кошти, що перераховані експортерами за дозвіл на експорт певних видів продукції, що є доходами бюджету України [4]: плата за ліцензії на право експорту, спирту етилового, коньячного та плодового (ПЛ₁₂₁); плата за ліцензії на право експорту алкогольних напоїв та тютюнових виробів (ПЛ₁₂₂); плата за видачу дозволів на право виве-

Рис. 1. Фіскальний механізм регулювання експортного потенціалу

Джерело: складено автором самостійно за принципом «кватерності» А. Фурмана [1, с. 5]

знення з території України наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів (ПЛ₂).

Зважаючи на рис. 1, наступними елементами Фм ФРЕП національної економіки є експорт та надходження від нього у вигляді виручки, що втілюється у статистичній вартості як основи експортного потенціалу. Вона відображається у статистичній звітності [7] та є базою щодо встановлення вивізного мита, податків, пені і штрафів як засобів ФРЕП та їх сплати (рис. 1, п. 3–4).

Вивізне мито (ВМ) за МКУ [6] встановлюється законодавством та справляється під час експорту товарів. Воно є непрямим податком, митною частиною Фм ФРЕП і входить до доходів бюджету за кодом 15020000. ВМ представлене у вигляді ставок як інструменту Фм ФРЕП від вартості експорту. Загалом, відповідно до чинних МКУ [6] і Податкового кодексу України (далі – ПКУ) [8], виділяють відносні, або адвалерні, специфічні, чи абсолютні, та комбіновані (змішані) ставки. Адвалерними виступають ставки, які встановлюються у відсотках до вартості експорту, специфічними – ставки, що є грошовою величиною до одиниці об'єкта, а змішаними – більші з них.

Сьогодні ВМ, відповідно до даних ДФСУ [9], запроваджене на сировинні товари й напівфабрикати, такі як: велика рогата худоба, вівці, шкури тварин необроблені, насіння льону, насіння соняшнику, насіння ріжю, брухт легованих чорних металів, кольорових металів та напівфабрикатів з їх використанням, на які встановлюються адвалерні ставки; відходи та брухт чорних металів, де діють специфічні ставки; газ природний у газоподібному й скрапленому стані, на який затверджена змішана ставка ВМ і ставка 0% на експорт до країн – членів Енергетичного співтовариства та Європейського Союзу.

Ще одним елементом Фм ФРЕП є внутрішні податки, що стосуються експорту та ЕП. Вони віддзеркалюють податковий аспект такого механізму та стосуються комерційної діяльності підприємств-експортерів, що втілюється у податку на прибуток підприємств (ПнП) і єдиному податку (Єп).

Що стосується ПнП, то його сплачують експортери, які перебувають на загальній системі оподаткування, і, відповідно до ПКУ [8]:

– це загальнодержавний прямий податок, що сплачується з прибутку організацій (окрім тих, що перебувають на спрощеній системі сплати податків, є неприбутковими та мають дипломатичні привілеї), відповідно до положень вітчизняного законодавства;

– об'єктом оподаткування ПнП є прибуток (ст. 134 ПКУ), що виступає різницею між доходами і витратами підприємства, який оподатковується за основною ставкою, адвалерною 18,00%, згідно зі ст. 136 ПКУ.

На противагу цьому Єп, який платять ті підприємства-експортери, що, згідно з ПКУ [8], перебувають на спрощеній системі оподаткування, та:

– він є платежем до місцевих бюджетів замість податку на прибуток підприємств (окрім експорту деякої піддакцизованої продукції за винятком мастильних матеріалів в ємностях до 20,00 літрів згідно зі ст. 291.5 ПКУ);

– об'єктом Єп є дохід у грошовій, матеріальній і нематеріальній формах, який не перевищує певної межі, встановленої ПКУ (наприклад, для III групи, тобто фізичних осіб – підприємців, кількість найманих працівників яких необмежена, межа такого доходу за календарний рік становить 5,00 млн грн відповідно до ст. 291.4 ПКУ);

– ставка Єп для платників-експортерів залежить від вибраної групи. Наприклад, для III групи вона становить 5,00% доходу без податку на додану вартість (ст. 293.2 ПКУ).

На нашу думку, заключною частиною четвертого елемента Фм ФРЕП України бюджетного характеру є пеня за порушення термінів розрахунків у сфері зовнішньоекономічної діяльності, за невиконання зобов'язань (Пр) та штрафні санкції за порушення вимог валютного законодавства – ШСв (код ПрШСв – 21081000), що відносять до неподаткових надходжень. Наприклад, Пр дорівнює 0,30% від суми недоодержаних коштів за договором про експорт за кожен день прострочення відповідно до положень Закону України «Про валюту і валютні операції» [10], що настає за 365-м календарним днем після дня здійснення операції з експорту.

Загалом Фм вітчизняного ФРЕП виступає складною системою, яка здійснює свій кругообіг через неперервність процесів експорту та витрат і надходжень від нього (рис. 1), навіть незважаючи на кризові явища, які впливають на їх розміри.

Висновки з проведеного дослідження. Зважаючи на вищенаведену інформацію, можна стверджувати, що:

• Фм ФРЕП України складається з чотирьох основних частин, де кожна наступна визначається попередньою;

• початковим етапом указанного механізму виступають видатки на економічну діяльність, що пов'язані з виробництвом і експортом товарів сільського господарства, промисловості та послуг;

• базою для надходжень до бюджету від Єп є вартість експорту;

• основою Фм ФРЕП національної економіки щодо надходжень є доходи бюджету від вивізного мита, податку на прибуток підприємств, єдиного податку і пені зі штрафами за порушення законодавства у сфері експорту;

• перспективою подальших досліджень виступає оцінка дії Фм ФРЕП на вітчизняний експортний потенціал та можливість його оптимізації.

1. Фурман А.В. *Основи наукових досліджень*. Тернопіль : Економічна думка, 2012. 50 с.

2. Канцур І. *Фіскальний механізм: сутність, інструменти та принципи його дії*. Світ фінансів. 2015. № 4. С. 117–129.

3. *Бюджетний кодекс України від 8 липня 2010 р. № 2456-VI*. База даних «Законодавство України». URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2456-17> (дата звернення: 12.07.2019).

4. *Державна казначейська служба України : офіційний вебсайт*. URL : <http://treasury.gov.ua/main/uk/index> (дата звернення: 13.07.2019).

5. *Великий тлумачний словник сучасної української мови / за ред. В.Т. Бусела*. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.

6. Митний кодекс України від 13 березня 2012 р. № 4485-VI. База даних «Законодавство України». URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4495-17> (дата звернення: 13.07.2019).

7. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 13.07.2019).

8. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 р. № 2755-VI. База даних «Законодавство України». URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення: 13.07.2019).

9. Державна фіскальна служба України : офіційний портал. URL: <http://sfs.gov.ua> (дата звернення: 13.07.2019).

10. Про валюту і валютні операції : Закон України від 21.06.2018 № 2473-VIII. База даних «Законодавство України». URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2473-19> (дата звернення: 13.07.2019).

1. Furman A.V. (2012). *Osnovy naukovykh doslidzhen [Basics of the Scientific Research]*. Ternopil: Ekonomichna dumka. [in Ukrainian]

2. Inna Kanczur. (2015). *Fiskalnyj mexanizm: sutnist, instrumenty ta pryncypy jogo diyi [Fiscal mechanisms: the essence, tools and principles of its actions]*. *Svit Finansiv [World of Finance]*, 4, 117-129. [in Ukrainian]

3. *Byudzhetnyj kodeks Ukrayiny [The Budget Code of Ukraine]*. Retrived from: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2456-17> (accessed 12 July 2019)

4. *Derzhavna kaznachejska sluzhba Ukrayiny [State Treasury of Ukraine]*. Retrived from: <http://treasury.gov.ua/main/uk/index> (accessed 13 July 2019)

5. *Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [The Great Explanatory Dictionary of Modern Ukrainian Language]*. (2005). V.T. Busel (Ed.). Kyiv: Irpin: Vydavnytstvo "Perun". [in Ukrainian]

6. *Mytnyj kodeks Ukrayiny [The Customs Code of Ukraine]*. Retrived from: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4495-17> (accessed 13 July 2019)

7. *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrayiny [State Statistics Service of Ukraine]*. Retrived from: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (accessed 13 July 2019)

8. *Podatkovyi kodeks Ukrainy' [The Tax Code of Ukraine]*. Retrived from: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (accessed 13 July 2019)

9. *Derzhavna fiskal'na sluzhba Ukrayiny' [State Fiscal Service of Ukraine]* Retrived from: <http://sfs.gov.ua/> (accessed 13 July 2019)

10. *Zakon Ukrayiny' "Pro valiutu i valiutni operatsii" [The Law of Ukraine "About the Currency and the Currency Transactions"]*. Retrived from: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2473-19> (accessed 13 July 2019)

E-mail: Voitseshyn@gmail.com

UDC 005.334

Zakharenko Natalia

Candidate of Economic Sciences,

Associate Professor Department of Production Economics,

SHEI "Priazovskyi State Technical University"

RESEARCH OF FACTORS OF INFLUENCE ON FINANCIAL AND ECONOMIC RESULTS OF INDUSTRIAL ENTERPRISES ACTIVITY WITH THE PURPOSE OF IMPROVEMENT THE APPROACH OF ANTI-CRISIS MEASURES SYSTEM FORMATION

The article analyzes the most famous and widespread models of foreign and domestic authors predicting the probability of bankruptcy. The availability of adapted models for assessing the state of the enterprise and predicting bankruptcy is determined, which allows identify the factors influencing the financial and economic activity of industrial enterprises. The complexity of the choice of the forecast model is due to the great variety of crisis phenomena and the need to respond to them with the obligatory consideration of the enterprises' own capabilities. Thus, it became necessary, within the framework of the application of anti-crisis management measures at industrial enterprises, to develop an imitative forecast model that takes into account the individual features of enterprise development, which allows obtain reliable results for the formation of anti-crisis measures. In this regard, an imitation predictive model based on the use of statistical data of metallurgical enterprises was proposed. Its testing confirmed the reliability of the results obtained.

Keywords: *crisis management, models of bankruptcy, industrial enterprise, forecasting system, crisis, imitation predictive model.*

ДОСЛІДЖЕННЯ ЧИННИКІВ ВПЛИВУ НА ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНІ РЕЗУЛЬТАТИ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ ДЛЯ ВДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМНОГО ФОРМУВАННЯ АНТИКРИЗОВИХ ЗАХОДІВ

Захаренко Н.С.

У статті проаналізовано найвідоміші та поширені моделі зарубіжних і вітчизняних авторів, які прогнозують імовірність банкрутства. Визначено наявність адаптованих моделей для оцінки стану підприємства та прогнозування банкрутства, що дає змогу визначити чинники, які впливають на фінансово-господарську діяльність промислових підприємств. На основі означених моделей побудовано та досліджено стан вибраних промислових підприємств України. Детально розглянуто чинники впливу на зміну показників фінансового стану означених промислових підприємств. Виявлено складність вибору моделі прогнозу, що зумовлено великою різноманітністю кризових явищ і необхідністю відповісти на них з обов'язковим урахуванням власних можливостей підприємств. Однією з основних проблем антикризового управління під час визначення та виявлення чинників впливу на прогнозування майбутньої поведінки є спроможність дослідження причинно-наслідкових взаємозв'язків показників, які спричинили кризову ситуацію, та її механізм антикризового управління підприємством у цих умовах. Для оцінки та отримання достовірних прогнозних даних із метою формування управлінських рішень пропонується використання імітаційної економіко-математичної моделі з локальними індивідуальними блоками оптимізації показників діяльності підприємства. Результативним показником для прийняття рішення в результаті застосування даної імітаційної моделі буде значення фінансово-економічних обґрунтованих параметрів діяльності підприємства, що дасть змогу оцінити ефективність того чи іншого управлінського рішення. Таким чином, у рамках застосування антикризових заходів управління на промислових підприємствах необхідно розробити імітаційну модель прогнозу, що враховує індивідуальні особливості розвитку підприємства та дає змогу отримати достовірні результати для формування антикризових заходів, у зв'язку з чим запропоновано імітаційну прогностичну модель, що базується на використанні статистичних даних металургійних підприємств, її тестування підтвердило достовірність отриманих результатів.

Ключові слова: антикризове управління, моделі банкрутства, промислове підприємство, система прогнозування, криза, імітаційна прогностична модель.

ИССЛЕДОВАНИЕ ФАКТОРОВ ВЛИЯНИЯ НА ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ РЕЗУЛЬТАТЫ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ ДЛЯ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ СИСТЕМНОГО ФОРМИРОВАНИЯ АНТИКРИЗИСНЫХ МЕРОПРИЯТИЙ

Захаренко Н.С.

В статье проанализированы известные и распространенные модели зарубежных и отечественных авторов для прогнозирования вероятности банкротства. Определено наличие адаптированных моделей для оценки состояния предприятия и прогнозирования банкротства, что позволяет определить факторы, влияющие на финансово-хозяйственную деятельность промышленных предприятий. Сложность выбора модели прогноза обусловлена большим разнообразием кризисных явлений и необходимостью реагирования на них с учетом собственных возможностей предприятий. Таким образом, в рамках применения антикризисных мер управления на промышленных предприятиях проявляется необходимость разработки имитационной модели прогноза, учитывающей индивидуальные особенности развития предприятия, что позволяет получить достоверные результаты для формирования антикризисных мер. В связи с этим была предложена имитационная прогностическая модель, базирующаяся на использовании статистических данных металлургических предприятий, ее тестирование подтвердило достоверность полученных результатов.

Ключевые слова: антикризисное управление, модели банкротства, промышленное предприятие, система прогнозирования, кризис, имитационная прогностическая модель.

Problem statement. Today, Ukraine is in the most difficult conditions of development for all the years of its independence. Manifestation of crisis phenomena from the instability of the financial state of the state to the conduct of hostilities on the territory of industrialized regions. This demonstrates the need to develop and use crisis management for industrial enterprises. The effectiveness of the development and conduct of crisis management of industrial enterprises depends on a number of external and internal factors.

Analysis of recent research and publications. Issues of evaluation of financial and economic results of industrial enterprises are investigated in the works of leading scientists such as A. Matviychuka, A. Tereshchenko,

A. Tkachenko, T. Logutovoi, R. Suyfulina, G. Kadykova and others. Research results of financial and economic activities of industrial enterprises are applied in nature. However, the existing studies have reflected not all aspects of improving the approach of anti-crisis measures system formation.

Setting objectives. Research of factors influencing the financial and economic results of industrial enterprises to improve the approach of anti-crisis measure system formation.

Presentation of the main material. The current situation in Ukraine has led to an increase in the number of enterprises that need to develop and implement anti-crisis measures. This requires Ukrainian companies to redirect

cash flows, to seek new additional sources of financing and to use methods of crisis management. So, an enterprise that is in a crisis state, in the period of its adaptation to the existing conditions, often contributes independently to the complication of the situation. At the same time, the time for conducting a complete complex diagnosis of financial and economic activity indicators has already been lost in many cases and, therefore, affects the overall financial and economic activities of the enterprise. Integrated assessment covers the maximum set of interrelated indicators that can reflect the manifestation of certain crisis factors. Therefore, the measures aimed at solving the problem of the fullest and timely analysis involve the use of a number of methods and tools at the enterprise.

As for methods and tools, we can note that their use is quite common. In the world practice there is a large number of developed methods for assessing the financial stability of enterprises, determining the level of solvency, identifying a propensity for crisis phenomena or calculating the probability of bankruptcy of an enterprise. It should be noted that many authors of these methods of diagnosing the likelihood of a financial crisis tend to predict it long before the appearance of any signs. On the other hand, the application of world experience for the model of development of Ukrainian industrial enterprises during the crisis is not optimal due to the influence of such endogenous factors, but they differ significantly from exogenous ones.

The most famous world authors of the main models of bankruptcy forecasting are:

E. Altman presented a Z score model in 1968 built with the help of multiplicative discriminant analysis to predict the probability of bankruptcy of listed companies. In 1983, a model was published for enterprises which shares were not quoted on the exchange [1]. Despite widespread use of the proposed model in the world practice its use is difficult at Ukrainian enterprises. This is due to the development of the Ukrainian stock market, low-quality information base of financial reporting.

G.R. Lis developed and introduced his model of forecasting the bankruptcy of British enterprises in 1972. The disadvantage of using this model for Ukrainian enterprises is the use of the indicator of profit from sales without tak-

ing into account the tax component and financial activities.

In 1977 R. Tuffler introduced a four-factor model for forecasting bankruptcy, developed on the basis of a comparative data analysis of bankrupt and solvent enterprises using statistical analysis to construct a discriminant model. The use of this prediction model for Ukrainian enterprises in most cases is impossible, since it was developed by the author to assess the performance of corporations with different capital structures.

In 1978 on the basis of E. Altman's developments Springate proposed his model for predicting bankruptcy of enterprises. Approbation of the results of this model was carried out using data from enterprises in the US and Canada and showed a probability of more than 92% [2]. To calculate the probability of bankruptcy of Ukrainian enterprises, this model is one of the permissible, but with a smaller share of probability forecasts.

In 1984 D. Fulmer introduced a regression nine-factor model for the diagnosis of bankruptcy risk. The advantage of this model is the ability to take into account and evaluate various financial indicators of the enterprise. This model was expected to be used in the banking sector to assess the performance of foreign companies. When using H-score for Ukrainian enterprises, it is recommended to take into account the error for the national currency [3].

They were R.S. Saifulin and G. Kadykov who proposed in 1999 the calculation of the rating number on the basis of the four-factor model for predicting the bankruptcy of enterprises. The universality of this model, in the authors' opinion, lies in the possibility of using analytical indicators for enterprises of any scale of various branches of management [4].

Based on the calculation of the rating number of Saifulin-Kadykov model, a rapid assessment of the three selected metallurgical enterprises of Ukraine.

The performed calculations confirmed the possibility of using the reduced R-model for assessing the financial condition of Ukrainian enterprises. The initial data on the activities of enterprises used in the calculations correspond to the real financial statements of enterprises. Graphic dependencies based on the R-model were constructed. The graphical dependencies are shown in Fig. 1.

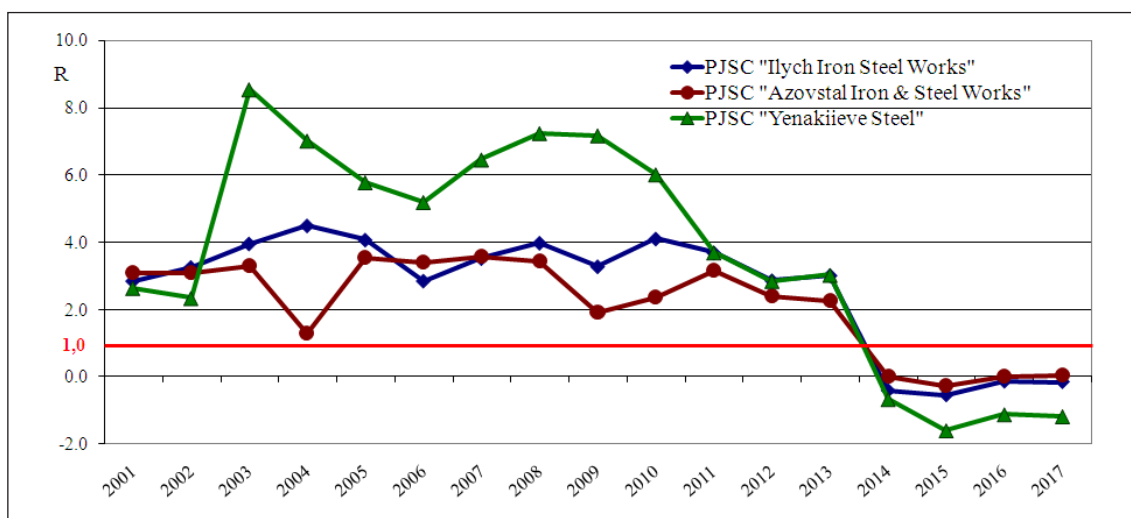

Fig. 1. Dynamics of the rating index of Saifulin-Kadykov's R-model

Source: built on the basis of [5]

The analysis of these dependencies and the ranking index $R = 1$ allows us to conclude that during 2003-2016 all three metallurgical enterprises were in a satisfactory condition. The results of rapid assessment of the financial condition and the determination of the probability of bankruptcy of these metallurgical enterprises have demonstrated the impact of crisis situations.

To verify the reliability of the obtained financial results of the enterprise and to identify possible bankruptcy of the examined metallurgical enterprises, it is advisable to conduct a number of additional assessments based on other models, the use of which is possible for Ukrainian enterprises.

R-model ISAE (Irkutsk State Academy of Economics) presented in 1997 was developed on the basis of a data synthesis based on thirteen indicators. Based on statistical data processing, a four-factor model was proposed [4].

The use of this R-model is possible for Ukrainian enterprises, as the calculation of the obtained ratio is possible on the basis of financial reporting standards in Ukraine.

The calculation was carried out for above mentioned three metallurgical enterprises of Ukraine on the basis of data on their activities for 2003-2016. The results were compared on the basis of the graphical dependencies (Fig. 2).

The analysis of enterprises' data and the determination of bankruptcy probability with the help of two models presented by scientists and adapted to the conditions of Ukrainian enterprises, showed radically different results. It should be noted that the presented models are complex in the interpretation of the effective indicator, do not take into account the industrial characteristics of the enterprises and have revealed a strong dependence of the accuracy of the results obtained from the initial data.

To obtain an objective assessment of the state of the above mentioned Ukrainian enterprises and to identify the likelihood of their bankruptcy, a similar analysis was conducted on the basis of models proposed by Ukrainian scientists.

In 2003, A.A. Tereshchenko proposed a universal discriminant model for predicting bankruptcy [6-7].

Based on Tereshchenko A. forecasting model of bankruptcy graphic dependencies were constructed to compare

the results of the activities of metallurgical enterprises for 2003-2016. (Fig. 3).

In the proposed Tereshchenko A. model the indicator of the change and influence of the company's equity capital on the probability of the company's inclination to bankruptcy was not taken into account, therefore, it does not give a full possible assessment of the enterprise's state.

In 2006 A. Matviychuk proposed a discriminant model for assessing the probability of bankruptcy for Ukrainian enterprises [8].

Using the statistical data of the examined metallurgical enterprises, an assessment of their activities was carried out, the probability of bankruptcy was determined and graphic dependencies were constructed on the basis of Matviychuk A. model of. (Fig. 4).

The above multivariate models testify to the existence of various areas of research of enterprises' financial state with the purpose of predicting the threat of bankruptcy. These researches indicate the possibility of using these models for the purpose of comprehensive assessment of the influence of factors on changes in the financial stability of enterprises. At the same time it was noted that all the indicators of bankruptcy forecasting models presented and calculated showed different values, on the basis of which the relevant conclusions were drawn, although they are partially opposite.

The comparative analysis of the reliability of models has shown that some authors of models use the same or similar relative indicators in determining the effective indicator, but the results obtained are characterized by a high level of unreliability or insignificant differences. The complexity of the choice of anti-crisis management measures in industrial enterprises is due to the great variety of crisis phenomena and the need for prompt response to them with the obligatory consideration of the enterprises' own capabilities.

Thus, there is a need within the framework of applying anti-crisis management measures at industrial enterprises, developing an imitative predictive model that can take into account individual features of enterprise development, which allows obtaining reliable results for the formation of anti-crisis measures.

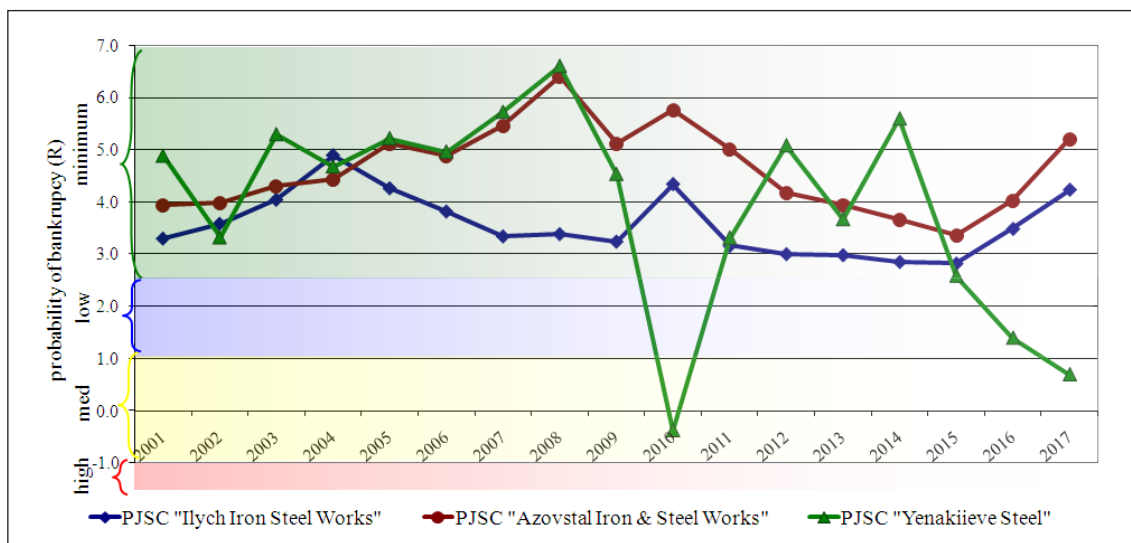
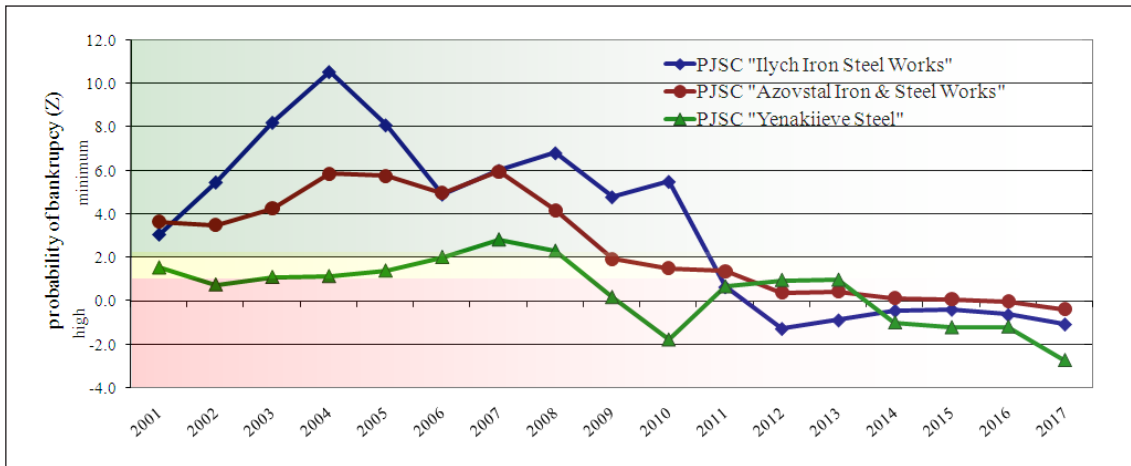
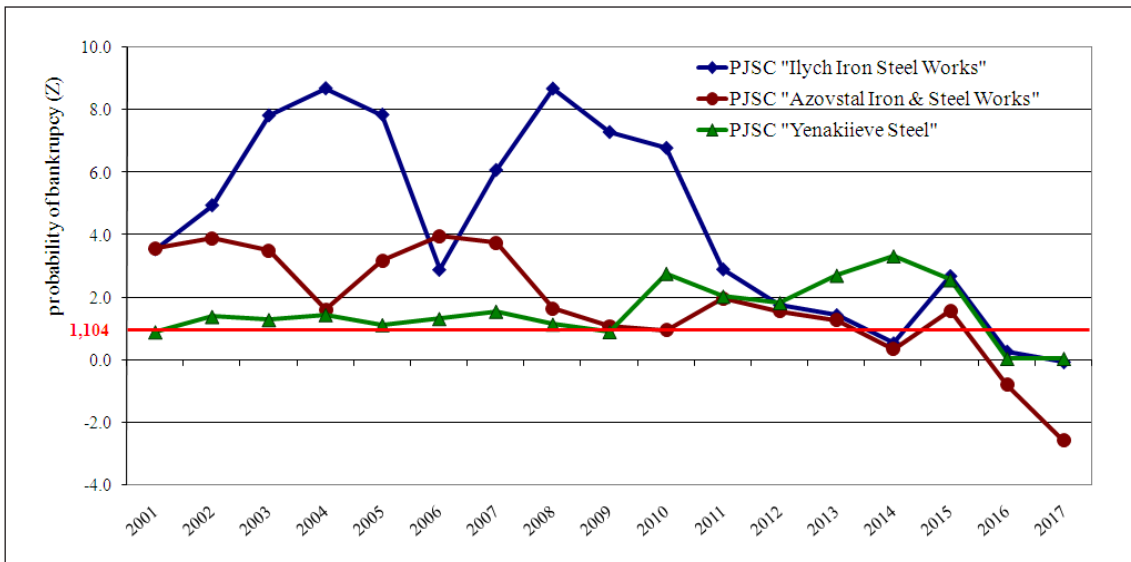

Fig. 2. Dynamics of the rating index of the R-model ISAE

Source: built on the basis of [5]

Fig. 3. Dynamics of the rating index of Tereshchenko A. forecasting model of bankruptcy
 Source: built on the basis of [5]

Fig. 4. Dynamics of the rating index of Matviychuk A. forecasting model of bankruptcy
 Source: built on the basis of [5]

The analysis of the activities of the above mentioned metallurgical enterprises in Ukraine, the assessment of their performance on the basis of existing forecasting models of bankruptcy and the assessment of the financial condition of the enterprise, preparation of management recommendations for crisis management put forward the following requirements: systemic, flexibility, responsiveness, the ability to take into account various development scenarios, obtaining reliable predictive results. These requirements are satisfied by economic and mathematical modeling on the basis of the method of simulation. It allows to solve a wide range of problems of analysis and management of industrial enterprises. Thus, it is proposed to build an imitation predictive model of crisis management at industrial enterprises.

Simulation predictive modeling of industrial enterprises involves the construction and formalization of complex interrelations of the enterprise's work and the changing elements of its activities in the course of anti-crisis management in different areas: passive and active.

The most suitable concept is the system dynamics developed for industrial enterprises by J. Forrester. This concept provides a visualization of cause-effect relationships and makes it possible to classify and rank variables in accordance with their economic content. In case of impossibility to take into account all existing relationships and factors of influence on the enterprise's activity, some indicators were averaged and aggregated. The use of system dynamics method requires the computer program to construct a numerous solution of a differential equations system, and is the basis of the model. For modeling "The Ventana Simulation Environment Vensim" was used. The application of this software is justified by the availability of a free version for the use of research purposes, has a number of built-in necessary functions and supports continuous modeling.

Fig. 5 represents an imitation prediction model of crisis management at an industrial enterprise.

The simulation forecast model, developed on the basis of a flow diagram, allows:

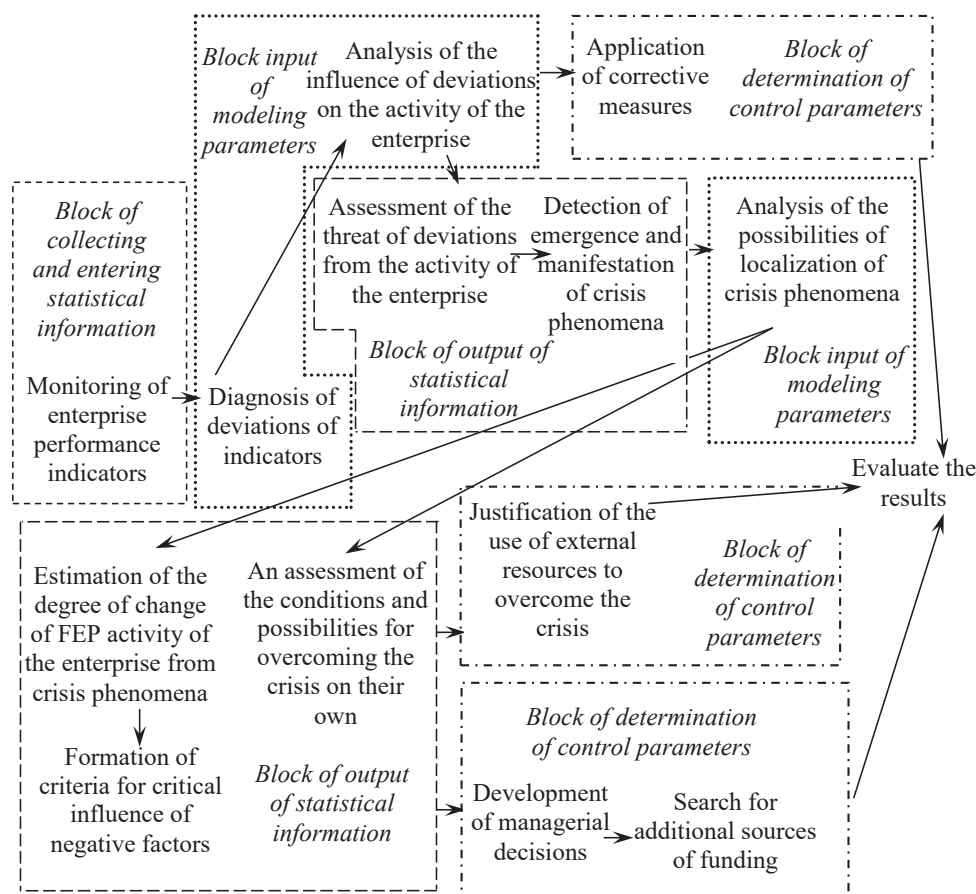

Fig. 5. Imitation predictive model of crisis management at an industrial enterprise

- visually determine the cause-effect relationships between the model variables;
- classify the ways of crisis management and determine the stages of development and implementation of anti-crisis measures;
- forecast the development trend of the enterprise and determine the factors of manifestation of the crisis phenomena.

Conclusions. Currently, the methods of planning the experiment along with the methods of statistics are becoming more widespread. The methods of planning the experiment are applicable to objects that have good reproducibility of the results. We believe that the object has the necessary degree of reproducibility if the differences in the results of the experiments reproduced in intervals will be less or relatively large in magnitude with the experimental error.

1. Altman, E.I. (1968). *Financial Ratios. Discriminant Analysis, and the Prediction of Corporate Bankruptcy*. *Journal of Finance*.
2. Springate, Gordon, L.V., (1978). *Predicting the Possibility of Failure in a Canadian Firm*. Unpublished M.B.A. Research Project, Simon Fraser University.
3. J.G. Jr. Fulmer, J.E. Moon, T. A. Gavin, M.J. Erwin, (1984). *A Bankruptcy Classification Model for Small Firms*, *Journal of commercial Bank Lending*.
4. Sheremet, A.D., Saifulin, R.S. (1999). *Finances of enterprises: educational. allowance.* – M.: INFRA. [in Russian].
5. *Stock market infrastructure development agency of Ukraine*. URL: <http://www.smida.gov.ua> [in Ukrainian].
6. Tereshchenko, A.A. (1997). *Methods of state support of restructuring and financing of sanatoriums*. *Finance of Ukraine*. [in Ukrainian].
7. Tereshchenko, A.A. (2004). *Antikrizive finansove management na pidpriemstvi*. Kyiv: KNEU. [in Ukrainian].
8. Matviychuk, A.V. (2008). *Diagnostics of enterprise bankruptcy in a transformational economy*. A. Matviychuk. *Economic science of modern Russia*. [in Russian].

E-mail: zakharenko.natali@gmail.com

УДК 332.1(1-22)

Коробенко Р.І.

аспірант кафедри економіки праці та соціального розвитку,
Національний університет біоресурсів
і природокористування України

ОЦІНКА ВПЛИВУ РІВНЯ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ БЮДЖЕТНОЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ

Статтю присвячено оцінці впливу рівня розвитку економічного потенціалу сільських територій на основні показники результативності бюджетної децентралізації. Досліджено зв'язок між кількістю спроможних об'єднаних територіальних громад (далі – ОТГ) та наявним економічним потенціалом регіону, здійснено ранжування регіонів за обсягом власних доходів до місцевих бюджетів у розрахунку на одного жителя і рівнем їх дотаційності. Розраховано зв'язок між рівнем розвитку економічного потенціалу в цілому та його окремих складників, рівнем дотаційності та власними доходами місцевих бюджетів ОТГ. Зроблено висновки, що зростання доходів місцевих бюджетів зумовлене не ефективнішим використанням економічного потенціалу громад, а іншими чинниками, зокрема передачею до місцевих бюджетів надходжень від цілої низки податків, а також що бюджети ОТГ не вичерпали свій потенціал до зростання за умови формування системи стратегій розвитку економіки територіальних громад, побудови механізму його реалізації та подолання корупції на всіх рівнях влади.

Ключові слова: економічний потенціал, сільські території, коефіцієнти кореляції, бюджетна децентралізація, місцевий бюджет, власні надходження, рівень дотаційності.

ОЦЕНКА ВЛИЯНИЯ УРОВНЯ РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА СЕЛЬСКИХ ТЕРРИТОРИЙ НА ЭФФЕКТИВНОСТЬ БЮДЖЕТНОЙ ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИИ В УКРАИНЕ

Коробенко Р.И.

Статья посвящена оценке влияния уровня развития экономического потенциала сельских территорий на основные показатели результативности бюджетной децентрализации. Исследована связь между количеством способных объединенных территориальных общин и имеющимся экономическим потенциалом региона и осуществлено ранжирование регионов по объему собственных доходов местных бюджетов в расчете на одного жителя и уровнем их дотационности. Рассчитана связь между уровнем развития экономического потенциала в целом и его отдельных составляющих, уровнем дотационности и собственными доходами местных бюджетов ОТГ. Сделаны выводы, что рост доходов местных бюджетов обусловлен не эффективным использованием экономического потенциала общин, а другими факторами, в частности передачей местным бюджетам поступлений от целого ряда налогов, а также бюджеты ОТГ не исчерпали свой потенциал роста при условии формирования системы стратегий развития экономики территориальных общин, построения механизма его реализации и преодоления коррупции на всех уровнях власти.

Ключевые слова: экономический потенциал, сельские территории, коэффициенты корреляции, бюджетная децентрализация, местный бюджет, собственные поступления, уровень дотационности.

ASSESSMENT OF IMPACT OF DEVELOPMENT OF ECONOMIC POTENTIAL OF RURAL TERRITORIES ON EFFECTIVENESS OF BUDGETARY DECENTRALIZATION IN UKRAINE

Korobenko Roman

The article is devoted to assessing the impact of the level of development of the economic potential of rural territories on the main indicators of the effectiveness of budgetary decentralization. As a result, it is concluded that there are significant disparities in development, which in the long run threaten to worsen the crisis in the social sphere and the field of public management of rural development. This, in turn, may lead to inadequate provision of material and technical facilities to create a level playing field for the high standard and quality of life of the population throughout Ukraine. The main quantitative indicators that will reflect the successful progress of the decentralization processes are the increase of local budgets' revenues and the decrease of the basic subsidy to territorial communities. It should be noted that as a result of the decentralization reform, all local budgets show an increase in their revenues. The relationship between the number of able united territorial communities and the existing economic potential of the region is investigated. The regions were ranked according to the volume of their revenues to local budgets per capita and their level of subsidy. The relationship between the level of development of the economic potential as a whole and its components, the level of subsidy and the own revenues of local

budgets of the OTG is calculated. Most important is the direct link between: the level of development of the economic potential and own income of the OTG budget per inhabitant; the potential of social infrastructure and the rate of growth of own income of the CTV budget per inhabitant; the share of OTGs that list reverse subsidies and potentials of economic, cultural, educational and foreign economic partnerships. The rest of the links are either inverse or insignificant. It is concluded that the growth of local budget revenues is due not to the efficient use of the economic potential of communities, but to other factors, in particular the transfer of a large number of taxes for the most part, as well as the OTG budgets did not exhaust their growth potential provided that a system of strategies for the development of the economy of territorial communities was formed and the mechanism for their implementation and overcoming corruption at all levels of government.

Keywords: economic potential, rural areas, correlation coefficients, budget decentralization, local budget, own revenues, subsidy rate.

Постановка проблеми. Наближення суспільних послуг до населення є основною метою реформи децентралізації. У 2020 р. завершується процес створення об'єднаних територіальних громад та передача їм повноважень у багатьох сферах забезпечення життєдіяльності місцевих жителів. Нині суттєвою є державна фінансова допомога, проте її обсяг порівняно з початком реформи у 2015 р. скоротився. Перед громадами постала необхідність пошуку інших стабільних джерел фінансування власних потреб.

Разом із тим недостатньо ефективно використовується економічний потенціал територій. Економічний розвиток досі не став для громад надійною матеріально-фінансовою базою для забезпечення добробуту населення та подальших трансформацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам економічного потенціалу сільських територій та оцінці рівня його розвитку присвячено праці А. Величко, Є. Лапіна, М. Орлатого, С. Струмиліна, В. Терещенка [1], В. Школи та ін. Проте у зв'язку зі змінами у сфері управління та децентралізаційними процесами ці дослідження потребують поглиблення.

Постановка завдання. Метою статті є оцінка впливу рівня розвитку економічного потенціалу сільських територій на ефективність бюджетної децентралізації в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Узагальнення та аналітичний обрахунок за методом суми місць та з використанням вагових коефіцієнтів дав змогу провести ранжування сільських територій України за рівнем розвитку економічного потенціалу [1].

За показником суми місць виділено групи сільських територій регіонів України (n=3, i=37,8) (табл. 1).

У результаті зроблено висновок про наявність значних диспропорцій розвитку, які в довгостроковій перспективі загрожують обернутися поглибленням кризових явищ у соціальній сфері та сфері публічного управління сільським розвитком [1]. Це, своєю чергою, може призвести до неналежного забезпечення матеріально-технічної бази для створення рівних умов для високого рівня та якості життя населення на всій території України.

Більш ефективно використовувати економічний потенціал сільських територій заради людського розвитку покликана реформа децентралізації та створення спроможних громад. Станом на 1 липня 2019 р. утворено 913 ОТГ, із них 36 у процесі очікування виборів. Водночас попри законодавчі вимоги щодо спроможності територіальних громад, 12% із них не є такими.

Лідерами за кількістю створених ОТГ є Дніпропетровська, Черкаська та Житомирська області, аутсайдерами залишаються Закарпатська, Донецька та Харківська області (рис. 1).

Таблиця 1. Сільські території України за рівнем розвитку економічного потенціалу

Область	Сума місць	Група	Ранг розвитку економічного потенціалу
Львівська	58,0	1	1
Дніпропетровська	59,2		2
Одеська	60,0		3
Харківська	76,8		4
Вінницька	77,0		5
Київська	82,1		6
Запорізька	83,6		7
Черкаська	84,7		8
Миколаївська	85,6		9
Полтавська	92,4		10
Івано-Франківська	102,9	2	11
Волинська	103,4		12
Кіровоградська	114,7		13
Херсонська	115,5		14
Сумська	117,9		15
Чернігівська	120,9		16
Хмельницька	121,2		17
Донецька	121,6		18
Житомирська	123,9		19
Рівненська	134,6		20
Закарпатська	137,5	3	21
Тернопільська	139,5		22
Чернівецька	140,5		23
Луганська	171,5		24

Джерело: побудовано за розрахунками [1]

Найбільша частка неспроможних ОТГ у Луганській (60%), Київській (38%), Донецькій (37%) та Миколаївській (30%) областях. Щодо Луганського та Донецького регіонів, то причиною такої ситуації є військові дії. Щодо Київської та Миколаївської областей, то це вказує на слабкий взаємозв'язок між рівнем розвитку економічного потенціалу сільських територій та часткою спроможних ОТГ у загальній кількості утворених, що й підтверджує коефіцієнт кореляції – -0,27585.

Одним із завдань реформи децентралізації є забезпечення належної матеріально-технічної бази органів місцевого самоврядування для надання ними основних форм публічних послуг [3]. Досягнення цього неможливе без достатніх джерел для наповнення місцевих бюджетів, використовуючи не тільки зовнішні запозичення, а й внутрішні ресурси територій. Основними кількісними показниками, які відображатимуть успішний перебіг бюджетної децентралізації, є зростання власних доходів місцевих бюджетів та зменшення базової дотації територіальним громадам.

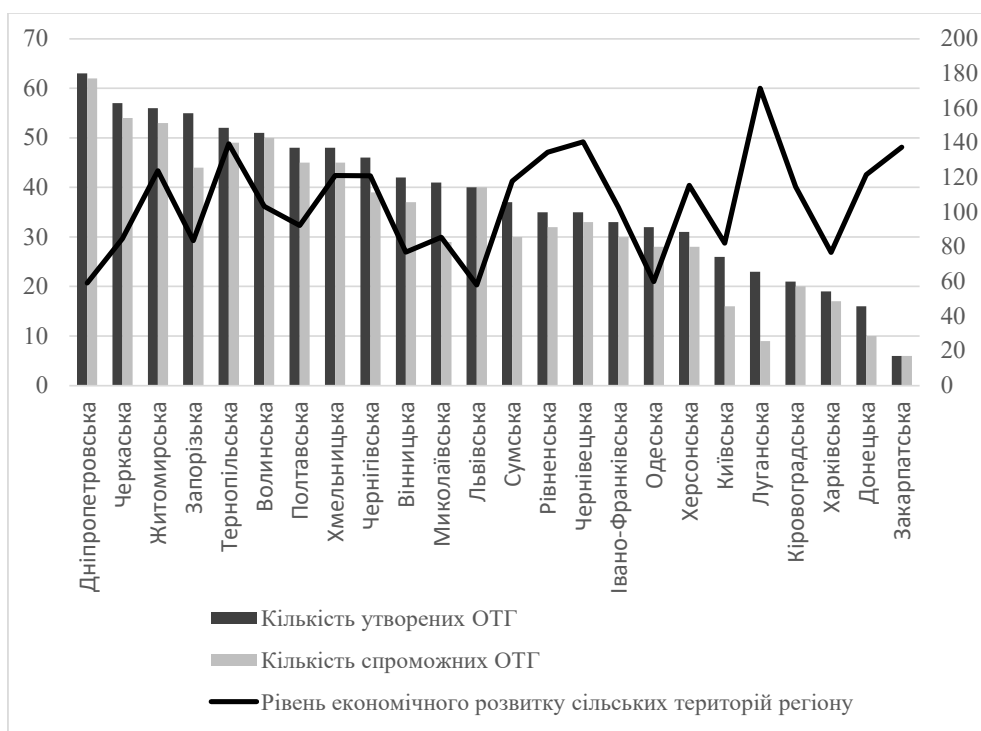

Рис. 1. Ранжування регіонів України за кількістю утворених ОТГ

Джерело: побудовано за даними [2]

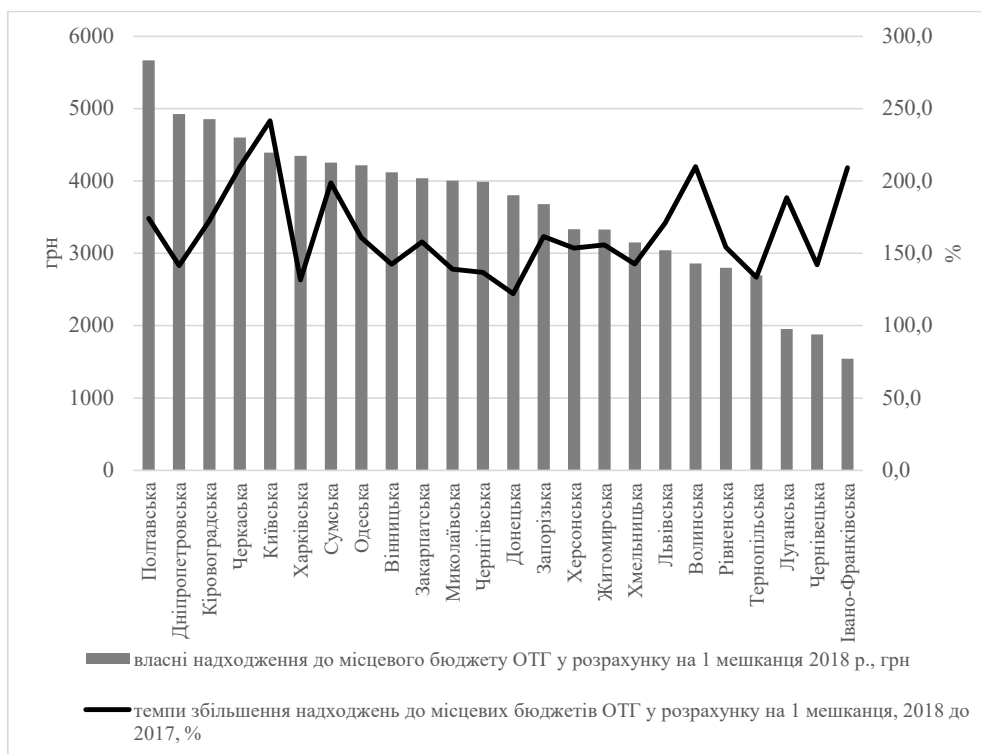

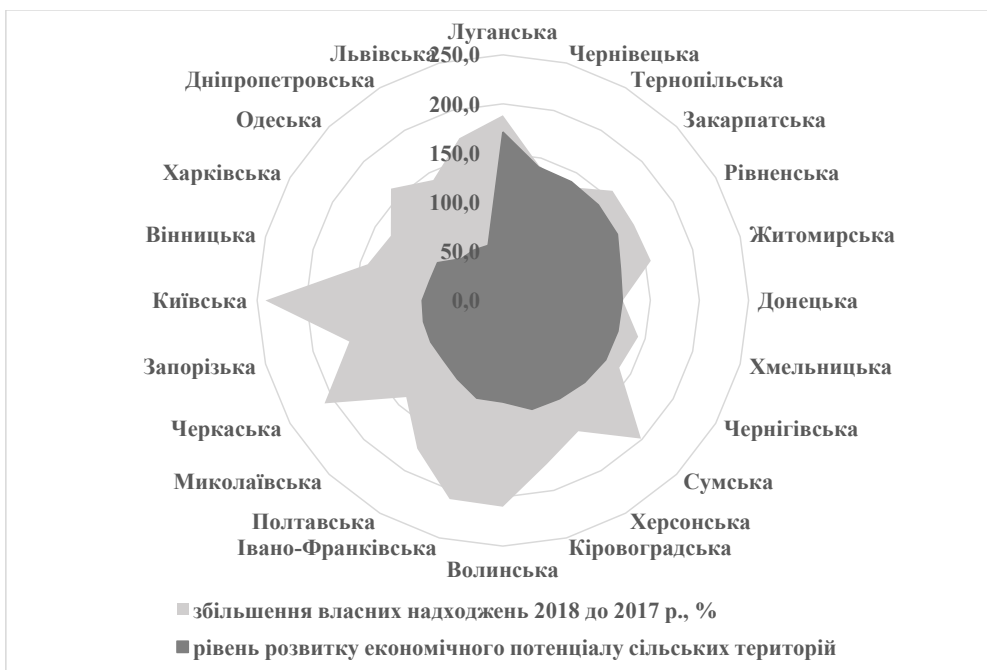
Рис. 2. Ранжування регіонів України за обсягом власних надходжень до місцевого бюджету ОТГ у розрахунку на одного мешканця у 2018 р., грн

Джерело: побудовано за даними [4]

Слід відзначити, що в результаті реформи децентралізації всі місцеві бюджети демонструють зростання власних доходів. У розрахунку на одного мешканця їх

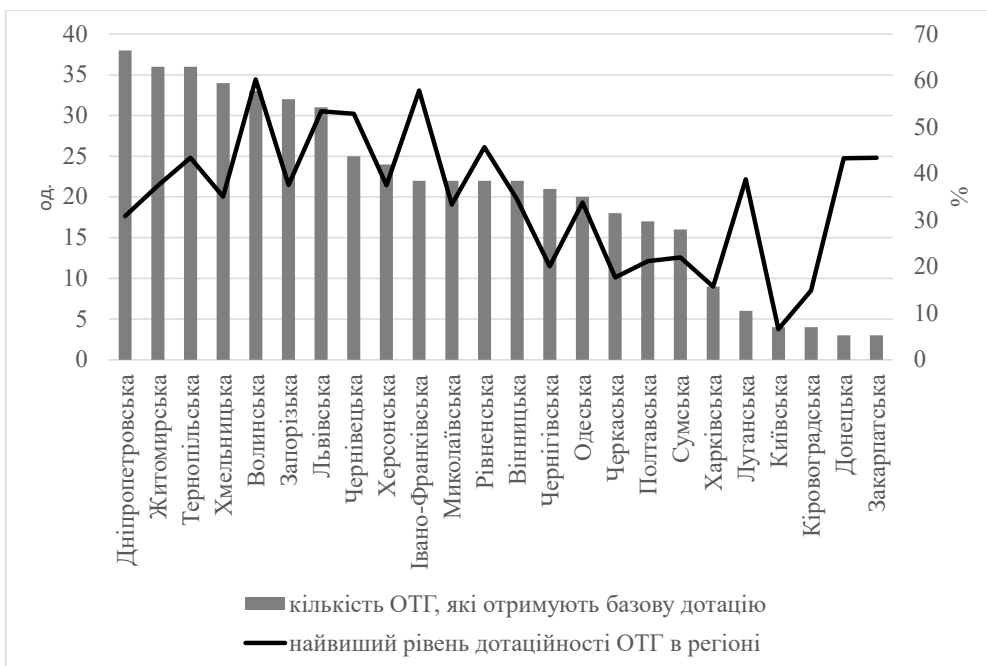
рівень найвищий у Полтавській, Дніпропетровській та Кіровоградській областях (рис. 2), найнижчий – у Івано-Франківській, Чернівецькій та Луганській областях.

Рис. 3. Взаємозв’язок темпів збільшення власних доходів місцевих бюджетів ОТГ у розрахунку на одного жителя та рівнем розвитку економічного потенціалу сільських територій

Джерело: побудовано за даними [4]

Рис. 4. Ранжування регіонів України за кількістю ОТГ, які отримали базову дотацію у 2018 р., од.

Джерело: побудовано за даними [4]

Щодо темпів змін обсягів власних надходжень до місцевих бюджетів, то більш ніж у два рази вони збільшилися у Київській, Волинській та Івано-Франківській областях. Проте коефіцієнт кореляції $-0,096566$ між темпами збільшення власних доходів місцевих бюджетів ОТГ у розрахунку на одного жителя та рівнем роз-

витку економічного потенціалу територій указує на відсутність взаємозв’язку між цими показниками.

Щодо рівня дотаційності бюджетів ОТГ, то найвищий рівень у Волинській, Івано-Франківській та Львівській областях, найнижчий – у Київській області (рис. 4). Тобто можна стверджувати про відсутність

Таблиця 2. Вихідні дані для розрахунку коефіцієнтів кореляції рівня розвитку економічного потенціалу, рівня дотаційності та обсягу власних доходів до місцевих бюджетів ОТГ

Регіон	Сума місць сільських територій регіону за рівнем розвитку економічного потенціалу	Власні доходи ОТГ на 1 мешканця, 2018 р., грн	Зростання власних доходів ОТГ на 1 мешканця у 2018 р. порівняно з 2017 р.	Частка ОТГ, які перераховують реверсну дотацію, %	Найвищий рівень дотаційності, %
Вінницька	77	4119,6	142,3	26,5	34,5
Волинська	103,4	2860,6	209,9	17,5	60,3
Дніпропетровська	59,2	4923,3	141,5	16,1	30,9
Донецька	121,6	3802,3	122	44,4	43,3
Житомирська	123,9	3327,9	155,8	15,6	37,4
Закарпатська	137,5	4036,8	157,8	16,7	43,4
Запорізька	83,6	3680,6	161,6	5,6	37,6
Івано-Франківська	102,9	1543,3	209,2	4,3	57,9
Київська	82,1	4389,8	241,5	44,4	6,6
Кіровоградська	114,7	4853,6	172,4	46,2	14,9
Луганська	171,5	1954,5	188,4	12,5	38,8
Львівська	58	3042	170,9	11,4	53,4
Миколаївська	85,6	4003,2	139	17,9	33,4
Одеська	60	4217,3	160,9	12	33,8
Полтавська	92,4	5665,7	174,1	35,9	21,2
Рівненська	134,6	2800,7	154,1	8	45,7
Сумська	117,9	4254	198,8	17,9	22
Тернопільська	139,5	2696,5	133,3	5	43,4
Харківська	76,8	4346,1	131,6	16,7	15,7
Херсонська	115,5	3331,7	153,6	3,8	37,5
Хмельницька	121,2	3149,6	142,5	10,3	35,1
Черкаська	84,7	4598,8	209,5	15,4	17,7
Чернівецька	140,5	1880	142,1	3,9	52,9
Чернігівська	120,9	3989,1	136,7	21,6	20,1

Джерело: побудовано за даними [4]

Таблиця 3. Результати розрахунку коефіцієнтів кореляції рівня розвитку економічного потенціалу, рівня дотаційності та обсягу власних доходів до місцевих бюджетів ОТГ

Вид потенціалу	Власні доходи бюджету ОТГ на 1 мешканця, 2018 р., грн	Зростання власних доходів бюджету ОТГ на 1 мешканця, 2018 р. порівняно з 2017 р.	Частка ОТГ, які перераховують реверсну дотацію, %	Найвищий рівень дотаційності, %
Рівень розвитку економічного потенціалу	-0,5222	-0,09651	-0,13929	0,245037
Потенціал підприємництва	-0,04504	-0,18515	-0,21669	-0,20573
Ресурсний потенціал	0,254536	-0,09349	0,103699	-0,11703
Промисловий (сільськогосподарський) потенціал	-0,01183	-0,2742	-0,21609	-0,18358
Потенціал ринкової інфраструктури	-0,05821	-0,00494	-0,15103	-0,31245
Потенціал самоврядування	-0,1668	-0,16881	-0,01953	0,099915
Потенціал трудових ресурсів	0,000227	-0,09725	-0,03518	-0,16598
Культурний потенціал	0,347458	0,179796	0,104206	-0,24682
Потенціал соціальної інфраструктури	-0,23523	-0,45908	-0,10361	0,254559
Потенціал зовнішньоекономічного партнерства	-0,05644	-0,12857	-0,3325	-0,08924
Інституційний потенціал	0,356595	0,158993	0,325579	-0,35808
Потенціал економічного, культурно та освітнього партнерства	-0,11609	0,060628	-0,40714	-0,13291
Екологічний потенціал	0,061406	0,183702	0,309734	-0,02212
Потенціал транспортної інфраструктури	-0,27364	-0,12055	-0,13605	0,026226

Джерело: побудовано за даними [4]

зв'язку між рівнем економічного розвитку та рівнем дотаційності ОТГ.

За допомогою аналітичних інструментів програми Microsoft Office Excel було досліджено зв'язок між рівнем розвитку економічного потенціалу в цілому та його окремих складників, а також рівнем дотаційності та власними доходами місцевих бюджетів ОТГ. Вихідні дані наведено в табл. 2, результати розрахунків – у табл. 3.

Отже, найбільш суттєвим є прямиий зв'язок між:

- рівнем розвитку економічного потенціалу та власними доходами бюджету ОТГ на одного мешканця;
- потенціалом соціальної інфраструктури та темпами зростання власних доходів бюджету ОТГ на одного мешканця;
- часткою ОТГ, які перераховують реверсну дотацію, та потенціалами економічного, культурно, освітнього та зовнішньоекономічного партнерства.

Зворотний зв'язок встановлено між:

- власними доходами бюджету ОТГ на одного мешканця, культурним та інституційним потенціалами;
- часткою ОТГ, які перераховують реверсну дотацію, інституційним та екологічним потенціалами;
- рівнем дотаційності та потенціалом ринкової інфраструктури, інституційним потенціалом.

Решта зв'язків є несуттєвими.

Висновки з проведеного дослідження. Зростання доходів місцевих бюджетів зумовлене не ефективнішим використанням економічного потенціалу громад, а іншими чинниками, передачею до місцевих бюджетів надходжень від цілої низки податків. Можна стверджувати, що бюджети ОТГ не вичерпали свій потенціал до зростання за умови формування системи стратегій розвитку економіки територіальних громад, побудови механізму його реалізації та подолання корупції на всіх рівнях влади.

1. Терещенко В.К., Коробенко Р.І. Методичні підходи до оцінки економічного потенціалу сільських територій. Держава та регіони. Серія «Економіка та підприємництво». 2018. № 2. С. 18–25.

2. Офіційний сайт Державної казначейської служби України. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/kaznachejstvo-informuye/obyednani-teritorialni-gromadi> (дата звернення: 16.08.2019).

3. Про схвалення концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 р. № 333-р. Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80> (дата звернення: 16.08.2019).

4. Децентралізація в Україні. URL: <https://decentralization.gov.ua/> (дата звернення: 16.08.2019).

1. Tereshchenko V.K., Korobenko R.I. Metodologichni pidkhody do ocinky ekonomichnogo potencialu silskykh teryoryi. Dergava ta regiony. Seryia: Ekonomika ta pidpryemnytstvo. 2018. № 2. S.18-25 [Methodological approaches to evaluation of the economic potential of rural territories. The state and the regions. Series: Economics and Business. 2018. № 2. P.18-25].

2. Ofitsiynyi sait Derzhavna kaznacheiska sluzhba Ukrainy [Official website of the Treasury Service of Ukraine]. Retrieved from: <https://www.treasury.gov.ua/ua/kaznachejstvo-informuye/obyednani-teritorialni-gromadi> (accessed 16 August 2019)

3. Pro skhvalennia kontseptsii reformuvannia mistsevoho samovriaduvannia ta terytorialnoi orhanizatsii vlady v Ukraini: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 1 kvitnia 2014 r. № 333-r / Kabinet Ministriv Ukrainy [About the conceptual reformation of the government's self-determination and territorial authority in Ukraine: The order of the Cabinet of Ministers of Ukraine for the first quarter of 2014 p. No. 333-r / Cabinet of Ministers of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80> (accessed 16 August 2019)

4. Detsentralizatsiia v Ukraini [Decentralization in Ukraine]. URL: <https://decentralization.gov.ua/> ((accessed 16 August 2019)

E-mail: rom30iv@gmail.com

УДК 336.717.061 (477)

Кузнецова Л.В.

доктор економічних наук,
професор кафедри банківської справи,
Одеський національний економічний університет

УПРАВЛІННЯ КРЕДИТНИМИ РИЗИКАМИ БАНКІВ УКРАЇНИ НА ОСНОВІ СТРЕС-ТЕСТУВАННЯ

У дослідженні визначено проблеми управління кредитними ризиками банків; для досягнення ефективності процесів управління кредитний ризик запропоновано досліджувати на трьох рівнях: загальноекономічному, статистичному та нормативному. Проведено аналіз кредитної діяльності банків України, доведено її залежність від економічної циклічності. Охарактеризовано стрес-тестування як метод управління кредитними ризиками та доведено необхідність його використання в умовах впливу циклічності та економічної нестабільності. Запропоновано такі рекомендації щодо вдосконалення стрес-тестування кредитного ризику: під час розрахунку потенційних утрат здійснювати галузевий аналіз та оцінку ймовірності дефолту позичальників; аналізувати всі категорії якості банківських позик; уточнювати сценарії стрес-тестів з урахуванням зарубіжної практики і прогнозів розвитку України провідними світовими фінансовими інститутами.

Ключові слова: економічна циклічність, банк, кредитний ризик, управління, ризик-менеджмент, стрес-тестування.

УПРАВЛЕНИЕ КРЕДИТНЫМИ РИСКАМИ БАНКОВ УКРАИНЫ НА ОСНОВЕ СТРЕСС-ТЕСТИРОВАНИЯ

Кузнецова Л.В.

В исследовании определены проблемы управления кредитными рисками банков. Для достижения эффективности процессов управления кредитный риск предложено исследовать на трех уровнях: общеэкономическом, статистическом и нормативном. Проведен анализ кредитной деятельности банков Украины, доказана ее зависимость от экономической цикличности. Охарактеризовано стресс-тестирование как метод управления рисками и доказана необходимость его использования в условиях воздействия цикличности и экономической нестабильности. Предложены следующие рекомендации по совершенствованию стресс-тестирования кредитного риска: при расчете потенциальных потерь осуществлять отраслевой анализ и оценку вероятности дефолта заемщиков; анализировать все категории качества банковских ссуд; уточнять сценарии стресс-тестов с учетом зарубежной практики и прогнозов развития Украины ведущими мировыми финансовыми институтами.

Ключевые слова: экономическая цикличность, банк, кредитный риск, управление, риск-менеджмент, стресс-тестирование.

CREDIT RISK MANAGEMENT OF UKRAINIAN BANKS BASED ON STRESS-TESTING

Kuznetsova Lyudmila

In the article the problems of bank credit risk management is defined; with the aim of achieving efficiency of management processes, credit risk can be researched on three levels: general economic, statistical and normative. The analysis of Ukrainian bank credit activity proved its dependence on economic cycles. Stress-testing is described as a method of credit risk management and the necessity of its use in the context of cyclical and economic instability is proved. Credit risk stress-testing includes components of qualitative and quantitative analysis of bank lending. The main tasks of qualitative analysis are: to determine the possible fluctuations of the main macroeconomic indicators that affect the bank credit activity; to estimate the influence of possible fluctuations of the main macroeconomic indicators on different structures of the bank's loan portfolio. The main tasks of quantitative analysis of bank lending are: to determine the set of actions that the bank must take to reduce the level of credit risk and maintain capital; to evaluate the ability of the bank capital to offset potential large losses in credit risk. It has been proved that stress testing is an assessment of the potential impact of credit risk on a bank financial position by a number of scenario-specific changes in credit risk factors that are fundamentally possible but exceptional in terms of the probability of an event and, in the context of economic cyclicity, stress testing, such as the credit risk management method is effective in view of the projected changes in the cycle phases. Recommendations on improvement of credit risk stress testing are offered: to calculate the potential losses in the sector analysis and to estimate the probability of default of borrowers; to analyze all categories of quality of bank loans; to refine scenarios of stress tests taking into account foreign practice and forecasts of Ukrainian economic development by the leading world financial institutions; to integrate the NBU's modern requirements for stress testing into risk management of banks, with their prior unification. Implementation of stress-testing processes using the following recommendations will help to create effective risk management systems for Ukrainian banks.

Keywords: economic cyclicity, bank, credit risk, management, risk management, stress-testing.

Постановка проблеми. Діяльність сучасних банків в умовах глобалізації, економічної невизначеності та циклічності може бути ефективною тільки за наявності адекватної системи управління ризиками, зокрема кредитними як найбільш значущими для банків. Завдання формування сучасних методів стратегічного управління кредитним ризиком є пріоритетним напрямом сучасного банківського ризик-менеджменту.

Згідно з вимогами міжнародних банківських стандартів, закріплених Базельськими угодами, розмір капіталу банку повинен відповідати ризикам його діяльності. Рівень кредитного ризику визначає достатність власного капіталу банку й обсягу сформованих резервів на можливі втрати по позиках. Зазначене висуває певні вимоги до формування центральними банками ефективного ризик-орієнтованого нагляду. Виконання банками України стратегічних завдань розвитку економіки вимагає збільшення обсягів кредитування, що призводить до необхідності використання сучасних методів управління кредитними ризиками, одним з яких є стрес-тестування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню теоретико-методологічних основ управління кредитними ризиками та проблем упровадження вітчизняними банками методу стрес-тестування, використання якого сприяє визначенню обсягів потенційних утрат за настання заданих гіпотетичних шоків, присвячено праці таких вітчизняних науковців, як: І. Івасів, А. Максимова [1], І. Медведєва [2], І. Посохов, О. Ходирєва [3], Н. Шульга, Л. Бесянко [4] та ін.

Відаючи належне доробку українських учених, варто зауважити, що в наукових дослідженнях недостатньо приділено уваги впливу вибору методів управління кредитними ризиками на доступність та ефективність використання кредитних ресурсів позичальниками в умовах фінансової нестабільності, які впливають на темпи зростання банківського кредитування як необхідного чинника економічного зростання. Незважаючи на активне розроблення теоретичних, практичних і правових аспектів управління кредитними ризиками, в українській економічній науці відсутні праці, присвячені проблемам формування комплексних теоретико-методологічних підходів до визначення специфіки сучасних кредитних ризиків та методичних рекомендацій відносно побудови банками якісних моделей стрес-тестування кредитних ризиків для досягнення ефективності управління кредитною діяльністю в умовах економічної циклічності. Отже, теоретичні та практичні проблеми управління банками кредитними ризиками та використання методу їх стрес-тестування вимагають подальшого дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз сучасних процесів управління кредитними ризиками банків та обґрунтування необхідності побудови банками України якісних моделей стрес-тестування кредитних ризиків. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання: визначити сутність та особливості сучасного кредитного ризику; дослідити ризикованість кредитної діяльності банків України; узагальнити науково-методичні засади організації банками процесів стрес-тестування кредитних ризиків та надати рекомендації щодо їх удосконалення.

Виклад основного матеріалу дослідження. В останнє десятиліття в банківській сфері відбува-

ється перехід до нової парадигми управління кредитними ризиками, що передбачає комплексний підхід до їх вивчення.

Необхідно відзначити, що кредитний ризик є багатогранним поняттям, у банківській діяльності існують різні види кредитних ризиків: кредитний ризик позичальника (ризик об'єкта кредитування, ризик підприємства позичальника, ризик забезпечення кредиту), власні ризики кредитних портфелів банків і ризики, пов'язані зі зміною на макrorівні зовнішніх ситуацій і умов реалізації проекту, що кредитується.

Результатом наявності різних видів кредитних ризиків є наукові дослідження окремих характеристик даного поняття: ймовірність невиконання, неповного або несвоєчасного виконання зобов'язань позичальником; ризик зміни кредитної якості контрагента, функціонування економічних суб'єктів в умовах невизначеності; можливість отримання додаткового маржинального доходу тощо.

Отже, зазначене свідчить про багатогранність кредитних ризиків, що потребує системного уявлення про поняття «кредитний ризик банку» і організації процесів управління ризиком на трьох рівнях: загальноекономічному, статистичному і нормативному.

1. Загальноекономічний рівень поняття «кредитний ризик» дає змогу обґрунтувати, що кредитний ризик є вимірюваною і керованою величиною, яка відображає ймовірність отримання банком збитків унаслідок невиконання зобов'язань контрагентами; при цьому величина кредитного ризику може значно змінюватися залежно від динаміки глобальної кон'юнктури. Реалізується цей рівень положеннями стратегій та кредитних політик банків, які повинні враховувати макроекономічні чинники та слугують інструментом урівноваження максимального прийнятного рівня втрат за кредитами у разі настання ризикової події і мінімальної маржинальної прибутковості, що відповідає заданому рівню кредитного ризику.

2. Нормативний рівень поняття «кредитний ризик» потребує вивчення теорії і практики регулювання кредитних ризиків, оскільки в умовах економічної нестабільності, а також інтеграційних процесів, що посилюються у світовій економіці, регулювання діяльності банків набуває особливого значення. Це підтверджується результатами минулої світової економічної кризи: починалася вона у США як іпотечна, а згодом переросла в системну боргову кризу багатьох країн. Криза виявила взаємозалежність національних економік і взаємозумовленість кризових явищ, тому нині під впливом глобалізації, циклічності і цифровізації традиційні банківські кредитні ризики мають тенденцію до загострення і трансформування. У зв'язку із цим потрібна адаптація раніше розроблених підходів до регулювання ризиків з урахуванням особливостей розвитку економіки на поточному етапі. Таким чином, проблеми регулювання банківських кредитних ризиків у сучасних умовах вимагають додаткового теоретичного та методологічного обґрунтування методичних розробок.

3. Статистичний рівень дослідження кредитних ризиків полягає у такому: необхідність вивчення поняття «кредитний ризик банку» на статистичному рівні підтверджується тим, що однією з основних причин недооцінки ймовірнісних утрат по кредитних ризиках стала відсутність історичних даних по сумах

можливих утрат в абсолютному значенні на протязі останнього економічного циклу (1998–2007 рр.).

Реальні обсяги проблемних позик не відбивалися статистичними даними, а концентрація регуляторних вимог в управлінні кредитними ризиками на створенні резервів, величина яких залежить від якості позик, призводила до зниження прозорості банківської звітності. Асиметрія інформації на кредитному ринку збільшувалася у зв'язку із залежністю мотивації персоналу банків (премій та бонусів) від зростання звітних показників без урахування якості позичок. Відповідно, необхідні адекватні існуючим кредитним ризикам резерви не формувалися, що стало перешкодою для розвитку якісного кредитного ризик-менеджменту.

Періоди розвитку кредитного ризик-менеджменту зумовлені кризовими явищами. Наприклад, криза 1973 р. довела необхідність оцінки сукупного емітованого позичальником боргу порівняно із власним капіталом і активами, отримання прогнозів імовірності банкрутства з більшою точністю й на тривалі періоди часу, що знайшло своє відображення в структурній моделі Мертона (1974 р.), заснованої на технологіях Блека-Шоулза (1973 р.) і ZETA-моделі Альтмана (1977 р.).

Вплив глобалізації та кризи ощадно-кредитних організацій 1980 – початку 1990 рр. призвели до кризи неплатежів по кредитах і банкрутства 1,6 тис банків і сприяли створенню моделі скорингу ринків, що розвиваються, – EMS (1993 р.).

Розвиток фінансової глобалізації в 1980–1990 рр. визначив необхідність координації ризик-менеджменту на міжнародному рівні, тому в 1988 р. було прийнято угоду щодо достатності капіталу Базель I, покликану підвищити стабільність банків на основі вимог до капіталу.

У кінці 1990-х років активно стали розвиватися процеси моделювання кредитних ризиків. Так, у 1997–1999 рр. з'явилися такі моделі, як CreditMetrics (1997 р.), CreditPortfolioView (1997 р.), CreditRisk (1997 р.), Moody's KMV PortfolioManager (1998 р.).

Системні банківські кризи в економіках деяких країн світу кінця 1990-х – початку 2000-х років, а також подальше зростання економік довели необхідність розроблення більш гнучких підходів до управління кредитними ризиками та капіталізації банків, а також необхідність упровадження системного банківського нагляду, у тому числі й у сфері управління кредитними ризиками. У 2004 р. був прийнятий текст нової угоди по капіталу – Базель II.

Результати останньої світової кризи 2007–2009 рр. свідчать про необхідність удосконалення систем управління кредитними ризиками, визначивши новий етап у розвитку кредитного ризик-менеджменту, головним завданням якого стає впровадження ефективної та своєчасної оцінки стійкості банків як на індивідуальному, так і на системному рівні. Для вирішення цього завдання все ширше використовується стрес-тестування [5]. Цей інструмент дає змогу оцінити можливі збитки банків від різного роду стресових подій.

Стрес-тестування як один із методів оцінки ризиків у банківській сфері стало застосовуватися великими західними банками з початку 1990-х років, при цьому цей підхід розглядався як доповнення до відносно сформованих на той момент статистичних методів оцінки ризику, передусім методу оцінки VaR (Value-at-Risk).

Причиною виникнення стрес-тестування стало, у першу чергу, усвідомлення того факту, що статистичні моделі в умовах економічної циклічності не дають змоги повною мірою відобразити і спрогнозувати шоківі зміни фінансових ринків, а також радикальні зміни ринкових трендів, пов'язаних із проявами кризи [6, с. 58].

На рівні банківського регулювання стрес-тестування отримало офіційне визнання в 1996 р., після прийняття Базельським комітетом із банківського нагляду змін до «Міжнародної конвергенції вимірювання капіталу і стандартів капіталу» (Базель I), пов'язаних з упровадженням підходів до оцінки ринкового ризику. Згідно із цим документом, для отримання права використання внутрішніх моделей оцінки ринкового ризику банк повинен проводити стрес-тестування, що відбиває вплив стресових сценаріїв на діяльність банку в цілому.

У світовій практиці виділяються такі методи проведення стрес-тестування банківського сектору:

1. Підхід, заснований на методі bottom-up (знизу вгору). У цьому разі банкам задаються сценарні умови, вони самостійно роблять розрахунки та надають результати регулятору.

2. Підхід, заснований на методі top-down (зверху вниз). За даного методу регулятор самостійно здійснює стрес-тестування банків за єдиною методологією.

Стрес-тестування кредитного ризику включає у себе компоненти якісного і кількісного аналізу кредитної діяльності банків. Основними завданнями кількісного аналізу є:

– визначення можливих коливань основних макроекономічних показників, що впливають на кредитну діяльність банків;

– оцінка впливу можливих коливань основних макроекономічних показників на складники структури кредитного портфеля банку.

Основними завданнями якісного аналізу кредитної діяльності сучасних банків є:

– визначення комплексу дій, які повинні бути вжиті банком для зниження рівня кредитних ризиків та збереження капіталу;

– оцінка спроможності капіталу банку компенсувати можливі великі збитки під час реалізації кредитного ризику.

Таким чином, стрес-тестування є оцінкою потенційного впливу кредитного ризику на фінансовий стан банку низки заданих сценарієм змін у чинниках кредитного ризику, які відповідають принципово можливим, але винятковим із погляду ймовірності настання подій. Стрес-тест не визначає ймовірність настання стресових подій, водночас в умовах економічної циклічності, під впливом якої формуються кредитні цикли, саме стрес-тестування як метод управління кредитними ризиками з урахуванням прогнозованих змін фаз циклу є ефективним.

За останні роки Національним банком України (далі – НБУ) здійснюється приведення національних банківських стандартів управління ризиками у відповідність із рекомендаціями Базельських угод (II і III): регламентуються процеси формування систем управління ризиками, впроваджуються методики управління проблемними активами, підвищуються вимоги до організації корпоративної культури управління ризиками банків.

У банківській системі України стрес-тестування ризиків почало використовуватися з 2009 р. Постаново-

вою Правління НБУ від 06.08.2009 № 460 затверджено «Методичні рекомендації щодо порядку проведення стрес-тестування в банках України», які постійно вдосконалюються [7]. Посилено значущість стрес-тестування Постановою НБУ № 64 від 11.06.2018, яка затвердила «Положення про організацію системи управління ризиками в банках України та банківських групах». Цим нормативним документом визначено, що банк самостійно визначає методи проведення стрес-тестування з урахуванням власного досвіду [8].

Окрім того, НБУ рекомендує банкам залежно від ситуації використовувати хоча б один із таких методів:

- аналіз чутливості кредитного портфеля до зміни чинників ризиків, який полягає у моделюванні наслідків зміни одного чинника ризику або групи тісно взаємопов'язаних чинників ризику;
- сценарний аналіз, який полягає у моделюванні наслідків одночасної зміни декількох чинників ризиків, що ґрунтується як на історичних, так і гіпотетичних подіях;
- реверсивне стрес-тестування, яке полягає у пошуку такої комбінації значень чинників ризиків та визначенні такого сценарію, за яким банк отримає заздалегідь визначений негативний результат (порушення нормативів капіталу та/або інших нормативів, установлених НБУ) [8].

Про циклічність кредитної діяльності вітчизняних банків та необхідність використання стрес-тестування свідчать результати аналізу динаміки основних індикаторів, що характеризують якість кредитних операцій (рис. 1).

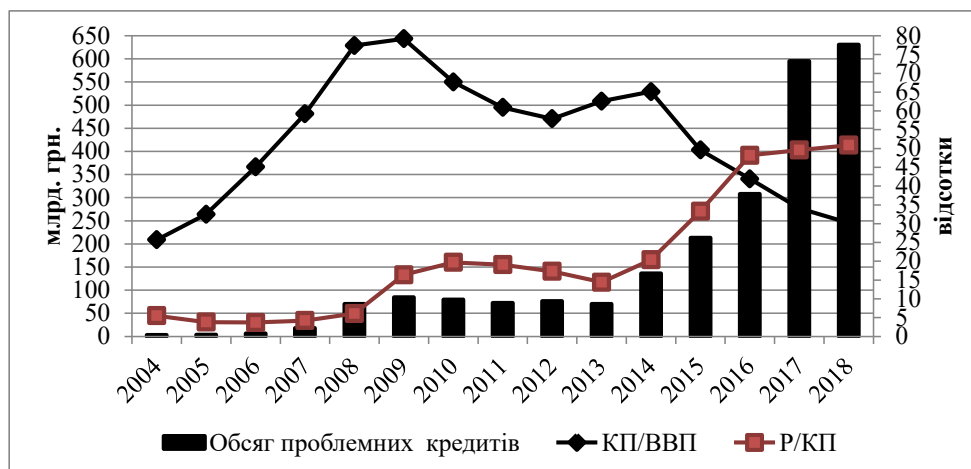
Дані наведеного рисунку свідчать про взаємозв'язок економічної циклічності з кредитною діяльністю (простежуються два цикли за результатами співвідношень показників КП/ВВП), а також наявність впливу цього взаємозв'язку на якість кредитного портфеля: за зменшення привабливості економічних суб'єктів як потенційних позичальників та можливостей банків кредитувати реальний сектор зростають обсяги проблемних позичок та погіршуються показники захисту банків від кредитних ризиків (негативна тенденція показника від-

ношення показників резервів за кредитними операціями до кредитного портфеля банків із 2016 р.).

Зазначені проблеми необхідно враховувати під час визначення методу стрес-тестування та набору чинників, що мають істотний вплив на рівень кредитних ризиків. За результатами стрес-тестування кредитних ризиків банки здійснюють певні заходи. До основних заходів щодо запобігання загрозам, виявленим у рамках стрес-тестування кредитного ризику, належать: додаткові обмеження щодо кредитування певних категорій клієнтів або певних угод; змінення основних умов кредитування (ціноутворення, маржа); посилення вимог до заставного забезпечення; зменшення концентрації за рахунок посилення кредитної політики в частині галузевих лімітів і лімітів на одного позичальника, збільшення власних коштів (докапіталізація) тощо.

Висновки з проведеного дослідження. Стрес-тестування є ключовим інструментом сучасного ризик-менеджменту і стратегічного планування. Для подальшого підвищення ефективності проведення стрес-тестування результатів кредитної діяльності банками України необхідно: удосконалити його методологію, наприклад здійснювати галузевий аналіз під час розрахунку потенційних утрат від кредитного ризику й оцінки ймовірності дефолту позичальників, окрім того, повинні аналізуватися всі категорії якості позичок, включаючи реструктурізовані; активно використовувати підходи, рекомендовані міжнародними організаціями (уточнення сценаріїв стрес-тестів з урахуванням зарубіжної практики і прогнозів розвитку України провідними фінансовими інститутами); здійснити інтеграцію сучасних вимог НБУ до стрес-тестування в ризик-менеджмент усіх діючих банків із попередньою уніфікацією рекомендацій до його здійснення.

Реалізація процесів стрес-тестування з використанням перерахованих рекомендацій сприятиме формуванню ефективних систем управління ризиками банків України та об'єктивній оцінці рівня кредитного ризику банку, а також дасть змогу встановити його здатність протистояти впливу чинників ризику і при цьому забезпечити фінансову стійкість вітчизняним банкам.

КП/ВВП – відношення кредитного портфеля до ВВП; Р/КП – відношення резервів за кредитними операціями до кредитного портфеля банків – Р/КП.

Рис. 1. Динаміка індикаторів, що характеризують результати та якість кредитної діяльності банків України [9]

1. Івасів І.Б., Максимова А.В., Корнилюк Р.В. Макроекономічне стрес-тестування банків : монографія. Київ, 2014. 186 с.
2. Медведєва І.Б. Стрес-тестування кредитного портфеля банку за макроекономічними параметрами. Глобальні та національні проблеми економіки. 2017. № 16. С. 752–757.
3. Посохов І.М., Ходирєва О.О. Стрес-тестування як актуальний інструмент ризик-менеджменту сучасної банківської системи України. Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики. 2018. Т. 1. № 24. С. 53–61.
4. Шульга Н.П., Белянко Л.Л. Макроекономічна модель стрес-тестування кредитного ризику банків. Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики. 2013. Вип. 1. С. 151–157. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fkd_2013_1_24 (дата звернення: 03.08.2019).
5. Principles for sound stress testing practices and supervision: Consultative Document / Basel Committee on Banking Supervision. URL: <http://www.bis.org/publ/bcbs147.pdf>. (дата звернення: 03.08.2019).
6. Банківське кредитування корпоративного сектору економіки в умовах циклічності : монографія / Л.В. Кузнецова та ін. Харків, 2018. 280 с.
7. Методичні рекомендації щодо порядку проведення стрес-тестування в банках України : Постанова Правління НБУ № 460 від 06.08.2009. URL: <http://www.bank.gov.ua> (дата звернення: 03.08.2019).
8. Положення про організацію системи управління ризиками в банках України та банківських групах : Постанова Правління НБУ № 64 від 11.06.2018. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0064500-18> (дата звернення: 03.08.2019).
9. Офіційний сайт Національного банку України. URL: <http://www.bank.gov.ua> (дата звернення: 03.08.2019).

1. Kuznetsova and others. 2018. Bank Lending to Corporate Sector of Economy in Cyclicity: Monograph // Edited by L.V. Kharkov. P 280. [in Ukrainian]
2. Ivasiv I.B., Maksymova A.V., Kornilyuk R.V. 2014. Macro-economic stress-testing of banks [Macroeconomic stress-testing of banks], Kyiv: KNEU, pp.186. [in Ukrainian]
3. Medvedev I.B. 2017. Stress Testing of Bank's Credit Portfolio on Macroeconomic Parameters / I.B. Medvedev // Global and national problems of economy. Kyiv. № 16. P. 752–757. [in Ukrainian]
4. Metodichni rekomendatsii shchodo poriadku provedennia stres-testuvannia v bankakh Ukrainy. Available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0460500-09>. [in Ukrainian]
5. Official site of National Bank of Ukraine (2019), available at: <http://www.bank.gov.ua> (accessed 3 August 2019). [in Ukrainian]
6. Polozhennia pro organizaciiu sistemy upravlin nia ryzykamy v bankah Ukrainy ta bankivskih grupah: Postanova Pravlinnia Natsionalnoho banku Ukrainy vid 11.06.2018 r. № 64 [Electronic resource]. Rezhym dostupu [Access]: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0064500-18> [in Ukrainian]
7. Posokhov I.M., Khodireva O.O. 2018. Stress testing as an actual risk management tool of the modern banking system of Ukraine. Financial and credit activity: problems of theory and practice. Financial and credit activity: problems of theory and practice: coll. Sciences. Kharkiv. Vol. 1, No. 24. – P. 53-61. [in Ukrainian]
8. Principles for sound stress testing practices and supervision [Electronic resource] : Consultative Document. Basel Committee on Banking Supervision. Available at: <http://www.bis.org/publ/bcbs147.pdf>.
9. Shulga N.P., Belyanko L.L. 2013. Macroeconomic Model of Bank Credit Risk Stress Testing. Financial-credit activity: problems of theory and practice. Financial and credit activity: problems of theory and practice: coll. Sciences. Vip.P. 151–157. Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fkd_2013_1_24 [in Ukrainian] Bank Lending to Corporate Sector of Economy in Cyclicity: Monograph // Edited by L.V. Kuznetsova. Kharkov. 2018. P 280. [in Ukrainian].

E-mail: lvkuznecova@ukr.net

УДК 657

Купрієнко А.В.

*аспірант кафедри обліку та оподаткування,
Київський національний торговельно-економічний університет*

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ОБЛІКОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНТРОЛІНГУ НА ПІДПРИЄМСТВАХ ТОРГІВЛІ

Статтю присвячено питанням формування облікового забезпечення контролінгу на підприємствах торгівлі. Виявлено, що питома вага кількості підприємств торгівлі у загальній кількості суб'єктів господарювання становить приблизно 50%, яка формує у середньому 40% загального обсягу реалізованої продукції (товарів, послуг) в Україні. Встановлено, що сьогодні у сучасній науковій літературі контролінг розглядається з позицій системного (контролінг як центральна підсистема системи управління підприємства) та процесного (процес, який пов'язує, координує, узгоджує, спрямовує, контролює діяльність усіх функціональних управлінських одиниць із метою адаптації їхньої діяльності до змінних зовнішніх умов, здійснює інформаційне забезпечення прийняття управлінських рішень) підходів. Розглянуто концептуальні засади та практичні аспекти формування облікового забезпечення контролінгу підприємств торгівлі. Уточнено склад формування облікової інформації на підприємствах торгівлі для потреб контролінгу.

Ключові слова: облікове забезпечення, контролінг, облікове забезпечення контролінгу, бухгалтерський облік, облікова інформація.

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ УЧЕТНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ КОНТРОЛЛИНГА НА ПРЕДПРИЯТИЯХ ТОРГОВЛИ

Куприенко А.В.

Статья посвящена вопросам формирования учетного обеспечения контроллинга на предприятиях торговли. Выявлено, что удельный вес количества предприятий торговли в общем количестве субъектов хозяйствования составляет примерно 50%, который формирует в среднем 40% общего объема реализованной продукции (товаров, услуг) в Украине. Установлено, что сегодня в современной научной литературе контроллинг рассматривается с позиций системного (контроллинг как центральная подсистема системы управления предприятия) и процессного (процесс, который связывает, координирует, согласовывает, направляет, контролирует деятельность всех функциональных управленческих единиц с целью адаптации их деятельности к меняющимся внешним условиям, осуществляет информационное обеспечение принятия управленческих решений) подходов. Рассмотрены концептуальные основы и практические аспекты формирования учетного обеспечения контроллинга предприятий торговли. Уточнен состав формирования учетной информации на предприятиях торговли для нужд контроллинга.

Ключевые слова: учетное обеспечение, контроллинг, учетное обеспечение контроллинга, бухгалтерский учет, учетная информация.

CONCEPTUAL BASICS OF TRADING ENTERPRISES' ACCOUNTING PROVISION OF CONTROLLING

Kupriienko Anastasiia

The article is devoted to the issues of forming accounting provision of controlling for trading enterprises. The purpose of the article is to investigate the theoretical principles of formation of accounting provision of controlling in trade enterprises. According to the State Statistics Service of Ukraine the amount of trading enterprises in the total number of economic entities is approximately 50%, which represents an average of 40% of products sold (goods, services) in Ukraine. In modern scientific literature controlling is viewed from the standpoint of systemic (controlling as the central subsystem of enterprise management system) and process (the process that binds, coordinates, directs, controls the activity of all functional management units in order to adapt their activity to changing external conditions, provides information support for effective decision making) approaches. The conceptual framework of the formation of accounting provision of controlling for trading enterprises are considered. It is determined that accounting provision of controlling for trading enterprises is the process of preparation and formation of accounting information, ensuring the quantity and quality of the information array of data in the accounting system. Therefore, the enterprise collects data of different types of accounting sections as well as generates information based on the combination of financial and non-financial indicators in the enterprise's reports. That is why the conceptual principles of accounting control of trading enterprises by specifying its purpose, task, subject, object and functions are offered. The purpose of accounting provision of controlling for trading enterprises is to generate and provide management the necessary information about the company's activities to make management decisions. The composition of accounting information (primary documents, accounting records and reporting forms) in trading enterprises for controlling purposes have been clarified. The proposed conceptual framework for accounting provision of controlling in trading enterprises allows to satisfy information requests of users and in report reliable information about the activity of the enterprise.

Keywords: accounting provision, controlling, accounting provision of controlling, accounting, accounting information.

Постановка проблеми. Здатність підприємства до своєчасної та адекватної реакції на постійні трансформаційні процеси внутрішнього та зовнішнього характеру підвищується завдяки впровадженню контролінгу. Беручи приклад із західних компаній, вітчизняні підприємства активно впроваджують контролінг у свою діяльність, що дає змогу ефективно управляти підприємством, уможливує чітку координацію в системі управління та дає можливість побудувати релевантну інформаційну систему управління.

Сьогодні одними з ключових показників на вітчизняному ринку є підприємства торгівлі. За даними Державної служби статистики України, питома вага кількості підприємств торгівлі у загальній кількості суб'єктів господарювання становить приблизно 50%, що формує у середньому 40% загального обсягу реалізованої продукції (товарів, послуг) в Україні (табл. 1).

Для утримання своїх позицій на ринку вітчизняним підприємствам доцільно впроваджувати контролінг, що дасть змогу інформаційно забезпечувати процес прийняття управлінських рішень. Саме тому теоретичні аспекти розроблення та практичного впровадження облікового забезпечення контролінгу на підприємствах торгівлі є актуальними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемою визначення сутності поняття контролінгу займалися такі вчені, як В.В. Івата, Т.В. Калайтан, Л.Б. Криворучко, М.І. Длі, Я.В. Панас, Й.М. Петрович, О.В. Прокопенко, М.С. Пушкар. Дослідженню питань облікового забезпечення діяльності підприємств присвячено наукові праці І.В. Нагорної, А.О. Касич, А.А. Пилипенка, Ю.Д. Малярєвського, Л.В. Безкровайної. Незважаючи на численні публікації з проблематики контролінгу, дослідження питань облікового забезпечення контролінгу підприємств торгівлі потребує подальшого наукового пошуку.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження теоретичних засад формування облікового забезпечення контролінгу на підприємствах торгівлі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Огляд наукової літератури щодо визначення сутності поняття «контролінг» дав змогу встановити, що сьогодні контролінг розглядається з позицій системного та процесного підходів, що наведено в табл. 2.

Варто погодитися з визначенням сутності контролінгу, запропонованим авторами О.В. Прокопенко та Л.Б. Криворучко, які вважають, що контролінг є центральною підсистемою системи управління підприємством або окремим процесом, яка пов'язує, координує, узгоджує, спрямовує, контролює діяльність усіх функціональних управлінських одиниць для адаптації їхньої діяльності до змінних зовнішніх умов, здійснює інформаційне забезпечення прийняття управлінських рішень, умовою існування якої є відповідний образ мислення керівництва підприємством або процесом, який сфокусований на оптимальному використанні усіх видів ресурсів і на тривалому розвитку підприємства [2, с. 31]. Запропоноване визначення сутності поняття «контролінг» розглядається з позицій системного та процесного підходів. Це зумовлено тим, що для облікового забезпечення характерні як категоріальні ознаки процесу, так і системоутворюючі чинники (наявність сукупності елементів системи, їх взаємопов'язаність, цілісність системи та її інформаційність, взаємозв'язок між системою та середовищем [3]).

Як зазначають Й.М. Петрович та Я.В. Панас, основною метою контролінгу є зменшення комунікаційних бар'єрів як усередині суб'єкта господарювання, так і в середовищі безпосередньо зацікавлених у його роботі суб'єктів, що дає змогу за рахунок виникнення синергетичного ефекту підвищити потенціал управління господарюючим суб'єктом [4, с. 134]. Аналіз бачення функцій управління провідними вітчизняними вченими Й.М. Петровичем та Я.В. Панасом [4, с. 135] дає змогу чітко окреслити місце і роль контролінгу в сучасному менеджменті. Очевидно, що контролінг забезпечує функціонування контуру, відповідального за розроблення управлінських рішень об'єднувальної функції менеджменту.

Як видно з рис. 1, інформаційна система посідає важливе місце у процесі контролінгу на підприємстві. При цьому облікове забезпечення відіграє вирішальну роль в управлінні діяльністю, оскільки є процесом (тобто складається з облікових процедур) підготовки та формування облікової інформації, забезпечення кількості та якості інформаційного масиву даних у системі бухгалтерського обліку.

Завдяки цьому на підприємстві здійснюється збір даних різних видів обліку, а також формується інфор-

Таблиця 1. Питома вага підприємств торгівлі у загальній кількості суб'єктів господарювання

	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Загальна кількість суб'єктів господарювання, одиниць	1600304	1722251	1932325	1974439	1865631	1805144
Кількість підприємств оптової та роздрібною торгівлі	843075	890658	988694	989064	910413	837797
Питома вага підприємств торгівлі у загальній кількості суб'єктів господарювання, %	53	52	51	50	49	46
Загальний обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) суб'єктів господарювання, млн грн	4563795	4437326	4608978	5716431	6877077	8467032
Обсяг реалізованих товарів підприємствами торгівлі, млн грн	1783737	1782400	1795660	2159334	2628672	3351186
Питома вага обсягу реалізованих товарів підприємствами торгівлі у загальному обсязі, %	39	40	39	38	38	40

Джерело: сформовано автором за даними [1]

Рис. 1. Контролінг у системі управління підприємства торгівлі

Джерело: сформовано автором на основі [4, с. 135]

Таблиця 2. Поняття «контролінг» у наукових працях

№ з/п	Автор	Визначення	Примітка
Системний підхід			
1	Пушкар М.С., Пушкар Р.М. Контролінг – інформаційна підсистема стратегічного менеджменту. Тернопіль : Карт-бланш, 2004. 370 с.	Окрема інформаційна підсистема підприємства для стратегічного управління на основі синтезу знань із менеджменту, маркетингу, фінансового й управлінського обліку, статистики, аналізу, контролю та прогнозування	Переваги: виділення контролінгу в окрему підсистему управління. Охоплення контролінгом інших управлінських підсистем. Недоліки: застосування контролінгу лише до управління цілим підприємством Орієнтація лише на стратегічні цілі
2	Калайтан Т.В. Контролінг: проблеми термінології. Вісник Львівської комерційної академії. 2009. Вип. 30. С. 43–47	Сукупність методів і процедур із координації обліку, контролю, аналізу, планування з метою інформаційно-консультаційного забезпечення управлінських рішень	Переваги: взаємозв'язок усіх функцій управління. Недоліки: обмеженість функцій контролінгу лише формуванням методологічної бази
3	Івата В.В. Контролінг у системі управління підприємством. Проблеми системного підходу в економіці. 2009. № 3. URL : http://www.nbu.gov.ua/e-journals/PSPE/2009_3/Ivata_309.htm	Підсистема управління підприємством для надання підтримки та допомоги керівнику. Концепція управління підприємством, орієнтована на ефективне і довгострокове функціонування у сучасному економічному середовищі	Переваги: визначення контролінгу як підсистеми в системі управління. Недоліки: не висвітлюються методи підтримання та допомоги керівнику. Застосування контролінгу лише до управління цілим підприємством
Процесний підхід			
4	Дли М.И., Михайлов С.А., Бялябина А.А. Контроллинг процессов энергосбережения на региональном уровне. Контроллинг. 2010. № 2(35). С. 74–79	Контролінг – одна з функцій, що виконується в межах управління підприємством і полягає у підтримці управління через інформацію	Переваги: інформаційне навантаження функції контролінгу. Недоліки: визначення не впливає виконання контролінгом функції адаптації системи управління до мінливих зовнішніх умов, не конкретизовано функції контролінгу, не висвітлюються методи здійснення інформаційної підтримки управління

Джерело: сформовано автором

мація на базі поєднання фінансових та нефінансових показників у звітності підприємства [5; 6]. Концептуальні засади облікового забезпечення контролінгу підприємств торгівлі наведено на рис. 2.

Облікова інформація – це вид економічної інформації, що відображає господарські операції, які характеризують діяльність організації за певний час та є підставою для прийняття рішень. Існує багато вимог до облікової інформації, й усі вони повинні виконуватися для підвищення якості наявної інформації, оскільки інформація – це база для прийняття рішень і ефективність управління напряму залежить від її якості. Значну частку облікової інформації становлять дані управлінського обліку, адже він поєднує різні сфери діяльності. Керівництво потребує різного характеру даних у потрібний час, у потрібному місці для розуміння загальної картини з метою успішного ведення бізнесу. Для підприємств торгівлі це має особливе значення, особливо у процесі обробки інформації щодо великої кількості товарних позицій, підрозділів, центрів відповідальності тощо.

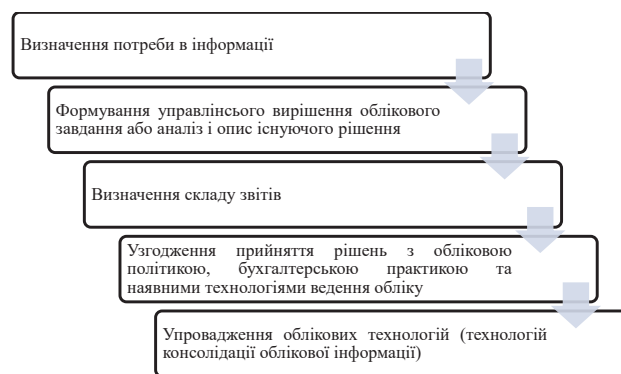
Облікова інформація, яка формується завдяки впровадженню облікового забезпечення контролінгу на підприємствах торгівлі, складається з:

- первинних документів, наприклад видаткових та прибуткових накладних, накладних внутрішнього переміщення, податкових накладних;
- облікових реєстрів, наприклад журналів обліку розрахунків із постачальниками та підрядниками, покупцями і замовниками, різними дебіторами та кредиторами;
- звітів (фінансових, управлінських, податкових, статистичних), наприклад звітів із товарообороту, звітів по товарних запасах.

Контролінг дає змогу з'єднати облікову інформацію в єдине ціле для подальшого опрацювання. Збирання, систематизація й обробка значного обсягу різноманітної інформації для постійного проведення моніторингу ситуації вимагає формування відповідної інформаційної системи. Відповідно, формування облікової інформації включає етапи, що наведено на рис. 3.

Здійснення зазначених етапів дає змогу формувати повноцінну та якісну інформаційну базу, тобто платформу для прийняття ефективних управлінських рішень. Це означає, що облікова інформація є ключовою в інформаційно-аналітичному забезпеченні та відіграє важливу роль в управлінні торговельною діяльністю підприємств.

Висновки з проведеного дослідження. Підприємства торгівлі є одними з ключових суб'єктів госпо-

Рис. 3. Етапи формування облікової інформації для управління на рівні підприємства

Джерело: сформовано автором на основі [7, с. 19]

Мета	<ul style="list-style-type: none"> • Генерування та забезпечення керівництва необхідною інформацією про діяльність підприємства для прийняття управлінських рішень
Завдання	<ul style="list-style-type: none"> • обліково-інформаційне забезпечення процесу прийняття управлінських рішень; • забезпечення прийняття ефективних управлінських рішень; • контроль над результатами виконання управлінських рішень
Суб'єкт	<ul style="list-style-type: none"> • внутрішні користувачі інформації
Об'єкт	<ul style="list-style-type: none"> • процес формування інформації для забезпечення контролінгу
Функції	<ul style="list-style-type: none"> • інформаційна - забезпечення менеджменту релевантною інформацією; • облікова - відображення господарських фактів та явищ у системі обліку; • контрольна - забезпечення досягнення стратегічних цілей підприємства; • комунікаційна - забезпечення комунікацій між різними рівнями управління

Рис. 2. Концептуальні засади облікового забезпечення контролінгу на підприємствах торгівлі

Джерело: розроблено автором

дарювання на вітчизняному ринку. Для підвищення ефективності діяльності керівництво підприємств торгівлі приймає управлінські рішення щодо досягнення основних стратегій підприємства. Важливим інструментом при цьому є контролінг, який запропоновано розглядати з позицій системного та процесного підходів, оскільки для облікового забезпечення характерні як категоріальні ознаки процесу, так і системоутворюючі чинники (наявність сукупності елементів системи, їх взаємопов'язаність, цілісність системи та її інформаційність, взаємозв'язок між системою та середовищем). Запропоновані концептуальні засади облікового забезпечення контролінгу на підприємствах торгівлі дають змогу задовольняти інформаційні запити користувачів та висвітлювати достовірну інформацію про діяльність підприємства.

ючі чинники (наявність сукупності елементів системи, їх взаємопов'язаність, цілісність системи та її інформаційність, взаємозв'язок між системою та середовищем). Запропоновані концептуальні засади облікового забезпечення контролінгу на підприємствах торгівлі дають змогу задовольняти інформаційні запити користувачів та висвітлювати достовірну інформацію про діяльність підприємства.

1. Статистична інформація «Кількість суб'єктів господарювання за видами економічної діяльності» та «Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) суб'єктів господарювання за видами економічної діяльності» Державної служби статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 21.03.2019).

2. Прокопенко О.В. Економічна суть контролінгу, його місце в системі управління підприємством. Вісник Сумського державного університету. Серія «Економіка». 2011. № 4. С. 27–34. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VSU_ekon_2011_4_6 (дата звернення: 1.04.2019).

3. Євдокимов В.В. Бухгалтерський облік як інформаційна система: загальні методичні підходи. Вісник Житомирського державного технологічного університету. Серія «Економічні науки». 2009. № 1(47). С. 35–40.

4. Петрович Й.М. Еволюція контролінгу в сучасній теорії та практиці управління вітчизняними підприємствами. Маркетинг і менеджмент інновацій. 2013. № 1. С. 129–137. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mimi_2013_1_13 (дата звернення: 02.04.2019).

5. Нагорна І.В. Облікове забезпечення оцінки фінансової стійкості підприємства. Економіка і суспільство. 2016. С. 534–537.

6. Касич А.О. Концепція обліково-аналітичного забезпечення управління грошовими потоками. Облік і фінанси. 2017. № 3(77). С. 28–37.

7. Консолідація облікової інформації в управлінні діяльністю підприємств та їх об'єднань : монографія / А.А. Пилипенко та ін. ; за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. А.А. Пилипенка. Харів : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2016. 319 с.

1. Statystychna informatsiia «Kilkist subiektiv hospodariuvannia za vydamy ekonomichnoi diialnosti» ta «Obsiah realizovanoi produktsii (tovariv, posluh) subiektiv hospodariuvannia za vydamy ekonomichnoi diialnosti» Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (accessed 21.03.2019).

2. Prokopenko O. V. (2011) Ekonomichna sut kontrolinhu, yoho mistse v systemi upravlinnia pidpriemstvom [The economic essence of controlling, its place in the enterprise management system]. Visnyk Sumskoho derzhavnogo universytetu. Seriya: Ekonomika [Bulletin of Sumy State University. Series: Economics]. № 4. S. 27-34. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VSU_ekon_2011_4_6 (accessed 1.04.2019).

3. Ievdokymov V.V. (2009) Bukhhalterskyi oblik yak informatsiina systema: zahalni metodychni pidkhody [Accounting as an information system: general methodological approaches]. Visnyk Zhytomirskoho derzhavnogo tekhnolohichnoho universytetu. Seriya: Ekonomichni nauky [Bulletin of Zhytomyr State Technological University. Series: Economic Sciences]. № 1(47). S. 35-40

4. Petrovych Y. M. (2013) Evoliutsiia kontrolinhu v suchasniy teorii ta praktytsi upravlinnia vitchyznianymy pidpriemstvamy [Evolution of controlling in modern theory and practice of management of domestic enterprises]. Marketynh i menedzhment innovatsii [Marketing and innovation management]. № 1. S. 129-137. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mimi_2013_1_13 (accessed 2.04.2019).

5. Nahorna I.V. (2016) Oblikove zabezpechennia otsinky finansovoi stiikosti pidpriemstva [Accounting assurance of the financial stability of the enterprise]. Ekonomika i suspilstvo [Economy and society]. 2016. S. 534-537

6. Kasych A. O. (2017) Kontseptsii oblikovo-analitychnoho zabezpechennia upravlinnia hroshovymy potokamy [The concept of accounting and analytical support for cash flow management]. Oblik i finansy [Accounting and Finance]. № 3 (77). S. 28-37.

7. Konsolidatsiia oblikovoi informatsii v upravlinni diialnistiu pidpriemstv ta yikh obiednan [Consolidation of accounting information in the management of enterprises and their associations] : monohrafiia : [Elektronne vydannia] / A.A. Pylypenko, Yu.D. Maliarevskiy, L.V. Bezkravaina ta in. ; za zah. red. d-ra ekon. nauk, profesora A.A. Pylypenka. – Khariv : KhNEU im. S. Kuznetsia, 2016. 319 s.

E-mail: kupriienko1@gmail.com

УДК 005:658 (045)

Лысевич С.Г.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри економіки,Донецький національний університет економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського, г. Кривий Ріг

ОСНОВНЫЕ ЭТАПЫ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ОЦЕНКИ ХОЗЯЙСТВЕННОГО МЕХАНИЗМА ГОРНОРУДНОГО ПРЕДПРИЯТИЯ (НА ПРИМЕРЕ ГОРНО-ОБОГАТИТЕЛЬНЫХ КОМБИНАТОВ КРИВОГО РОГА)

В статье показано, что экономическая оценка рассматривается как количественное влияние экономических процессов на эффективность деятельности предприятия. Это значит, что под экономической оценкой следует понимать определение влияния процессов, происходящих, в первую очередь, в сфере производства, на результат деятельности. Как свидетельствуют данные, именно от верно выбранной стратегии на 70% зависит успешная финансово-хозяйственная деятельность предприятия, поэтому хозяйственный механизм должен быть сформирован и направлен на реализацию стратегии. Анализ стратегий развития горно-обогатительных комбинатов Кривого Рога показал, что их главными стратегическими целями являются увеличение объема производства, повышение качества продукции, снижение энергоемкости производства и создание благоприятных условий для работы персонала.

Ключевые слова: хозяйственный механизм, экономическая оценка, стратегия, производительность труда, факторы, фондовооруженность, уровень квалификации.

ОСНОВНІ ЕТАПИ ЕКОНОМІЧНОЇ ОЦІНКИ ГОСПОДАРСЬКОГО МЕХАНІЗМУ ГІРНИЧОРУДНОГО ПІДПРИЄМСТВА (НА ПРИКЛАДІ ГІРНИЧО-ЗБАГАЧУВАЛЬНИХ КОМБІНАТІВ КРИВОГО РОГУ)

Лысевич С.Г.

У статті показано, що економічна оцінка розглядається як кількісний вплив економічних процесів на ефективність діяльності підприємства. Це означає, що під економічною оцінкою слід розуміти визначення впливу процесів, що відбуваються, передусім, у сфері виробництва, на результат діяльності. Як свідчать дані, саме від вірно вибраної стратегії на 70% залежить успішна фінансово-господарська діяльність підприємства, тому господарський механізм має бути сформований і спрямований на реалізацію стратегії. Аналіз стратегій розвитку гірничо-збагачувальних комбінатів Кривого Рогу показав, що їхньою головною стратегічною метою є збільшення обсягу виробництва, підвищення якості продукції, зниження енергоємності виробництва і створення сприятливих умов для роботи персоналу.

Ключові слова: господарський механізм, економічна оцінка, стратегія, продуктивність праці, чинники, фондоозброєність, рівень кваліфікації.

THE MAIN STAGES OF ECONOMIC ASSESSMENT OF MANAGERIAL MECHANISM OF A MINING PLANT (A CASE STUDY OF MINING AND PROCESSING PLANTS OF KRIVOY ROG)

Lysevich Sergey

Analysis of research papers showed that economic assessment is considered as a quantitative impact of economic processes on the efficiency of a plant. This means that economic assessment should be understood as determining the influence of processes occurring, primarily in the production sphere, on the performance of a plant. According to the data, the successful financial and economic activities of a plant depend up to 70% on a right strategy. Therefore, managerial mechanism should be formed and aimed at implementing the strategy of a plant. The paper provides a definition of managerial mechanism of a mining and processing plant as a set of forms, methods and leverages of using economic laws, and property relations which are reflected in corporate, economic, administrative, regulatory, socio-psychological mechanisms and aimed at achieving strategic goals considering interests of staff and society. Economic assessment of managerial mechanism of a mining and processing plant should be carried out in the following stages: determining a main goal of a plant strategy; establishing a system of factors affecting the main goal of the strategy; selecting the factors in a way to control changes in these factors in a given direction; defining a dependence between the main goal of the strategy and factors of influence; using the revealed dependence of factors of influence on the goal of strategic development for planning activities of a mining and processing plant. An analysis of the development strategies of Krivoy Rog mining and processing plants showed that their main strategic goal is to increase production, improve product quality, reduce the energy intensity

of production and create favourable conditions for staff to work. Given the fact that mining and processing plants experience high staff turnover, despite wage growth, it is necessary to increase labour productivity to achieve the goals specified in the strategies. Correlation and regression analysis of the Central Mining and Processing Plant showed that the greatest impact on labour productivity is provided by the capital-labour ratio of active fixed assets, average wages, staff qualifications and working conditions. Using the Excel-2010 programme, it is possible to optimize the factors influencing the achieving of the planned labour productivity, and, accordingly, the planned production rate specified in the development strategy of mining and processing plants.

Keywords: managerial mechanism, economic assessment, strategy, labour productivity, factors, capital-labour ratio, qualification level.

Постановка проблеми. Горно-обогатительные комбинаты Кривого Рога играют важную роль в экономике страны, однако в разные периоды своего развития они имели различный финансовый результат, что во многом связано с эффективностью их хозяйственных механизмов, поэтому актуальным вопросом является экономическая оценка хозяйственных механизмов горно-обогатительных комбинатов.

Анализ последних исследований и публикаций. В.Ф. Проскура экономическую оценку ресурсного обеспечения предприятия рассматривает как возможность достижения предприятием своих стратегических целей и получение при этом определенных результатов, используя необходимые ресурсы. Экономическую оценку ресурсного обеспечения автор предлагает проводить в три этапа:

1-й – определяют наличие ресурсов и возможность их наиболее эффективного использования с учетом стратегических целей предприятия;

2-й – рассматривают возможные отклонения в обеспечении предприятия ресурсами и оценивают развитие предприятия при таких изменениях;

3-й – определяют ресурсное обеспечение предприятия с учетом привлечения заемных средств [1, с. 205].

И.В. Безпята экономическую оценку показателей эффективности инвестиций рассматривает как отдачу производителей продукции на вложенный капитал [2, с. 4].

Г.К. Габдуллина и Ф.М. Зиннурова считают, что экономическая оценка деятельности предприятия включает систему показателей, характеризующую деятельность на рынке, в производстве и в финансовой сфере. Такая комплексная система показателей позволяет оценить результативность выбранной стратегии, эффективность принимаемых решений в текущей деятельности и предоставляет возможность скорректировать работу предприятия на перспективу [3, с. 177].

О.В. Кириллова отмечает, что в настоящее время для экономической оценки деятельности предприятия широкое распространение получил метод сбалансированной системы показателей эффективности. Сущность этого метода заключается в том, что при оценке устанавливается степень выполнения стратегических целей, показателей. Так как менеджмент предприятия сам устанавливает стратегические цели, поэтому нет единого универсального показателя эффективности [4, с. 77].

В работе [5, с. 680–681] экономическая оценка рассматривается как количественная мера влияния экономических процессов и хозяйственной деятельности на результативность (эффективность) функционирования экономических систем.

Анализ научных работ показал, что ученые связывают экономическую оценку с эффективностью

использования ресурсов, инвестиций, эффективностью достижения стратегических целей предприятием и эффективностью экономических систем. Хозяйственный механизм предприятия оказывает влияние на все стороны его деятельности, поэтому возникает объективная необходимость в экономической оценке хозяйственного механизма и проведении исследований в этом направлении.

Постановка задания. Целью статьи является исследование сущности экономической оценки хозяйственного механизма горно-обогатительного комбината, формирование основных этапов экономической оценки и оценка влияния хозяйственного механизма на стратегию горно-обогатительного комбината.

Изложение основного материала исследования. Хозяйственный механизм рассматривается как система форм, методов и рычагов использования экономических законов, отношений собственности и направленный на развитие человека, согласование интересов коллектива и общества [6, с. 571–572]. Однако в этом определении отсутствует связь со стратегией предприятия. Дело в том, что именно от верно выбранной стратегии на 70% зависит успешная финансово-хозяйственная деятельность предприятия [7, с. 408], поэтому в определении хозяйственного механизма необходимо учитывать эту особенность. С учетом места и роли стратегии предприятия определение хозяйственного механизма можно изложить таким образом: хозяйственный механизм предприятия представляет собой совокупность форм, методов и рычагов, использование экономических законов, отношений собственности, находящихся свое отражение в корпоративном, экономическом, административном, нормативно-правовом, социально-психологическом механизмах и направленных на достижение стратегических целей с учетом интересов коллектива и общества.

Таким образом, главной задачей хозяйственного механизма является достижение стратегических целей предприятия.

Рассмотрим цели горно-обогатительных комбинатов.

Для Северного горно-обогатительного комбината стратегией является увеличение объема реализации, повышение качества продукции и внедрение энергосберегающих технологий [8].

Для Центрального горно-обогатительного комбината стратегией является повышение эффективности производства, качества продукции и создание безопасных и комфортных условий труда для персонала [9].

Для Ингулецкого горно-обогатительного комбината стратегией является увеличение объема производства концентрата, повышение качества продукции и замена оборудования [10].

Таким образом, стратегическим развитием горно-обогатительных комбинатов является увеличение объ-

Таблиця 1. Динаміка численності персонала і середньої зарплатної плати на ЧАО «Северний ГОК» [8]

Показатели	На 31.12.2017	На 31.12.2018	Абс. изм. 2018 г. к 2017 г.
Численность персонала по полу			
Всего	6351	6226	- 125
– мужчины	4171	4135	–
– женщины	2180	2091	
–в том числе женщины на руководящих должностях	122	116	- 6
Численность персонала за возрастом:			
– старше 50 лет	1507	1510	+ 3
– 30–50 лет	3414	3505	+ 91
– моложе 30 лет	1430	1213	- 217
Коэффициент текучести, %	6,7	11,3	+ 4,6
Средняя заработная плата, грн	10050,71	13651,33	+ 3600,62

ема производства продукции, повышение качества продукции, замена изношенного оборудования, внедрение энергосберегающих технологий и создание безопасных, комфортных условий для персонала.

Приоритетным направлением стратегического развития горно-обогатительных комбинатов Кривого Рога является увеличение объема производства и реализации продукции. Рост объема производства может быть достигнут только за счет интенсивного развития производства, основанного на внедрении инноваций и новых технологий. Это связано во многом с тем, что на горно-обогатительных комбинатах наблюдается дефицит кадров, что связано с массовым выездом населения за рубеж.

В табл. 1 представлены данные по уровню заработной платы и изменению численности персонала соответствующей категории по ЧАО «Северный горно-обогатительный комбинат».

Данные табл. 1 показывают, что, несмотря на значительный рост средней заработной платы, остается высокой текучесть кадров. Схожая ситуация наблюдается и на других горно-обогатительных комбинатах Кривого Рога.

Учитывая ситуацию на рынке труда и ситуацию с персоналом на горно-обогатительных комбинатах, следует отметить, что увеличение объема производства, предусмотренного в стратегии исследуемых предприятий, связано в первую очередь с ростом производительности труда.

Экономическую оценку хозяйственного механизма горно-обогатительного комбината следует осуществлять по следующим этапам:

1-й – определение главной цели стратегии предприятия;

2-й – формирование системы факторов, влияющих на главную цель стратегии;

3-й – выбор факторов таким образом, чтобы была возможность управлять изменениями этих факторов в заданном направлении;

4-й – установление зависимости между главной целью стратегии и факторами влияния;

5-й – использование выявленной зависимости факторов влияния на цель стратегического развития для

планирования деятельности горно-обогатительного комбината.

Применительно к ПрАТ «Центральный горно-обогатительный комбинат» факторами, влияющими на производительность труда, являются: средняя заработная плата, фондовооруженность труда, затраты на создание безопасных условий труда и быта на производстве.

Для определения влияния этих факторов на производительность труда следует использовать корреляционно-регрессионный анализ.

Зависимость производительности труда от этих факторов можно выразить уравнением:

$$Y = -62,119 + 0,0435X_1 + 0,0379X_2 + 6,902X_3,$$

где: X_1 – средняя заработная платы, грн; X_2 – фондовооруженность труда, тыс грн/чел.; X_3 – затраты на создание безопасных условий труда и быта на производстве, тыс грн/чел.

Коэффициент детерминации составил 0,90.

Полученное в результате анализа уравнение можно использовать в планировании деятельности горно-обогатительного комбината для достижения целей, предусмотренных в стратегии развития. Для этого с помощью программы Excel-2010 «Поиск решения» можно оптимизировать факторы, влияющие на достижение плановой производительности труда, а соответственно, и планового объема производства.

Выводы из проведенного исследования. В результате проведенного исследования были сформированы основные этапы экономической оценки хозяйственного механизма горно-обогатительного комбината, дано определение хозяйственного механизма предприятия и установлена главная цель стратегий горно-обогатительных комбинатов Кривого Рога, достижение которой связано с повышением производительности труда. Путем анализа выявлена зависимость производительности труда от влияющих факторов, что может быть использовано в планировании деятельности комбината для достижения стратегических целей. Перспектива дальнейших исследований связана со сравнительной оценкой хозяйственных механизмов горно-обогатительных комбинатов Кривого Рога.

1. Проскура В.Ф. Економічна оцінка ресурсного забезпечення підприємств агропромислового кластера. Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. 2011. № 4(49). С. 203–206.
2. Безпята І.В. Економічна оцінка показників ефективності інвестицій сільськогосподарських підприємств Миколаївської області. Агросвіт. 2012. № 19. С. 2–4.
3. Габдулліна Г.К., Зиннурова Ф.М. Система показателей, обеспечивающая экономическую оценку функционирования корпораций. Современное общество и власть. 2016. № 3(9). С. 173–177.
4. Кириллова О.В. Экономические подходы к оценке эффективности деятельности компании. Актуальные проблемы экономики и управления. 2014. № 4(4). С. 72–77.
5. Економічна енциклопедія : у 3-х т. / за ред. С.В. Мочерного. Київ : Академія, 2001. Т. 1. 848 с.
6. Мочерний С.В., Мочерна Я.С. Політична економія : навчальний посібник. Київ, 2007. 684 с.
7. Терещенко О.О. Фінансова діяльність суб'єктів господарювання : навчальний посібник. Київ : КНЕУ, 2003. 554 с.
8. Звіт про управління ПрАТ «Північний ГЗК за 2018 рік. URL: <https://sevgok.metinvestholding.com/ua/about/info> (дата звернення: 14.08. 2019).
9. Консолідований звіт про управління ПрАТ «ЦГЗК» за 2018 рік. URL: <https://cgok.metinvestholding.com/ua/about/info> (дата звернення: 14.08. 2019).
10. Звіт про управління ПрАТ «Інгулецький ГЗК» за 2018 рік. URL: <https://ingok.metinvestholding.com/ua/about/info> (дата звернення: 14.08. 2019).

1. Proskura V.F. (2011). *Ekonomiczna otsinka resursnoho zabezpechennia pidpryyemstv ahropromyslovoho klastera [Economic assessment of resource provision of agricultural enterprises]*. Naukovyi visnyk Poltavskoho universytetu ekonomiky i torhivli, 4 (49), 203-206. [in Ukrainian]
2. Bezpyata I.V. (2012). *Ekonomiczna otsinka pokaznykiv efektyvnosti investytsii silskohospodarskykh pidpryyemstv Mykolayivskoyi oblasti [Economic assessment of investment efficiency indicators of agricultural enterprises in Mykolaiv region]*. Ahrosvit, 19, 2-4. [in Ukrainian]
3. Gabdullina G.K., Zinnurova F.M. (2016). *Sistema pokazatelei, obespecheyayuschaya ekonomicheskuyu otsenku funktsionirovaniya korporatsii [A system of indicators which provides for economic assessing of corporation performance]*. Sovremennoye obschestvo i vlast, K., 3 (9), 173-177. [in Russian]
4. Kirillova O.V. (2014). *Ekonomicheskkiye podkhody k otsenke effektivnosti deyatel'nosti kompanii [Economic approaches to the company's performance assessment]*. Aktualnye problemy ekonomiki i upravleniya, 4, 72-77. [in Russian]
5. Mochernyi S.V. (2001). *Ekonomiczna entsyklopediya [Economic encyclopedia]*. Kyiv: Akademiya. [in Ukrainian]
6. Mochernyi S.V., Mocherna Ya. S. (2007). *Politychna ekonomiya [Political economy]*. Kyiv [in Ukrainian]
7. Tereschenko O.O. (2003). *Finansova diyalnist subyektiv hospodaryuvannia [Financial activity of entities]*. Kyiv: KNEU. [in Ukrainian]
8. Zvit pro upravlinia PrAT Pivnichnyi GZK za 2018 rik [Managerial report of PJSC SevGOK in 2018]. Retrieved from: <https://sevgok.metinvestholding.com/ua/about/info> (accessed 14 August 2019)
9. Konsolidovanyi zvit pro upravlinia PrAT TsGZK za 2018 rik [Joint managerial report of PJSC CGOK in 2018]. Retrieved from: <https://cgok.metinvestholding.com/ua/about/info> (accessed 14 August 2019)
10. Zvit pro upravlinia PrAT Inhuletskyi GZK za 2018 rik [Managerial report of PJSC InGOK in 2018]. Retrieved from: <https://ingok.metinvestholding.com/ua/about/info> (accessed 14 August 2019)

E-mail: Lisevitch@ukr.net

УДК 658.336:338.22.021.2

Мороз Л.І.

кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, доцент,
доцент кафедри менеджменту персоналу та адміністрування,
Національний університет «Львівська політехніка»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5806-0426>

ПРАЦЕЗДАТНІСТЬ ТА ПРОДУКТИВНІСТЬ ПРАЦІ ЯК СКЛАДНИКИ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОГО ПРАЦІВНИКА ПІДПРИЄМСТВА

У статті на основі системного теоретико-практичного аналізу та теоретичного узагальнення діяльності працівників підприємства розглянуто їх працездатність та продуктивність праці у якісних і кількісних сполученнях. Сучасний конкурентоспроможний працівник повинен бути компетентним у сфері своєї діяльності. Необхідно враховувати психофізіологічні й соціально-психологічні чинники, які зумовлюються конкретним змістом і характером виду праці та її відповідністю фізіологічним можливостям і психологічним особливостям організму людини. Це забезпечить найвищу працездатність та продуктивність праці промислово-виробничого персоналу підприємства з урахуванням як психофізіологічних можливостей людини, так і її особистих та виробничих інтересів.

Ключові слова: працездатність, продуктивність праці, конкурентоспроможний працівник, трудомісткість праці, психофізіологічний потенціал, підприємство.

ТРУДОСПОСОБНОСТЬ И ПРОИЗВОДИТЕЛЬНОСТЬ ТРУДА КАК СОСТАВЛЯЮЩИЕ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОГО РАБОТНИКА ПРЕДПРИЯТИЯ

Мороз Л.И.

В статье на основе системного теоретического и практического анализа деятельности работников предприятия рассмотрены их трудоспособность и производительность труда в различных качественных и количественных сочетаниях. При этом изменяются функциональное состояние организма и психологические свойства человека как необходимые составляющие современного конкурентоспособного работника, который должен быть компетентным в сфере своей деятельности с учетом психофизиологических и социально-психологических факторов, какие обуславливаются конкретным содержанием и характером вида труда и его соответствием физиологическим возможностям и психологическим особенностям организма человека. Это обеспечит высокую трудоспособность и производительность труда промышленно-производственного персонала предприятия с учетом как психофизиологических возможностей человека, так и его личных и производственных интересов.

Ключевые слова: трудоспособность, производительность труда, конкурентоспособный работник, трудоемкость работы, психофизиологический потенциал, предприятие.

ABILITY TO WORK AND LABOR PRODUCTIVITY AS COMPONENTS OF COMPETITIVE EMPLOYEES OF THE ENTERPRISE

Moroz Lyudmyla

In modern economic conditions, the efficient and stable operation of Ukrainian enterprises is hindered by a large number of problems, among which there is a low level of competitive employees who are able to adapt in a crisis economy, organize and plan their activities and behavior in critical situations that possess knowledge and a new style of thinking, possibly different approaches to solving problems, but adequate response on this situation. This requires a search for various approaches and components that create a positive image of a modern employee who is able to effectively perform tasks on the basis of increasing their own working capacity and labor productivity. Thus, along with the competitiveness of goods and services, we are talking about a competitive personality, that is, a competitive employee. On basis of a systematic theoretical and practical analysis of the activities of enterprise employees, in the article are discussed their ability to work and labor productivity in various qualitative and quantitative combinations, which are determined by the specific content and nature of the type of work and its correspondence to physiological capabilities and psychological features of the human body. The labor activity of each employee of the enterprise should reflect an integral system of his labor, that is, depends on the socio-biological properties of a person. Thus, the effectiveness of a person's labor activity is determined by the level of his ability to work, which is characterized by a complex of professional, psycho-spiritual and physiological qualities of the employee. In general, the working ability of a worker depends on age and gender, as well as on the socio-economic conditions of life and work. Common factors for increasing the labor productivity of workers in the enterprise in the conditions of using modern equipment and technology, as well as taking into account the specifics of production is the reduction in the complexity of production processes; minimum downtime of workers; improving the system of training and retraining of personnel; improving the system of remuneration and labor motivation.

Keywords: capacity for work, labor productivity, competitive worker, labor intensity, psycho physiological potential, enterprise.

Постановка проблеми. У сучасних умовах господарювання ефективній та стабільній діяльності підприємств України, що працюють у системі маркетинг-менеджменту, перешкоджає численна кількість проблем, серед яких слід виділити низький рівень конкурентоспроможних працівників, які здатні адаптуватися в умовах кризової економіки, організувати й планувати свою діяльність і поведінку в критичних ситуаціях, які володіють знаннями і новим стилем мислення, можливо, різними підходами до вирішення завдань, але адекватним реагуванням на дану ситуацію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Конкурентоспроможна особистість – це така особистість, яка здатна швидко і безболісно адаптуватися до постійних змін суспільних умов, науково-технічного прогресу й нових видів діяльності та форм спілкування за умови збереження позитивного внутрішнього психоенергетичного потенціалу і гармонії [1].

У змістовному аспекті М.І. Варій [1] виокремлює три сфери розвитку конкурентоспроможної особистості:

- діяльність;
- спілкування;
- самосвідомість.

Конкурентоспроможний працівник підприємства, як і конкурентоспроможна особистість, передусім повинні бути компетентними у сфері своєї діяльності, тобто мати знання, вміння, навички, а також володіти способами і прийомами їх реалізації в діяльності, спілкуванні, розвитку (саморозвитку) особистості.

Трудова діяльність кожного працівника підприємства повинна відображати цілісну систему його праці, яка значною мірою визначається саме його продуктивністю і працездатністю, тобто залежить від соціально-біологічних властивостей людини, що характеризують можливість виконувати працівником конкретну роботу впродовж певного періоду часу з необхідним рівнем ефективності та якості.

Наприклад, для інженера-конструктора або архітектора дуже велику роль відіграє працездатність, оскільки талановитість – це 10–15% професійного успіху, решта – його наполеглива постійна праця. Зараз нерідко, коли працюючі робітники одержують кращі результати, ніж талановиті. Сьогодні інженер-конструктор повинен уміти читати креслення, мати базові знання комп'ютерних програм для креслення та проектування, бути працелюбним і дисциплінованим.

У науковій літературі [2–5] існує багато визначень поняття «працездатність», де одні автори ототожнюють працездатність із продуктивністю праці (С.О. Косилов, А.С. Єгоров), а інші розуміють під працездатністю максимальні функціональні можливості організму людини для виконання конкретної праці (Г. Леман, Є.Л. Ільїн). Третя група вчених відокремлює працездатність як продуктивність, ефективність діяльності та працездатність як психофізіологічний потенціал працівника (Г.А. Стрюков, М.А. Грицевський). Б.Ф. Ломов запропонував кілька методів підвищення продуктивності праці, заснованих на психологічних законах, а також звернув увагу на необхідність підтримки на підприємстві дружньої атмосфери як умови збереження психічного здоров'я працівників.

Постановка завдання. Це вимагає пошуку різних підходів та складників, які створюють позитивний

імідж сучасного працівника, здатного ефективно виконувати поставлені завдання на підставі підвищення власної працездатності та продуктивності праці.

Таким чином, поряд із конкурентоспроможністю товарів і послуг говоримо про конкурентоспроможну особистість, тобто конкурентоспроможного працівника.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ефективність трудової діяльності людини визначається рівнем її працездатності, яка характеризується комплексом професійних, психодуховних і фізіологічних якостей працівника. До працездатних якостей передусім відносимо знання та професійну компетентність; до психологічних – характер, здібності, інтереси, віру; до фізіологічних – втому, стрес, психологічну напругу. Саме здатність до психофізіологічної дії визначає працездатність організму, яка складається з перетворення одного виду енергії на іншу.

Психофізіологічний потенціал конкретного працівника, який характеризує його загальний рівень працездатності, визначається такими чинниками, як:

- загальний стан здоров'я;
- м'язова сила і витривалість;
- біоенергетичні процеси і резерви організму;
- психічні функції.

Загалом працездатність робітника залежить від його віку і статі, а також від соціально-економічних умов життя і праці.

Для оцінки працездатності людини застосовують три групи показників (виробничі, фізіологічні, психологічні), які характеризують результати виробничої діяльності, фізіологічні зрушення і зміни у психічних функціях людини в процесі праці [6].

До виробничих показників належать:

- продуктивність праці;
- трудомісткість роботи;
- якість роботи (продукції);
- втрати робочого часу і простої устаткування з

вини працівника.

До психологічних показників належать:

- увага;
- мислення;
- пам'ять;
- сприймання;
- емоційно-вольове напруження.

До фізіологічних показників належать:

- величина енергозатрат;
- частота пульсу, ударний і хвилинний об'єм крові;
- м'язова сила;
- час сенсомоторних реакцій;
- частота дихань, легенева вентиляція, коефіцієнт споживання кисню;
- сила, рухливість, урівноваженість процесів збудження і гальмування;
- критична частота злиття мигтіння;
- тремор;
- температура шкіри.

Працівники, починаючи роботу, мають неоднакову працездатність, яка залежить як від здоров'я людини, так і від моральних і матеріальних стимулів, що можуть створювати зацікавленість у здійсненні мети її діяльності. Протягом робочої зміни, доби, тижня працездатність може змінюватися, що пов'язано з організмом людини та умовами і характером її трудової діяльності,

а також із режимом праці і відпочинку. Таким чином, психофізіологічні чинники зумовлюються конкретним змістом і характером виду праці та її відповідністю фізіологічним можливостям і психологічним особливостям організму людини.

Соціально-психологічні чинники відображають характер взаємовідносин членів трудового колективу з керівництвом, оцінку колективом результатів праці, власну оцінку робітником своєї праці, перспективи, діяльність суспільних організацій та інші чинники, що створюють психологічний настрій людини та спонукають, планують, регулюють її трудову активність. В умовах виробництва ці чинники впливають на працівників у різних якісних і кількісних сполученнях, які змінюють функціональний стан організму і психологічні властивості людини [6, с. 187].

Виходячи із цього, у кожний момент спостереження можна визначити інтегральний показник працездатності працівника (k_i):

$$k_i = \frac{\beta - \gamma}{\alpha + \beta + \gamma}, \quad (1)$$

де α – кількість випадків, за яких не було зрушень працездатності порівняно з вихідними показниками; β – кількість випадків поліпшення показників працездатності; γ – кількість випадків погіршення показників працездатності.

Під час спостереження працездатності групи працівників можна визначити інтегральний показник її зміни за кожною функцією в кожний момент спостереження ($k_{i\text{зм}}$):

$$k_{i\text{зм}} = \frac{\sum_i^n k_i}{n}, \quad (2)$$

де n – кількість досліджених функцій, для яких обчислювалися окремі коефіцієнти працездатності.

Сьогодні психоемоційні і фізичні навантаження можуть викликати не тільки різні види втоми, а й психологічні стреси, які виникають унаслідок надмірної психічної напруги і зміни поведінки робітника.

У результаті напруженої або тривалої праці у робітників можуть виникати тимчасові порушення у фізіологічному і психологічному стані, які проявляються у різних ступенях втоми [6]:

- помилки під час виконання точних рухів із незначними м'язовими зусиллями (втома першого ступеня);
- незначне зниження працездатності і витривалості, що виявляється у збільшенні кількості помилок під час виконання праці (втома другого ступеня);
- відчутне зменшення загальної працездатності і витривалості рухового апарату, що виявляється у збільшенні часу реакцій, сповільненні швидкості робочих реакцій та зменшенні м'язових зусиль (втома третього ступеня);
- несприймання працівником позитивних сигналів, що призводить до помилок і аварій (втома четвертого ступеня).

Хронічна втома і перевтома можуть призвести до втрати у працівника інтересу до роботи і власної поведінки, але ще більшу шкоду і дезорганізацію наносить психологічний стрес, який може виникнути раптово і надовго вибити людину з рівноваги. Працівник повинен як психологічно, так і фізично мобілізувати свої ресурси до трудової діяльності для подальшого вико-

нання трудових завдань та повернення його до стабільного функціонального працездатного стану. На це суттєвий вплив мають особисті риси характеру, які у кожної людини є різними. Вони впливають на його професійну діяльність, стосунки з оточуючим середовищем, способи дій тощо [7].

Останнім часом усе більший вплив на виникнення аварійних і шкідливих ситуацій у виробництві мають психофізіологічні умови праці, які змінюють функціональний стан організму і психологічні властивості людини. Характер роботи, наприклад, нервово-емоційні та розумові переваження, напруженість здорових і слухових аналізаторів призводять до нервової перевтоми, яка послабляє психіку, притупляє увагу і пильність, порушує сприйняття того, що відбувається, знижує аналіз змін обставин і дій. Це в подальшому підвищує фізичну та моральну втому, які, насамперед, впливають саме на психіку людини. Тобто людський чинник, а саме його морально-суб'єктивні характеристики, охоплює емоційні тавольові якості, темперамент, смаки, вподобання, які визначають поведінку людини у сфері виробництва та життєдіяльності. Виходячи із цього, стан психічної готовності людини до праці повинен включати такі компоненти:

- оптимальний рівень емоційного збудження;
- тверезу впевненість у своїх силах;
- здатність управляти своїми діями та особистою поведінкою в екстремальних ситуаціях;
- високу стійкість до перешкод по відношенню до несприятливих зовнішніх та внутрішніх впливів;
- прагнення до кінця боротися за досягнення найкращого результату.

На те, щоб відновитися емоційно, фізично і психологічно та повернутися до звичної працездатності в усіх сферах життя, потрібен час [6, с. 187].

Коефіцієнт відновлення працездатності (k_e) обчислюється за формулою:

$$k_e = \frac{r_n - r_{\text{нм}}}{r_{\text{заг}}}, \quad (3)$$

де r_n – чисельність не стомлених працівників, які приступили до роботи; $r_{\text{нм}}$ – чисельність не стомлених працівників, які пішли з роботи минулого дня; $r_{\text{заг}}$ – загальна чисельність працівників, що спостерігалася.

Сьогодні керівництво підприємств повинно також пам'ятати, що нормальні умови праці є чинником підвищення продуктивності та працездатності праці й досягаються як організаційно-технічними заходами, так і чинниками, що впливають на фізіологічний стан організму робітника, так і на його психічні процеси, які включають соціально-психологічний клімат у колективі, житлово-побутові умови, моральні й матеріальні стимули тощо.

Конкретні виробничі умови праці робітників визначаються сполученням різних психофізіологічних, санітарно-гігієнічних чинників, які впливають на реакцію організму, рівень комфортності його праці. Так, шкідливі чинники можуть призвести до травм чи різкого погіршення здоров'я та стійкого зниження працездатності. Важкість праці впливає переважно на опорно-руховий апарат, а також на серцево-судинну систему та органи дихання. Напруженість праці переважно впливає на центральну нервову систему, втома знижує працездатність людини, яка, своєю чергою, забезпечує-

ється фізіологічними чинниками трудової діяльності людини протягом визначеного періоду часу.

Кожному виду трудової діяльності відповідають визначені фізіологічні, психофізіологічні, психологічні якості людини, а також його антропологічні дані. Але треба пам'ятати, що тільки за комплексної відповідності властивостей людини особливостям конкретної трудової діяльності можлива ефективна і безпечна праця. Треба враховувати, що здоров'я і працездатність людини також залежать від біологічних ритмів функціонування його організму. Порушення відповідності може призвести до нещасних випадків.

Також протягом визначеного періоду часу кожний робітник зустрічається з «критичними днями» (незалежно від статі), в які на виробництві робітник повинен бути особливо обережним і уважним під час виконання робіт, пов'язаних із підвищеною безпекою і травматизмом.

У практиці сучасного маркетинг-менеджменту підприємства завжди актуальними є кількісна й якісна характеристики визначення впливу окремих чинників як на рівень продуктивності праці, так і на рівень працездатності всього промислово-виробничого персоналу.

До окремих чинників зростання продуктивності праці в аспекті вдосконалення управління, організації виробництва та праці відносимо:

- удосконалення структур та раціональний розподіл функцій управління між персоналом підприємства;
- раціональний розподіл та організацію праці робітників підприємства;
- збільшення реального фонду робочого часу працівників;
- поліпшення ергономічних характеристик праці промислово-виробничого персоналу підприємства.

Вимірювання продуктивності праці виступає основним засобом для порівняння якості менеджменту різних підрозділів підприємства або менеджменту різних підприємств.

У літературі [6, с. 286] розглядають кількісний взаємозв'язок між працездатністю та продуктивністю праці. Так, вважають, що у виробничій діяльності підприємства продуктивність праці – це існуюча в даний момент працездатність конкретного працівника незалежно від його можливостей.

Зміна продуктивності праці (ΔP) робітника під впливом зміни його працездатності ($P_n - P_0$) визначається за формулою:

$$\Delta P = \left(\frac{P_n}{P_0} - 1 \right) \cdot 100 \cdot 0,2, \quad (4)$$

де, P_0, P_n – відповідно працездатність в умовних одиницях до і після впровадження заходів щодо поліпшення умов праці; 0,2 – емпіричний коефіцієнт, який показує вплив зростання рівня працездатності на продуктивність праці.

Виходячи з того, що управління виробничою системою (менеджмент організації) за критерієм продуктивності можна розглядати як процес, що передбачає стратегічне, тактичне й оперативне планування і постійний контроль над реалізацією прийнятих менеджером оптимальних рішень конкретної ситуації, кількісне вимірювання продуктивності праці та працездатності має підказати менеджерам (керівникам), коли є

необхідність в управлінні підрозділом і куди конкретно треба спрямовувати зусилля для підвищення результативності праці.

У загальному підході продуктивність праці – це ефективність трудових витрат, здатність персоналу підприємства створювати конкретною працею за одиницю часу певну кількість матеріальних благ. В аспекті продуктивності праці промислово-виробничого персоналу підприємства розглядається індивідуальна праця, яка відображає затрати лише живої праці персоналу. Рівень продуктивності праці робітника характеризується показником виробітку, який показує кількість продукції, що вироблена за одиницю часу. Оберненим до виробітку є показник трудомісткості, який має відношення до класифікації промислово-виробничого персоналу підприємства [8].

Так, технологічна трудомісткість (T_{mex}) включає всі затрати праці основних робітників (відрядників, погодинників):

$$T_{mex} = T_{від} + T_{ног}, \quad (5)$$

де $T_{від}$ – затрати праці основних робітників-відрядників; $T_{ног}$ – затрати праці основних робітників-погодинників.

Трудомісткість обслуговування виробництва ($T_{обс}$) включає всі затрати праці допоміжних робітників, а виробнича трудомісткість ($T_{вир}$) – усі затрати праці основних і допоміжних робітників:

$$T_{вир} = T_{mex} + T_{обс} \quad (6)$$

Трудомісткість управління виробництвом ($T_{упр}$) включає затрати праці керівників, спеціалістів і службовців.

Трудові затрати всіх категорій промислово-виробничого персоналу підприємства входять до складу повної трудомісткості:

$$T_{нов} = T_{mex} + T_{обс} + T_{упр} \quad \text{або} \quad (7)$$

$$T_{нов} = T_{від} + T_{ног} + T_{обс} + T_{упр} \quad (8)$$

$$T_{нов} = T_{вир} + T_{упр} \quad (9)$$

Показники трудомісткості можна використовувати для розрахунків потрібної кількості робітників та виявлення конкретних резервів підвищення продуктивності праці.

Загальними чинниками підвищення продуктивності праці робітників підприємства в умовах використання сучасної техніки і технології, а також урахування специфіки виробництва є:

- зниження трудомісткості процесів виробництва;
- мінімум простою робітників;
- поліпшення системи підготовки та перепідготовки персоналу підприємства;
- удосконалення системи оплати та мотивації праці.

Зрозуміло, що в кожного працівника підприємства в певний період часу виникає думка, як оптимізувати власну продуктивність. Так, високо мотивовані працівники завжди прагнуть знайти точку оптимальної продуктивності, але через такий психологічний чинник, як підвищене занепокоєння і старанність, вони перепрацьовують і тим самим знижують власну продуктивність. Часто це призводить до нервових стресів, тому для виробництва доцільним є дотримання середньої продуктивності із середньою працездатністю, але на рівні професійної компетентності.

На рівень продуктивності на підприємстві також впливають рівень екстенсивного використання праці, інтенсивність праці та техніко-технологічний стан виробництва [8].

Рівень екстенсивного використання праці показує ступінь її продуктивного використання та тривалість протягом робочого дня за незмінності інших характеристик.

Чим повніше працівниками використовується робочий час у межах законодавчо встановленої тривалості робочого дня і робочого тижня, чим менше простоїв та інших утрат робочого часу і чим триваліший робочий день, тим вище рівень екстенсивного використання праці і, відповідно, продуктивності праці.

Підвищення інтенсивності праці залежить від фізіологічних і психологічних можливостей людського організму. За нормальної інтенсивності та нормальних умов праці робітник може повністю поновити працездатність до початку наступного робочого дня.

Але в сучасних умовах діяльності вітчизняних підприємств і організацій працівники багатьох професій повинні мати не тільки відповідний трудовий потенціал, а й володіти основними якостями творчого потенціалу, а саме бути допитливими, постійними, навіть амбіційними, вірити в себе, мати слухову і зорову пам'ять, намагатися бути незалежними, вміти зосереджуватися, а також абстрагуватися.

Так, у промисловості найкваліфікованішими вважають професії наладчиків верстатів-автоматів та автоматичних ліній. Причому чим більше автоматизований виробничий процес, тим більш трудомісткою і складнішою є діяльність наладчиків [9]. Фахівець-наладчик повинен уявляти складну взаємодію механізмів, різноманітних пристроїв і систем машин загалом. Він повинен простежувати нормальний хід технологічного процесу та встановлювати і навіть передбачати можливість відхилення від нього.

Для якісного виконання ремонтно-налагоджувальних робіт фахівець має володіти практичними нави-

чками, знати технічну документацію й уміти виконувати ручні операції. Наладчик автоматичної лінії повинен мати високі розумові здібності, які поєднуються з психічними якостями (просторові уявлення, наочно-образна пам'ять, оперативна пам'ять, координація рухів, концентрація уваги, наполегливість, акуратність, відповідальність тощо). Від рівня його розумової діяльності та практичних навичок залежать якість праці та продуктивність, а творчий підхід до справи і кмітливість також допомагають вирішити поставлені перед ним завдання.

Виходячи зі складності професії наладника та інших професій, інколи можливий нетрадиційний підхід до вибору деяких спеціальностей. Так, використання діагностичних астрологічних ознак професійної придатності дає інформацію, яку можна використати як додаткову для професіографічного консультування молоді під час вибору виробничої професії на підприємстві [9]. Наприклад, Козероги розсудливі, працьовиті, акуратні, обережні, їм притаманні почуття обов'язку та відповідальності. Вони схильні до професій, де потрібні кропітка робота, пунктуальність, ювелірна точність і терпіння. Із них виходять непогані економісти, майстри з ремонту радіоапаратури. Водолії схильні до професій, які характеризують науково-технічний прогрес, це природжені винахідники і раціоналізатори. Вони позитивно реалізують себе в інженерній справі, наукових дослідженнях, в електроніці тощо.

Висновки з проведеного дослідження. Розглянуті заходи та положення, спрямовані на підтримку працездатності та продуктивності персоналу підприємства на оптимальному рівні та раціональні режими праці і відпочинку, є основними складниками конкурентоспроможного працівника підприємства, яких треба дотримуватися, щоб забезпечити найвищу працездатність та продуктивність праці промислово-виробничого персоналу підприємства з урахуванням як психофізіологічних можливостей людини, так і її особистих та виробничих інтересів.

1. Варій М.Й. *Психологія особистості* : підручник. Львів : Львівська політехніка, 2016. 608 с.
2. Косилов С.А. *Психофизиологические основы научной организации труда*. Москва : Экономика, 1979. 176 с.
3. Саноян Г.Г. *Создание условий оптимальной работоспособности на производстве (Психофизиологический аспект)*. Москва : Экономика, 1978. 168 с.
4. Ильин Е.П. *Дифференциальная психология профессиональной деятельности*. Санкт-Петербург : Питер, 2008. 432 с.
5. Стрюков Г.А., Долголенко Т.Н., Грицевский М.А. *Регуляция работоспособности человека и психометрика утомления*. *Психологический журнал*. 1989. № 5. С. 81–86.
6. Крушельницька Я. В. *Фізіологія і психологія праці*. Київ : КНЕУ, 2003. 367 с.
7. Мороз Л.І. *Психофізіологічні чинники управління працездатністю промислово-виробничого персоналу підприємства. Інноваційна економіка і менеджмент у сучасному світі : колективна монографія*. Одеса, 2019. С. 6–21.
8. Михайловська О.В. *Операційний менеджмент : навчальний посібник*. Київ : Кондор, 2008. 550 с.
9. Швець Н.Г., Третьякова Т.Д. *Теорія і практика професійної орієнтації : навчальний посібник*. Київ : Персонал, 2010. 272 с.

1. Varij M.I. (2016). *Psykhohohiya osobystosti: pidruchnyk [Psychology of personality]*. Lviv: Lviv Polytechnic Publishing House. [in Ukrainian].
2. Kosilov S.A. (1979). *Psikhofiziologicheskiye osnovy nauchnoy organizatsii truda. [Psychophysiological foundations of the scientific organization of labor]*. Moscow: Economics. [in Russian].
3. Sanoyan G.G. (1978). *Sozdaniye usloviy optimal'noy rabotosposobnosti na proizvodstve (Psikhofiziologicheskiiy aspekt) [Creating conditions for optimal performance in production (Psychophysiological aspect)]*. Moscow: Economics. [in Russian].
4. Ilyin E.P. (2008). *Differentsial'naya psikhologiya professional'noy deyatel'nosti. [Differential psychology of professional activity]*. St. Petersburg: Peter. [in Russian].

5. Stryukov G.A., Dolgolenko T.N., Gritsevsky M.A. (1989). *Regulyatsiya rabotosposobnosti cheloveka i psikhometrika utomleniya [Regulation of human performance and psychometrics of fatigue]. Psikhologicheskii zhurnal [Psychological journal]. Moscow, 5, 81–86. [in Russian].*

6. Krushelnytska Ya.V. (2003). *Fiziolohiya i psykholohiya pratsi [Physiology and psychology of work]. Kyiv: KNEU Publishing House. [in Ukrainian].*

7. Moroz L.I. (2019). *Psykhofiziologichni chynnyky upravlinnya pratsezdannistyu promyslovo-vyrobnychoho personalu pidpryemstva [Psychophysiological factors for managing the performance of industrial-production personnel of the enterprise]. Innovatsiyna ekonomika i menedzhment u suchasnomu sviti: kolektyvna monohrafiya [Innovative Economy and Management in the Modern World: collective monograph]. Odesa, 6-21. [in Ukrainian].*

8. Mikhailovskaya O.V. (2008). *Operatsiynny menedzhment: navchal'nyy posibnyk [Operational management]. – Kyiv : Condor. [in Ukrainian].*

9. Shvets N.G., Tretyakova T.D. (2010). *Teoriya i praktyka profesiyanoi oriyentatsiyi: navchal'nyy posibnyk [Theory and practice of job orientation]. – Kyiv: «Publishing House «Staff»». [in Ukrainian].*

E-mail: limor2010@ukr.net

УДК 330.341.4:332.14

Худолей В.Ю.

доктор економічних наук, професор, ректор,
ПВНЗ «Міжнародний науково-технічний університет
імені академіка Юрія Бугая»

Дергалюк Б.В.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економіки і підприємництва,
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

ФОРМУВАННЯ ЦІЛЕЙ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ СТРУКТУРНИХ ЗРУШЕНЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

У статті на основі проведеного критичного аналізу тлумачень сутності поняття «державна політика структурних зрушень» встановлено, що це комплекс заходів держави, спрямованих на структурні перетворення у національній економіці з метою досягнення економічного зростання. Головною метою державної політики структурних зрушень є досягнення сталого розвитку. З'ясовано, що розмаїття завдань державної політики структурних зрушень обґрунтовується тим, що структурні зрушення можуть відбуватися по відношенню до різних об'єктів спрямування політики. Окреслено завдання державної політики структурних зрушень, що об'єднуються головною метою політики – досягненням сталого розвитку, та доведено, що завдання політики структурних зрушень повинні відповідати таким критеріям, як реальність, конкретність, контрольованість, ієрархічність та публічність. Дотримання цих критеріїв під час визначення та досягнення завдань політики структурних зрушень дасть можливість досягти головної мети політики – сталого розвитку та отримати синергійний ефект щодо подолання структурних диспропорцій складників національної економіки.

Ключові слова: структурні зрушення, державна політика, мета політики, завдання державної політики структурних зрушень, сталий розвиток, структурні диспропорції, національна економіка.

ФОРМИРОВАНИЕ ЦЕЛЕЙ ПОЛИТИКИ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ СТРУКТУРНЫХ СДВИГОВ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

Худолей В.Ю., Дергалюк Б.В.

В статье на основе проведенного критического анализа толкования сущности понятия «государственная политика структурных сдвигов» установлено, что это комплекс мероприятий государства, направленных на структурные преобразования в национальной экономике с целью достижения экономического роста. Главной целью государственной политики структурных сдвигов является достижение устойчивого развития. Выяснено, что разнообразие задач государственной политики структурных сдвигов обосновывается тем, что струк-

турные сдвиги могут происходить в отношении различных объектов направления политики. Определены задачи государственной политики структурных сдвигов, которые объединяются главной целью политики – достижением устойчивого развития, и доказано, что задачи политики структурных сдвигов должны отвечать таким критериям, как реальность, конкретность, контролируемость, иерархичность и публичность. Соблюдение этих критериев при определении и достижении задач политики структурных сдвигов позволит достичь главной цели политики – устойчивого развития и получения синергетического эффекта по преодолению структурных диспропорций составляющих национальной экономики.

Ключевые слова: структурные сдвиги, государственная политика, цель политики, задачи государственной политики структурных сдвигов, устойчивое развитие, структурные диспропорции, национальная экономика.

FORMATION OF GOVERNMENT CONTROL POLICY OBJECTIVES STRUCTURAL CHANGES IN NATIONAL ECONOMY

Khudolei Veronika, Dergaliuk Bogdan

In the article on the basis of critical analysis interpretations essence of the concept "public policy structural changes" found that a set of state measures aimed at structural changes in the national economy to achieve economic growth. The main goal of a state policy for structural changes is to achieve sustainable development. Public policy objectives outlined structural changes that unite the main policy objective – the achievement of sustainable development. It has been argued that structural changes policy objectives must necessarily meet the criteria of reality, specificity, controllability, hierarchy and publicity. Observance of these criteria in defining and achieving the objectives of structural changes policy will make it possible to achieve the main goal of the policy – sustainable development and gain synergistic effect in overcoming the structural imbalances of the components of the national economy. It has been found out that the variety of structural policy tasks of the state is justified by the fact that structural changes can occur with respect to different policy areas. It is substantiated that achievement of the set goals of the state policy of structural changes will contribute to: elimination of future threats to the development of the national economy under the influence of internal factors; formation of more favorable conditions for extended reproduction; improving economic security of development; intensification of activity of economic subjects in the direction of structural changes; formation of new more mutually beneficial and improved interconnections between the subjects of the national economy; more efficient use of available resources in accordance with the greening of social development, as well as the formation of resource potential; accelerating the modernization of the national economy, obtaining more effective results of the state policy of structural changes in general. The conceptual and categorical apparatus of the theory of the national economy has been clarified, namely, it has been proved that the state policy of structural changes is a system of measures of the state aimed at structural transformation in the national economy in relation to various objects of efforts to achieve sustainable development.

Keywords: structural shifts, state policy, policy goal, state policy goals of structural shifts, sustainable development, structural imbalances, national economy.

Постановка проблеми. Сучасний етап суспільного розвитку характеризується значним впливом на функціонування національних економік глобалізаційних процесів, які, з одного боку, дають імпульс для розвитку, а з іншого – чинять деструктивну дію внаслідок кризових явищ. Протистояти глобалізаційним процесам неможливо і не потрібно, але соціально-економічний розвиток країни повинен відбуватися з урахуванням можливих ризиків та загроз зовнішнього середовища. Це та інше вимагає побудови більш еластичної, динамічної, більш захищеної від зовнішніх чинників деструктивного впливу моделі національної економіки [7, с. 286].

За таких умов сутність функціонування національної економіки та система державного регулювання структурних зрушень набуває нового значення та полягає у формуванні системи, здатної до саморегуляції, спроможної швидко реагувати на зовнішні чинники деструктивних змін та спрямовану на сталий економічний розвиток.

Практика розвинутих країн доводить, що все більшого значення у подоланні деструктивного зовнішнього впливу та наслідків кризових явищ набуває система державного регуляторного впливу, оскільки ефективність соціально-економічного розвитку національної економіки залежить від напрямів, характеру, динамічності структурних зрушень національної еко-

номіки та пристосування її до швидкоплинних умов глобального простору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання структурної побудови національної економіки та структурні диспропорції розвитку досліджувалися всесвітньо відомими іноземними вченими, серед яких необхідно відзначити праці Е. Домара, П. Друкера, В. Льюїса, Д. Кендрика, Дж.Б. Кларка, В. Парето, Р. Солоу, Дж. Стігліца, Р. Стоуна, Я. Тінбергена, А. Тоффлера, Ж. Форрестъє, Ф. Хайєка, Р. Харрода та ін.

Структурні зрушення національної економіки України також досить тривалий час знаходяться у центрі наукових досліджень. Цій проблематиці присвячено чимало уваги українських науковців, серед яких: О. Амоша, А. Гальчинський, В. Гесць, Н. Гражевська, П. Дудкін, Я. Жаліло, С. Єрохін, Б. Кваснюк, В. Коломойцев, О. Кузьмін, Ю. Макогон, Л. Мельник, В. Оскольський, О. Поліщук, Ю. Павленко, К. Панченко, Ю. Пахомов, В. Сальдо, В. Сіденко, М. Скрипниченко, Л. Федулова, А. Філіпенко, Л. Фокус, А. Чухно, Л. Шинкарук, С. Якубовський та ін.

Відаючи належне науковому доробку вчених, необхідно зазначити, що національна економіка вимагає подальших теоретико-методичних напрацювань щодо системи державного регулювання структурних зрушень, що сприятиме впровадженню обґрунтованих, виважених заходів держави у напрямі структурних

зрушень та призведе до зменшення структурних соціально-економічних диспропорцій в Україні.

Постановка завдання. Метою дослідження є обґрунтування державного регулювання структурних зрушень як системи, що сприятиме отриманню синергійного ефекту у напрямі структурних зрушень національної економіки та досягненню поставлених цілей соціально-економічного розвитку. Для досягнення поставленої мети у статті було вирішено такі завдання:

- визначено сутність державного регулювання структурних зрушень національної економіки;
- обґрунтовано головну мету та завдання державної політики структурних зрушень національної економіки;

- встановлено критерії відповідності поставлених цілей політиці структурних зрушень національної економіки.

Вклад основного матеріалу дослідження. Побудова ефективної економічної структури національної економіки виступає пріоритетом розвитку будь-якої країни та потребує уваги до цієї проблематики. Державне регулювання структурних зрушень національної економіки у напрямі підвищення ефективності її структури відбувається завдяки задіянню державної структурної політики.

Оскільки об'єктом політики структурних зрушень можуть виступати галузі, секторальні, соціальні, техніко-економічні, функціональні, зовнішньоторговельні й зовнішньоекономічні структури, регіони та інші складники відтворювальної структури національної економіки, то й сутнісний зміст поняття «політика структурних зрушень» має досить різне наповнення залежно від напрямку проведення дослідження об'єкта спрямування політики. У табл. 1 представлено тлумачення сутності поняття «політика структурних зрушень».

Отже, наведені визначення дають можливість зазначити, що під політикою структурних зрушень найчастіше розуміють комплекс заходів держави, спрямованих на структурні перетворення у національній економіці, для досягнення економічного зростання. Але, на нашу думку, головною метою державної структурної політики має бути досягнення сталого розвитку, оскільки сьогодні тільки вектору економічного зростання національної економіки недостатньо, адже неможливо досягти соціально-економічного зростання без урахування розвитку екологічного складника.

Якщо головною метою державної політики структурних зрушень визначити досягнення сталого розвитку, то завданнями цієї політики виступають:

- досягнення конкурентних переваг на світовому ринку;
- підвищення конкурентоспроможності на внутрішньому ринку;
- подолання міжгалузевих диспропорцій;
- зниження енергоємності виробництва та підвищення енергобезпеки національної економіки у цілому;
- вдосконалення існуючих макроекономічних пропорцій за рахунок модернізації виробництва;
- ліквідація диспропорцій технологічного рівня виробництв різних галузей та зменшення зношеності основних засобів;
- раціональне розміщення виробництва;
- інноваційне спрямування економічного розвитку;

- активізація інноваційної діяльності та підвищення інтелектуального потенціалу національної економіки;

- подолання асиметричності регіонального розвитку;
- максимальне задіяння потенціалу регіонів для підвищення їх економічного, соціального та екологічного розвитку;

- запобігання забрудненню навколишнього середовища, впровадження заходів щодо екологізації природокористування, комплексний екологічний захист;

- зменшення амплітуди циклічності економічного розвитку шляхом прискорення переходу від виробничої рецесії до поживлення економіки тощо.

Таке розмаїття окреслених завдань державної політики структурних зрушень обґрунтовується тим, що, як зазначалося вище, структурні зрушення можуть відбуватися по відношенню до різних об'єктів спрямування політики. Визначені завдання державної політики структурних зрушень мають дещо суб'єктивний характер. Вони можуть змінюватися під впливом зовнішніх чинників, а також під впливом часу. Але об'єднуючим є головна мета – досягнення сталого розвитку. Крім того, завдання політики структурних зрушень національної економіки обов'язково повинні відповідати таким критеріям, як:

- реальність – під час визначення завдань обов'язковим є врахування ресурсних можливостей щодо їх досягнення відповідно до вирішення нагальних проблем структурних змін національної економіки;

- конкретність – кожне завдання повинно базуватися на досягненні конкретних результатів та показників за конкретний період часу; це повинно відбиватися у розробленні стратегічних заходів щодо досягнення цілей державної політики структурних зрушень;

- контрольованість – дотримання вимоги моніторингу виконання поставлених цілей політики структурних зрушень та передбачення відповідальності за їх невиконання;

- ієрархічність – установлення підпорядкування цілей політики структурних зрушень та узгодження цілей щодо систем та їхніх підсистем різних рівнів;

- публічність – оприлюднення та публічне обговорення поставлених цілей політики структурних зрушень та розроблених заходів щодо їх досягнення, моніторингу їх виконання та отриманих результатів.

Завдання структурної політики повинні формуватися не за теоретичною схемою, хоча теоретико-методологічне обґрунтування є, безперечно, важливим, а повинні враховувати реальні швидкозмінні реалії конкретного етапу розвитку об'єктів докладання зусиль політики структурних зрушень та конкретного етапу розвитку національної економічної системи.

Досягнення поставлених цілей державної політики структурних зрушень національної економіки сприятиме:

- усуненню майбутніх загроз розвитку національної економіки під впливом внутрішніх чинників;

- формуванню більш сприятливих умов для розширеного відтворення, підвищенню економічної безпеки розвитку;

- активізації діяльності суб'єктів економіки у напрямі структурних зрушень;

- формуванню нових більш взаємовигідних та досконалих взаємозв'язків між суб'єктами національної економіки;

Таблиця 1. Сутність поняття «політика структурних зрушень»

Автор/джерело	Визначення поняття «політика структурних зрушень»	Основні положення визначення
Вікіпедія [5]	Обґрунтування цілей і характеру структурних перетворень в економіці країни, визначення комплексу заходів щодо підтримки розвитку тих структурних елементів національної економічної системи, які забезпечують формування й підтримку регіональної економічної системи, а отже, й економічне зростання та вирішення актуальних соціально-економічних проблем	Комплекс заходів, спрямований на підтримку структурних перетворень регіональних економічних систем, головною метою визначається економічне зростання
О.П. Кавтиш [2, с. 19]	Сукупність науково обґрунтованих методів, засобів та практичних заходів, що спрямовані на оптимізацію внутрішніх пропорцій економічної системи з метою забезпечення її розширеного відтворення в умовах обмеженості економічних ресурсів, основою її формування і реалізації виступає детальний аналіз структури економіки	На основі оцінювання структури економіки науково обґрунтовані методи та засоби, а також практичні заходи, головна мета політики – розширене відтворення
О.А. Лебедева [3, с. 90]	Загальна стратегія максимізації економічного зростання шляхом реалізації пріоритетних державних програм і проектів на основі визначення цілей та характеру структурних перетворень, а також комплексу заходів щодо підтримки розвитку окремих елементів економічної системи, що забезпечують економічне зростання	Стратегія державного програмування, комплекс заходів підтримки окремих елементів економічної системи, головна мета – економічне зростання
В.В. Волинець [1, с. 33]	Комплекс заходів щодо забезпечення економічного зростання шляхом оптимального співвідношення первинного, вторинного і третинного секторів економіки	Комплекс заходів для оптимізації галузевої структури економіки країни, головна мета – економічне зростання
Ю.В. Яременко [8, с. 8]	Головною метою структурної політики є запобігання довгостроковій розбалансованості економіки, що є результатом тривалої інвестиційної паузи та негативних зрушень у виробничому потенціалі окремих галузей	Комплекс заходів щодо забезпечення інвестування та подолання диспропорцій у галузевій структурі економіки, головна мета – подолання розбалансованості економічної системи
А.Ф. Мельник та ін. [6, с. 189]	Передбачає обґрунтування цілей та характеру структурних зрушень, визначення комплексу заходів щодо підтримки розвитку тих елементів економічної системи, що забезпечують зростання та розв'язання актуальних проблем функціонування регіональної економіки	Комплекс заходів, дія яких спрямована на певні елементи економічної системи, головна мета – економічне зростання регіональних систем
Н.М. Попадинець [4, с. 179]	Інструмент встановлення оптимальних макроекономічних пропорцій, спрямований на подолання міжгалузевих диспропорцій прискорення переходу від спаду виробництва до економічного зростання й підвищення національної конкурентоспроможності на світовому рівні	Цілі політики – економічне зростання, подолання міжгалузевих диспропорцій, підвищення конкурентоспроможності країни

Джерело: складено авторами за [1–6; 8]

– більш ефективному використанню наявних ресурсів відповідно до екологізації суспільного розвитку, а також формуванню ресурсного потенціалу;

– прискоренню модернізації національної економіки, отриманню більш ефективних результатів державної політики структурних зрушень у цілому.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, проведене дослідження тлумачень сутності поняття «державна політика структурних зрушень» дало можливість визначити, що це комплекс заходів держави, спрямованих на структурні перетворення у національній економіці з метою досягнення економічного зростання.

Окреслене сприяло наданню визначення авторами, а саме: державна політика структурних зрушень – це система заходів держави, спрямованих на структурні

перетворення у національній економіці по відношенню до різних об'єктів докладання зусиль із метою досягнення сталого розвитку. Це дало можливість визначити завдання державної політики структурних зрушень та критерії, яким вони повинні відповідати, а саме: реальність, конкретність, контрольованість, ієрархічність та публічність. Дотримання цих критеріїв під час визначення та досягнення завдань політики структурних зрушень дасть можливість досягнути головної мети політики – сталого розвитку та отримання синергійного ефекту щодо подолання структурних диспропорцій складників національної економіки.

Подальших досліджень вимагає розроблення системи заходів, важелів та інструментарію державної політики структурних зрушень з урахуванням інтелектуалізації розвитку та глобалізаційних змін.

1. Волинець В.В. Шляхи удосконалення галузевої структури економіки країни. *Економіка та держава*. 2006. № 8. С. 32–34.

2. Кавтиш О.П. Структурна політика як основа модернізації національного господарства в сучасних умовах. *Економічний вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. 2013. № 10. С. 16–22.

3. Лебедева О.А. Структурна політика держави: сутність і особливості її реалізації. *Вісник Донецького національного університету. Серія «Економіка і право»*. 2008. № 3. С. 89–95.

4. Попадинець Н.М. Стратегічні цілі державної структурної політики України. *Регіональна економіка*. 2014. № 1. С. 175–183.
5. Структурна політика. Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D1%82%D1%80%D1%83%D0%BA%D1%82%D1%83%D1%80%D0%BD%D0%B0_%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0 (дата звернення: 27.05.2019).
6. Структурні трансформації в національній економіці: проблеми діагностики та інституційного забезпечення : монографія / за наук. ред. А.Ф. Мельник. Тернопіль : ТНЕУ, 2012. 532 с.
7. Тульчинська С.О. Інтелектуально-інноваційна модернізація економіки України: теоретико-методологічні аспекти : монографія. Київ : НТУУ «КПІ», 2009. 488 с.
8. Яременко Ю.В. Экономический рост. Структурная политика. Проблемы прогнозирования. 2001. № 1. С. 6–14.

1. Volynecj V.V. (2006) Shljakhy udoskonalennja ghaluzevoji struktury ekonomiky krajiny [Ways to improve the sectoral structure of the country's economy]. *Ekonomika ta derzhava*. vol. 8, pp. 32-34.
2. Kavtysh O.P. (2013) Strukturna polityka jak osnova modernizaciji nacionaljnogho ghospodarstva v suchasnykh umovakh [Structural policy as a basis for modernization of the national economy in modern conditions]. *Ekonomichnyj visnyk Nacionaljnogho tekhnichnogho universytetu Ukrainy "Kyjivskij politekhnichnyj instytut"*. vol. 10, pp. 16-22.
3. Lebedjeva O.A. (2008) Strukturna polityka derzhavy: sutnistj i osoblyvosti jiji realizaciji [The structural policy of the state: the nature and features of its implementation]. *Visnyk Doneckogho nacionaljnogho universytetu*. Serija : *Ekonomika i pravo*. vol. 3, pp. 89-95.
4. Popadynecej N.M. (2014) Strategichni cili derzhavnoji strukturoji polityky Ukrainy [Strategic goals of state structural policy of Ukraine]. *Reghionalna ekonomika*. vol. 1, pp. 175-183.
5. Strukturna polityka [Structural policy]. Вікіпедія. Retrieved from: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D1%82%D1%80%D1%83%D0%BA%D1%82%D1%83%D1%80%D0%BD%D0%B0_%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0 (accessed 27 may 2019).
6. Meljnyk A.F. ta in. (2012) Strukturni transformacii v nacionalnij ekonomici: problemy diaghnostyky ta instytucijnogho zabezpechennja [Structural transformations in the national economy: problems of diagnostics and institutional support]. Ternopilj: TNEU [in Ukraine].
7. Tul'chyns'ka S.O. (2009), Intelktual'no-innovatsijna modernizatsiia ekonomiky Ukrainy: teoretyko-metodolohichni aspekty. [Intellectual-innovative modernization of the Ukrainian economy: theoretical and methodological aspects]. Kyiv: NTUU «KPI» [in Ukraine].
- 8 Yaremenko Yu.V. (2001) Ekonomicheskiy rost. Strukturnaya politika [Economic growth. Structural policy]. *Problemy prognozirovaniya*. vol. 1, pp. 6-14.

E-mail: khudolei@ukr.net

E-mail: b_dergaliuk@ukr.net

UDC 330.341.1

Chernelevskaya Olga

*Doctor of Economics, Professor of the Department of Finance,
National University of Food Technologies*

Chernelevskiy Leonid

*Professor of the Department of Accounting and Auditing,
National University of Food Technologies*

DEVELOPMENT OF VERTICAL INTEGRATION AND CLUSTERIZATION POTENTIAL AS AN EFFICIENT INSTRUMENT FOR INCREASING COMPETITIVENESS OF INDIVIDUAL FIELDS OF FOOD INDUSTRY

Scientifically grounded support for humanity, in particular the population of any country in the world in high quality food, is a global problem. The food industry, which is not only the final functional unit of food production, but also a real organizer and integrator of efficient, rational and balanced functioning of the food complex of each state, belongs to the food sector at a regional, national, and planetary level. Not an exception in this case is Ukraine, whose agro-industrial complex combines not only agricultural enterprises but also food enterprises as a crucial part in ensuring food security of the country. For the emergence of a stable competitive advantage in the country, a competitive industry must rely on four determinants of competitive diamond. The industry should have favorable factor conditions, demand, affinity (related) and supporting industries, and internal competition in the market. These determinants create competitive advantages for those industries that have significant international potential and can serve as the basis for competitiveness for the country.

Keywords: competitiveness, food safety, vertical integration, clusterization.

РОЗВИТОК ПОТЕНЦІАЛУ ВЕРТИКАЛЬНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ І КЛАСТЕРИЗАЦІЇ ЯК ЕФЕКТИВНОГО ІНСТРУМЕНТУ ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОЗДАТНОСТІ ОКРЕМИХ ГАЛУЗЕЙ ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ

Чернелевська О.Л., Чернелевський Л.М.

Науково обґрунтована підтримка людства, зокрема населення будь-якої країни світу високоякісною їжею, є глобальною проблемою. Харчова промисловість, яка є не лише кінцевою функціональною одиницею виробництва харчових продуктів, але й справжнім організатором та інтегратором ефективного, раціонального та збалансованого функціонування харчового комплексу кожної держави, належить до харчового сектору на регіональному, національному та планетарному рівні. Не є винятком у цьому випадку й Україна, агропромисловий комплекс якої поєднує не лише сільськогосподарські підприємства, але й харчові підприємства, як важливу частину забезпечення продовольчої безпеки країни. Для появи стабільної конкурентної переваги в країні конкурентна галузь повинна спиратися на чотири показники "конкурентного ромбу". У промисловості мають бути сприятливі факторні умови, попит, споріднені (пов'язані) та допоміжні галузі, а також внутрішня конкуренція на ринку. Ці показники створюють конкурентні переваги для тих галузей, які мають значний міжнародний потенціал і можуть слугувати основою конкурентоспроможності для країни. Саме ці лідери галузі повинні бути основою кластерів зростання всередині країни. Актуальність теми статті обумовлена посиленням конкуренції у світі, глобалізацією та інтернаціоналізацією, різкою економічною диференціацією окремих країн, галузей. Саме тому дослідження конкурентоспроможності окремих галузей економіки, що може бути провідним фактором економічного зростання України, особливо в умовах фінансової кризи, є надзвичайно актуальним питанням. У найближчі кілька років відбудуться кардинальні зміни. Україна, як один із провідних гравців, повинна орієнтуватися та реагувати на події, що відбуваються.

Ключові слова: конкурентоздатність, продовольча безпека, вертикальна інтеграція, кластеризація.

РАЗВИТИЕ ПОТЕНЦИАЛА ВЕРТИКАЛЬНОЙ ИНТЕГРАЦИИ И КЛАСТЕРИЗАЦИИ КАК ЭФФЕКТИВНОГО ИНСТРУМЕНТА ПОВЫШЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ОТДЕЛЬНЫХ ОТРАСЛЕЙ ПИЩЕВОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ

Чернелевская Е.Л., Чернелевский Л.Н.

Научно обоснованное обеспечение человечества, включая население любой страны мира, продовольствием высокого качества – глобальная проблема. Особая роль в решении продовольственной проблемы на региональном, национальном и общепланетарном уровнях принадлежит пищевой промышленности, которая является не только завершающим функциональным звеном производства продовольственной продукции, но и реальным организатором и интегратором эффективного, рационального

и сбалансированного функционирования продовольственного комплекса каждого государства. Не является исключением в данном случае и Украина, агропромышленный комплекс которой сочетает в себе не только сельскохозяйственные предприятия, но и пищевые предприятия как решающее звено в обеспечении продовольственной безопасности страны.

Ключевые слова: конкурентоспособность, продовольственная безопасность, вертикальная интеграция, кластеризация.

Formulation of the problem. In the 21st century, food will play an equally important role in the global economy and politics as energy resources in the 20th century. At the same time, the world food market, the volume of which today exceeds \$ 1 trillion. In the next few years, there will be radical changes. Ukraine, as one of the leading players, needs to be guided and responsive to the events that take place.

The urgency of the topic of the article is due to the intensification of competition in the world, globalization and internationalization, sharp economic differentiation of individual countries, industries. Therefore, the study of the competitiveness of certain sectors of the economy, which may be the flagship of Ukraine's economic growth, especially in the context of the financial crisis, is an extremely urgent issue.

International competitiveness is a complex and multifaceted phenomenon, especially in today's market environment, where competitiveness determines the role and future of the country. This phenomenon evolved over a long period of time, acquired various forms, depended on many factors. The problem of international competitiveness is devoted to many works, both domestic scientists and foreign ones.

Analysis of research and publications. Some aspects of this problem, in particular, can be traced in the writings of such foreign scholars as M. Porter, M. Renolds, S. Smith, L. Taylor, M. Friedman, F. Hayek [6] et al.; Ukrainian scientists – L. Antonyuk, D. Lukyanenko, V. Novitsky, A. Chief, C. Sokolenko, A. Filippenko, T. Tsygankova, O. Shnipko, O. Shnirkova, but more in the aspect of ensuring the competitiveness of goods, firms, industries, regions. But at the same time, the international competitiveness of the country is not simply a sum of competitiveness of goods, industries, regions, but is their qualitative combination in combination with other factors. However, many aspects of this scientific problem remain inadequate and substantiated.

The purpose of this article is to study the theoretical and methodological foundations of the international competitiveness of the oil industry in Ukraine and its cluster potential. The subject of the study is the composition and stage of the formation of the competitive potential of the largest vegetable oil producers in Ukraine.

Presenting main material. According to UNOA forecasts, by 2050 the population will increase by 2.3 billion. (+ 33%) and will reach 9.7 billion. The main growth will be in Asia and Africa (> 85% – 2.4 billion people), which will make up 80% of the population – the least equipped with food production regions. In this case, India with a population of 1.7 billion. Man will bypass China and become the largest country in the world, and the population of China itself will not change fundamentally (1.4 billion). The third place is occupied by Nigeria, whose population will exceed 400 million by 2050 people [7].

While the population of the Earth continues to grow rapidly, there is practically no left to use agricultural land

suitable for agricultural development. The lands on which the bulk of food is produced (arable land, gardens and plantations, meadows, pastures) make up only 9% of the Earth's surface [8]. Therefore, with the increase of mankind, less and less every farmer in the planet has agricultural land. On the other hand, the importance of countries with developed agrarian sector is increasing, with a relatively small demographic pressure on its own population.

As can be seen from the first dozen countries with large land potential, only a few countries of the world can accelerate the increase of food production in the medium term. Among them: Australia, Brazil, Russia and Ukraine. As everyone knows, China and India are in a state in which their own population has grown, posing their food security under constant threat, even despite their enormous agrarian potential.

It is known that some countries with sufficient financial resources have, in recent years, stepped up their activities, such as passing national agriculture outside the country. For example, the Arab Gulf countries, as well as China, have started practicing long-term lease of agricultural land in foreign countries (most often in East Africa and Southeast Asia) because of the ineffectiveness of the strategy of increasing the yield of available land and the lack of opportunities to expand farmland in its own territory. These areas send their own workforce to ensure the guaranteed supply of agricultural products for their own needs.

In the light of these problems, it is precisely Ukraine that has the potential for a significant increase in production in the agricultural sector. Favorable climatic conditions and the presence of fertile soils contribute to this. A well-known fact is that around 30% of the world's chernozem reserves are located in Ukraine, with their share accounting for about 60% of all agricultural lands and 44.0% of the entire territory of the country. While the global rate is much more modest, and averaging only 6% of each country's territory [9].

Comparing the average yield of major export crops, today it is much lower than in Europe and the United States of America, at least two, and in some crops and three times.

If the yields of our lands were as in Germany, then in colossal areas we could feed half a billion people. This is all the current population of the European Union, for example.

Despite the extremely low yields, Ukraine is among the ten largest producers of the main types of products in the agro-industrial sector in terms of gross output and the volume of sown areas used. Ukraine is one of the world's largest exporters of sunflower oil.

It is vertical integration in this field that can serve as a powerful multiplier of positive changes in connection with the transition from the raw material economy to the economy, which creates added value within the stratum and produces the growth of the gross national product. The cluster mechanism of vertical integration is the most progressive and can serve as the basis for long-term changes and reforms.

The total volume of world trade in vegetable oils in 2016 amounted to \$ 69.7 billion, or 80.5 million tons. The largest volume of world trade falls on palm oil, which accounts for 44% of the total volume of supplies or \$ 30.6 billion. Leader Importer of palm oil – India. The largest suppliers of palm oil are Indonesia and Malaysia, which together control 85% of the market. In the second and third place in terms of imports – soybean and sunflower oil, which occupy respectively 14% and 13% of the world market. In terms of money, the supply of soybean oil is \$ 9.5 billion and sunflower oil \$ 9.4 billion. The main volume of soybean oil is supplied to India. The leading supplier of soybean oil is Argentina. Its share in the market is more than 40% or \$ 3.8 billion. The largest volumes of sunflower oil on the world market are purchased by India and Turkey – \$ 1.3 and \$ 1.1 billion accordingly. Ukraine's leading supplier of sunflower oil in the world is 57%.

According to the updated data of the UN FAO, the world's harvest of key oilseeds (soybeans, rape, peanuts and sunflower) in the 2016/17 season will be 509 million tons, which is almost 45 million tons more than in the 2015/16 season. The main drivers of yield growth will be sunflower (+ 11.4%) and soybean (+ 11.2%) [7].

On the whole, in the long run, growth in volumes of both production and world trade in oilseeds is expected. According to the OECD forecast, the total production of vegetable oils in the year 2025 will increase to almost 220 million tons (an increase of more than 20%), and the world trade in vegetable oils – by 12%, to 92 million tons.

According to the World Economic Forum (World Economic Forum) (hereinafter – WEF), the competitiveness of the country is seen as a combination of factors, policies and institutions that determine the level of efficiency of the country means better use of existing factors of production and resources and the level of aggregate economic growth. Thus, a more competitive economy will be one of the fastest growing in the medium and long-term period of time [10].

The field of vegetable oil production in Ukraine is a powerful driver of the food industry and should serve as the basis for its competitiveness. Unique natural and climatic conditions of Ukraine allow to grow sunflower in almost all territory of Ukraine. But the most favorable lands of the steppe zone and the southern forest steppe, the largest harvest in 2010 was obtained in Dnipropetrovsk, Zaporozhye, and Kirovograd regions. Sunflower requires a certain number of sunny days a year in order to have an enzymatic process of seed oil formation.

In the total production of oilseeds in Ukraine, sunflower takes up more than 90%, and in the structure of crops area is not less than 10%. The country ranks first in the world ranking, providing from 20 to 24% of world sunflower seeds production.

As of 2016/17 marketing year, Ukraine is the world leader in the production of sunflower oil. Thus, in 2017, Ukraine exported 5169 million tons of oil, accounting for 57% of world exports.

Sunflower oil cheese is in demand in the Middle East, and Ukraine supplies quite large volumes to North African and South-European countries, with France acting as one of the leading buyer countries in the European Union for Ukraine.

Considering the prospects of Ukraine's participation in the global market for sunflower oil, it is important to note

that, according to international companies, the deficit of sunflower oil in the EU countries in the coming years will be maintained at 2 million tons per year, which will enable Ukraine, in the event of signing a free trade agreement with the EU, to strengthen their positions and significantly increase their competitiveness.

A common feature of the industry is the struggle for the main raw material – sunflower seeds, from which the largest companies have recently offered maximum prices for the purchase of raw materials. This led to the fact that, since the beginning of 2004, domestic prices for sunflower seeds exceeded the world. High domestic prices make the industry profitable and attractive to investors.

Today in Ukraine there are about 10 largest vegetable oil producers, which control up to 90% of the total production of this product. The largest producers of sunflower oil in Ukraine are the holding of the Kernel Group and the subsidiary "San-Trade" (Bunge Ltd.)

Kernel Group (Managing Company, LLC "Kernel-Trade", LLC "Kernel-Capital") is a vertically integrated national company operating in the agro-industrial sector of Ukraine. 41.16% belong to the chairman of the board of directors of the company Andriy Verevsky – the people's deputy of Ukraine.

Group enterprises form a production chain: agricultural production, concentration, logistics and international grain sales, as well as the production and sale of raw and bottled sunflower oil on the international and domestic markets. The Group is the largest privately owned company providing elevator services in Ukraine and the main operator for handling and export of grain, oil and sunflower oil through port terminals in the Black Sea. Leadership in all segments of activity, the variety of products and markets in which the group operates, ensure the stability and competitiveness of its business activities.

In 1995, Kernel began its activity on the export of Ukrainian agricultural products. With low assets, the company began to acquire grain elevators – key assets for controlling the production and logistics of grain, which became the tool for creating a stable long-term basis of grain production. In 2002, Kernel expanded its operations by acquiring "Poltava Oil Extraction Plant" (Poltava Region). Since 2004, for vertical integration, it has been decided to work on the domestic consumer market. In connection with which Kernel will acquire Milensky Refined Oils Plant "Streletsky Steppe" (Luhansk Oblast) together with the trademark of Bottled Sunflower Oil "Shchedry Dar".

2006 – Successfully completed purchase of production assets of Evrotek, one of the largest competitors in the domestic market. As a result of this operation, the company's production capacity is doubled, and Kernel is a leader in agribusiness in Ukraine. Kernel includes Poltava oil extraction plant (MEZ), Prykolotnyansky and Vovchansky SEZ, more than 20 elevators, the trading company Kernel-Trade, financial intermediary Kernel-Capital, and the company Inerco representing the group's interests in international markets.

In 2007, a new stage of development for Kernel began – the initial public offering of shares on the Warsaw Stock Exchange was held. In addition, a long-term licensing agreement with Chumak Company was signed, which allowed to obtain exclusive rights for the production and sale of bottled sunflower oil of Chumak Gold and Chumak

Home. As a result, the group concentrated on the trademarks Shchedry Dar, Stozhar, Chumak Home, Chumak Gold, and Lyubonka, which allowed it to concentrate 35% of the market for the production and sale of bottled sunflower oil in Ukraine.

In 2008, purchased the second largest grain complex in Ukraine, Transbakterminal. Transbakterminal – a grain terminal in the port of Illichivsk (Black Sea). The enterprise provides services for transshipment and transportation of both own grain of the company and other large exporters. The capacity for grain transshipment reaches 4 million tons per year. Kernel has received a unique platform for exporting grain produced in Ukraine, as well as for the transit of grain from Russia and Kazakhstan. The company has increased its land bank to 80,000 hectares of agricultural land.

In 2009, Kernel expanded its production capacity of vegetable oil in the Black Sea region by concluding a contract for the processing of customer-supplied raw materials in the amount of 230 thousand tons of sunflower seeds per year from CJSC "Illichivsky Oil and Extraction Plant", located next to its port terminal. In 2010, Kernel buys the assets of its competitor, Allseeds, thereby increasing production capacity for sunflower seed processing by 565 thousand tons per year, as well as terminals for handling and export of sunflower oil and sunflower oil. Now with the commissioning of a new multi-grain oil extraction plant in the north of the Mykolayiv region, the total production capacity of Kernel for processing sunflower seeds is 2.3 million tons of grain.

In 2011, the company doubled its agricultural assets as a result of the acquisition of Ukrros, owning 90 thousand hectares of agricultural land and sugar factories with a total capacity of processing 2 million tons of sugar beet per year. In the same year, Kernel bought the company "Russian oils" and went to the Russian market. Due to this acquisition, the total productive capacity for processing sunflower seeds increased by 400 thousand tons per year, which allowed Kernel to successfully consolidate itself in the Russian market.

In addition, the holding holding "Kernel" intends to build another butter plant in Russia. In this project, "Kernel" intends to invest about \$ 100 million over two years. It is planned that the processing capacity of a new plant will be about 600 thousand tons of sunflower per year. At the same time, Kernel Group is not going to stop at the achieved and in 2014 plans to build another 6 elevators. According to the company itself, the estimated capacity of new enterprises will be 400 thousand tons of one-time storage. Kernel is the undisputed leader in sunflower oil production in Ukraine and its largest exporter.

The company operates in seven business segments: sunflower oil, bottled sunflower oil, grain and oilseeds exports, port terminals, elevators, agriculture, sugar. The company serves as a link between Ukrainian producers of agricultural products and international markets, taking leading positions in the field of grain exports. The company creates added value due to its logistic infrastructure, high level of competence, application of modern approaches in the field of international marketing and sales, and also using the natural competitive advantages of agriculture in Ukraine. The control of a continuous production cycle from harvesting to the product on the shelf can increase overall production efficiency and optimize logistics costs,

as well as ensure unconditional quality and product safety and serve the long-term competitive advantage of Kernel Group [11].

Another largest producer of sunflower oil in Ukraine is a subsidiary of the international company Bunge Ltd. – SE "Santrade". Bunge was founded in Amsterdam in 1818 and has grown from family business to a leading international integrated company operating on the market for agricultural products and food products. Today, the company's head office is located in White Plains, New York, USA. Bunge operates in more than 30 countries. The number of employees in more than 450 enterprises owned by the company exceeds 30 thousand people. In August 2001, Bunge entered the list of companies that form the indexes of all US stock markets, which is a recognition of high reliability of the company.

Bunge Company started its activity in Ukraine since 2002 and created a division of Bunge Ukraine. She carries out activities in the field of agribusiness and production of refined oil, and the group now includes:

- Subsidiary enterprise with foreign investments "Santreyd" – one of the largest Ukrainian grain traders;
- four grain elevators in Odesa, Dnipropetrovsk, Kirovograd and Vinnytsia regions;
- Closed Limited Liability Company with Foreign Investments "Dnipropetrovsk Oil and Extraction Plant", where oil extraction, refining and bottling is carried out under the trademarks "Oleina" and "Rosumnitsa";
- the manufacturer of mayonnaise "Oleina" company "Slavolia".

In 2001, the quality management system was implemented at Dnipropetrovsk Oil Extraction Plant for compliance with the international standard ISO 9001. ISO 9001: 2008 quality management system: provides for constant control over the quality of products with internal processing and delivery to its customers.

In 2009, the plant developed, implemented and certified a food safety management system ISO 22000. The Food Safety Management System ISO 22000: 2005 (HACCP): provides for product protection against hazardous factors that can enter it. The HACCP system today has international recognition as a special management system for food process technology, which guarantees the safety of consumers' health. An international standard for environmental management ISO 14001 was also introduced, calling for a balance between preserving profitability and environmental impact.

Today Dnipropetrovsk oil-extraction plant is one of the largest Ukrainian producers of refined sunflower oil. Now the production capacity is 460 tons of packaged refined oil per day.

Subsidiary enterprise with foreign investments "Santreyd" – one of the largest Ukrainian grain traders and works only with proven agricultural enterprises. Now Oleina mayonnaise is carried out at the facilities of Slavolia Enterprise, with the highest quality standards, and is presented in four types: Olayna Premium, Oleina Provençal, Oleynaya Classic and Oleina Lengky. Oleina Mayonnaise Enterprise has implemented a quality management system ISO 9001: 2008, and also produces and labeling Oleina mayonnaise, in accordance with current DSTU and standards for food labeling.

Oleina oil is produced in Ukraine since 1998; Mayonnaise "Oleina" – since 2009. "Bungea Ukraine" embodies

Bunge's traditional quality standards based on rigorous European standards in these products. The basis of the production process is the strict control of product quality at all stages. Quality assurance is part of Bunge's large-scale program called Bunge Total Security (Bunge General Security). It covers all aspects of the company's relationship with consumers, employees and partners and is an expression of a responsible philosophical position of the company.

As in other European countries, in the diet of Ukrainians there is a shortage of fatty acids Omega-3. Omega-3 is considered to be essential fatty acids, which can not be carried out by the body independently and should come exclusively from food. In order to cope with the deficiency of fatty acids Omega-3, the Bunge Ukraine Company introduced an innovative product in 2011: Oleyn IntelektUum. This product consists of 90% of sunflower and 10% of linseed – a rich vegetable source of fatty acids Omega-3 [12].

Conclusion. As can be seen from the structure of the two largest groups of enterprises for the production of sunflower oil in their structure there are no innovation centers, namely, scientific institutions and educational institutions, which should prepare specialists specializing precisely for the needs of the industry. However, if the Bunge group has innovation centers outside of Ukraine and only uses them from us, then the Kernel group of companies, unfortunately, can not boast its innovative infrastructure and has almost all the equipment that was installed during the modernization of production capacities to purchase abroad, which leads to its dependence on foreign suppliers of industrial services. Equipment suppliers were Behlen (USA), Grain Handler (USA) and Bonfanti and Bernardini (Italy), Inter-system (USA), galvanized steel structures LeMarIndustries (USA), press equipment Böhler (Germany).

In addition, sunflower oil producers do not have their own chain of sales and cooperate with retailers in the mode of the seller – the seller, which makes them comply with the terms of trade organizations. Therefore, the very topical issue in the process of forming a cluster vertical inte-

gration association should be the creation of a common distribution network and trade organizations that have to reduce the costs of companies for logistics and retail sales of products.

Also, for the purpose of joining efforts on sales of products abroad, foreign trade organizations should be established, which will closely cooperate with trade missions abroad and represent the products of Ukrainian producers in a comprehensive manner when carrying out accreditation of products outside Ukraine and concluding foreign trade contracts.

Countries have the greatest chance of success in those industries or their segments where the determinants of competitive advantage as systems have the most favorable character. So the presence of agricultural natural resources in the country undoubtedly affects the competitive advantage of Ukraine in the field of oilseeds. The geographical position of Ukraine, with respect to the main consumers of sunflower oil, is extremely favorable. The production sector today has the main factor competitive advantages – such as natural resources, climatic conditions, geographic location of the country, but unfortunately, it has no accumulated competitive advantages – it is a modern market infrastructure and well-educated personnel. In addition, the industry has not created specialized research institutes, and as a consequence, do not have specialized competitive advantages – it is staff with a narrow specialization, specific types of infrastructure, databases in certain branches of knowledge and other factors used in a limited number of industries.

Obtaining a competitive advantage based on factors depends first and foremost on how efficiently they are used, and therefore only the innovation of the groups can serve as the basis for maintaining the competitiveness of the industry. As a conclusion, it should be noted that the competitiveness of the oil industry in Ukraine is not long and only the creation of vertically integrated innovation clusters of growth can provide it with long-term competitive advantage.

1. Porter M. *Konkurensia*. – M.: Izdatelskiy dom "Viliams". 2006. – 608 p.
2. Reynolds M. *Evropeyskiy zakon pro konkurensiu – korisna model. 2 konferensia "Konkurentna politika v umovax perexidnoi ekonomiki"*. – Zbirnik tez, 2001.
3. Smitt S. Tomas S. Vinie E. *New trends in American antitrust law*. – "Euromoney". 1996.
4. Teylor L. *Reforma ochima amerikanskix uchenix*. – *Russian Economic Chronicles. Fund "for economic literacy"*. 1996. 7 p.
5. Fridman M. *Teoria rinku*. – Chikago. 1973. 312 p.
6. Xaek F. *Competition as a opening procedure*. – Vienna. 1980. 3 p.
7. *Food and Agriculture Organization of the United Nations*. Access mode: http://www.fao.org/index_en.
8. *World land resources and their assessment. Informational and analytical service of the federal portal "Indicators of the land market"*. February 2008. P. 4.
9. Heyets V., Borodina O., Prokop I. *Ukrainian model of agrarian development and its socioeconomic reorientation: Sciences. report / National Academy of Sciences of Ukraine, Institute of Economics and Forecasting*. – K.: [BB], 2012. – 55 p.
10. *The World Economic Forum, Geneva*. Access mode: <http://www.weforum.org>
11. *Corporate site*. Access mode: <http://www.kernel.ua/>
12. *Corporate site*. Access mode: <http://www.bunge.com>

ІНВЕСТИЦІЙНО-ІННОВАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 334.021

Андрейченко А.В.

доктор економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту та інновацій,
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

Горбаченко С.А.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту та інновацій,
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНЕ ПАРТНЕРСТВО ЯК ІНСТРУМЕНТ
ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ПОРТОВОГО ГОСПОДАРСТВА

У статті висвітлено питання впровадження державно-приватного партнерства на об'єктах морського господарства. Встановлено, що формування ефективних взаємовідносин у системі «держава – бізнес» має за мету забезпечення національної економічної безпеки, нарощування експортного потенціалу, наповнення державного бюджету країни, збереження та створення нових робочих місць, упровадження підприємницьких ініціатив на рівні окремих підприємств та галузей морського господарства. Визначено законодавчий базис здійснення державно-приватного партнерства. Встановлено, що в механізмах державно-приватного партнерства розкривається сутність взаємодії державного регулювання економіки з ринковим саморегулюванням, та доведено, що найбільш ефективними інструментами державно-приватного партнерства у портовій сфері виступають концесія, здійснення спільної діяльності та спільного управління, а також укладення договорів оренди. Найбільш перспективні має використання концесії як інструменту масштабного залучення інвестицій в об'єкти державної власності для розвитку як морської галузі, так і національної економіки у цілому.

Ключові слова: морегосподарська діяльність, інновації, управління, управлінські інновації, інституційне середовище, державно-приватне партнерство.

ГОСУДАРСТВЕННО-ЧАСТНОЕ ПАРТНЕРСТВО КАК ИНСТРУМЕНТ
ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ ПОРТОВОГО ХОЗЯЙСТВА

Андрейченко А.В., Горбаченко С.А.

В статье освещены вопросы внедрения государственно-частного партнерства на объектах морского хозяйства. Установлено, что формирование эффективных взаимоотношений в системе «государство – бизнес» ставит своей целью обеспечение национальной экономической безопасности, наращивание экспортного потенциала, наполнение государственного бюджета страны, сохранение и создание новых рабочих мест, внедрение предпринимательских инициатив на уровне отдельных предприятий и отраслей морского хозяйства. Определен законодательный базис осуществления государственно-частного партнерства. Установлено, что в механизмах государственно-частного партнерства раскрывается сущность взаимодействия государственного регулирования экономики с рыночным саморегулированием, и доказано, что государственно-частное партнерство в портовой сфере осуществляется путем концессии, совместной деятельности и управления, а также заключения договоров аренды. Использование концессии как инструмента масштабного привлечения инвестиций в объекты государственной собственности считается эффективным стимулом для развития как морской отрасли, так и национальной экономики в целом.

Ключевые слова: морехозяйственная деятельность, инновации, управление, управленческие инновации, институциональная среда, государственно-частное партнерство.

PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP AS A TOOL
OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF THE PORT ECONOMY

Andreichenko Andrii, Horbachenko Stanislav

The article deals with the issue of public-private partnerships in the field of marine economy. It is established that the formation of effective relations in the state-business system, aimed at ensuring national economic security, increasing export potential, filling the state budget of the country, preserving and creating new jobs, implementing entrepreneurial initiatives

at the level of individual enterprises and industries of the maritime economy. The process of integrating the interests of the state and business structures in the form of public-private partnership projects begins at the highest political level of the state with the formation of national policy in the fields of economic activity, in the field of science, in the social sphere, in the innovation policy, etc. After all, the mechanisms of public-private partnership reveal the essence of the interaction of state regulation of the economy with market self-regulation. On the one hand, the public sector of the economy receives certain entrepreneurial traits, on the other – private business entities participate in or otherwise participate in state-level tasks. In recent years, the systematic failures of privatization of large enterprises of Ukraine in various spheres of the national economy can only partly be explained by the global economic downturn. A much greater impact on the low demand for state-owned enterprises 'assets by foreign investors causes a high level of uncertainty both at the national and enterprise levels (due to the unstable regulatory environment, low confidence in public policy, poor transparency of state-owned enterprises' financial status, etc.). As a result, Ukraine is already beginning to take some steps towards implementing programs for attracting private capital into state-owned enterprises through public-private partnership mechanisms. The legislative basis for the implementation of public-private partnership has been determined. It is established that the mechanisms of public-private partnership reveal the essence of interaction of state regulation of the economy with market self-regulation. It is proved that public-private partnership in the port area is carried out through joint activities and management, conclusion of lease agreements. The use of concession as a tool for large-scale attraction of investments into state property is considered as an effective incentive for the development of the maritime industry and the national economy as a whole.

Keywords: maritime activities, innovations, management, managerial innovations, institutional environment, public-private partnership.

Постановка проблеми. В останні роки систематичні провали приватизації великих підприємств України в різних сферах національної економіки лише частково можна пояснити глобальним економічним спадом. Набагато більший вплив на низький попит на активи державних підприємств із боку іноземних інвесторів спричиняє високий рівень невизначеності як на загальнодержавному рівні, так і рівні підприємств (через нестабільне регуляторне середовище, низьку довіру до державної політики, погану прозорість фінансового стану державних підприємств, невизначеність у стосунках із компаніями-постачальниками тощо). Унаслідок цього Україна вже починає робити певні кроки на шляху впровадження програм із залучення приватного капіталу в державні підприємства на основі механізмів державно-приватного партнерства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основи механізмів державно-приватного партнерства закладено в Морській доктрині України. Різні аспекти застосування механізмів концесії, оренди, спільної діяльності в контексті розвитку морських портів України знайшли відображення у працях таких науковців, як А.Т. Потеев, М.А. Потеева, О. Лосевська, О.М. Котлубай, В. Каплієнко, Г. Скворцов, С.Н. Кочура та ін. Проте цілісної картини щодо порядку та інституційних умов реалізації проектів державно-приватного партнерства на окремих об'єктах портового господарства все ще не створено.

Постановка завдання. Мета дослідження полягає у висвітленні питання впровадження державно-приватного партнерства на об'єктах морського господарства.

Виклад основного матеріалу дослідження. У складній системі «природа – держава – суспільство (людина)» необхідне вдосконалення функцій управління та засобів реалізації, які передбачали б наявність не лише централізованої адміністративної дії держави, а й формування адекватних ринкових умов для виникнення, розвитку і підтримки процесів саморегуляції і свідомої соціально-екологічної відповідальності [1, с. 169].

Механізм співробітництва між органами державної влади, органами місцевого самоврядування, приватним сектором у вигляді державно-приватного партнерства дає змогу забезпечувати узгодження та

врахування взаємних інтересів держави і бізнесу в реалізації спільних інноваційно-інвестиційних проектів, цільових галузевих програм тощо. Для держави основними перевагами такого партнерства є активізація інвестиційної діяльності, ефективне управління майном, підвищення ефективності ринкової інфраструктури, стимулювання підприємницької діяльності. Для приватного бізнесу переваги, насамперед, полягають у доступі до ресурсів, використання яких раніше було неможливим, спрощенні дозвільних процедур, розширенні можливості отримання кредитів на пільгових умовах під державні гарантії [2].

Розроблення проектів державно-приватного партнерства може відбуватися як за ініціативою державних і місцевих органів управління, так і за ініціативою приватних компаній. У цьому контексті державні та місцеві органи управління можуть ініціювати проекти державно-приватного партнерства після оцінки їхньої потенційної ефективності, у тому числі порівняно з державним/муніципальним замовленням, а також можливостей залучення позабюджетних коштів. Паралельно із цим розроблення проектів державно-приватного партнерства може бути ініціативою приватних компаній: вони часто здатні бачити можливості, які знаходяться поза увагою органів влади. Зважаючи на це, багато проектів формуються саме під впливом і на базі досвіду та експертної думки представників комерційних і недержавних некомерційних організацій.

Ключовими особливостями державно-приватного партнерства є: довгостроковість періоду надання послуг (іноді строком до 75 років); передача ризиків приватному сектору; різноманіття форм довгострокових контрактів, що укладаються юридичними особами з державними та муніципальними структурами [3].

Державно-приватне партнерство в Україні регулюється відповідним Законом України «Про державно-приватне партнерство» (2010 р.). Окрім того, окремі правові форми державно-приватного партнерства регулюються низкою законодавчих актів, зокрема: Цивільним та Господарським кодексами України, законами України «Про концесії», «Про угоди про розподіл продукції», «Про оренду державного та комунального майна», «Про управління об'єктами державної власності».

Державно-приватне партнерство у портовій сфері здійснюється шляхом спільної діяльності та управління, укладення договорів оренди. Використання концесії як інструменту масштабного залучення інвестицій в об'єкти державної власності вважається ефективним стимулом для розвитку як окремих галузей, так і національної економіки у цілому.

Згідно із Законом України «Про концесії», концесія – це надання з метою задоволення громадських потреб уповноваженим органом виконавчої влади чи органом місцевого самоврядування на підставі концесійного договору на платній та строковій основі юридичній або фізичній особі (суб'єкту підприємницької діяльності) права на створення та експлуатацію об'єкта концесії за умови взяття суб'єктом підприємницької діяльності (концесіонером) на себе певних зобов'язань щодо управління означеним об'єктом, майнової відповідальності та можливого підприємницького ризику.

Механізм здійснення концесії, згідно з Постановою Кабінету Міністрів України щодо надання в концесію об'єктів державної власності від 2012 р., передбачає такі етапи:

1. Прийняття рішення про надання концесії із включенням об'єкта концесії державної власності до Переліку об'єктів права державної власності, які можуть надаватися в концесію. Такий перелік затверджується Кабінетом Міністрів України.

2. Концесіодавець організує та проводить конкурс.

3. Укладається договір концесії.

4. Здійснюється державна реєстрація договору концесії.

Головною перевагою концесії порівняно з іншими моделями співпраці державних та приватних структур є можливість залучення коштів на тривалий період (не менше 10 років) у разі забезпечення цільового використання об'єкта концесії та збереження державної власності на нього.

Із цього боку об'єктами концесійної угоди, у першу чергу, є соціально значущі об'єкти, які не можуть бути приватизовані: об'єкти житлово-комунального господарства, охорони здоров'я, освіти, культури і спорту, а також аеродроми, залізниці і морські порти.

Як форма державно-приватного партнерства концесія має цілу низку переваг. Зокрема, йдеться про прозорість процедури залучення інвесторів, ефективний контроль із боку держави, правовий захист інвестицій, цільовий розвиток об'єктів портової інфраструктури, а також гарантії виконання зобов'язань усіма сторонами концесійного договору. Водночас для приватного інвестора, крім виходу в раніше недоступні ніші економіки, досить привабливою є гарантія повернення вкладених коштів в умовах диверсифікації ризиків, частину з яких бере на себе держава.

З іншого боку, існує ризик того, що механізм концесії не забезпечить ефективність функціонування вітчизняних портів, адже за концесійними угодами у вітчизняні порти можуть прийти або звичайні орендарі (мета яких – максимум прибутку за весь термін дії оренди за мінімуму витрат) або вантажовласники, які захочуть зміцнити власні позиції в окремих портах. І перші й другі не зацікавлені у довгостроковому розвитку та додаткових інвестиціях у портові об'єкти.

Отже, дуже важливо, щоб концесія відбувалася за прозорим та відкритим конкурсом. Концесійні конкурсні умови треба відповідним чином опри-

люднювати не менше ніж за 8–10 місяців до проведення конкурсу, щоб усі учасники мали достатньо часу підготуватися, проаналізувати запропонований актив, розробити і запропонувати план його розвитку, обґрунтувати інвестиції. Основними вимогами до компанії-учасниць повинні стати інвестиційний досвід у портовій сфері і стратегічний план розвитку об'єктів концесії.

Зацікавленість приватного капіталу у концесійних формах партнерства буде залежати, передусім, від умов концесійних платежів. У цьому контексті є певні відмінності між вітчизняним та європейськими підходами до розрахунків.

Згідно з українським законодавством, розмір концесійного платежу визначається виходячи з вартості основних фондів об'єкта концесії. Це, насамперед, дає змогу мінімізувати концесійні ризики держави-концесіодавця, проте не є вигідним ані для інвесторів, ані для споживачів. Концесійні платежі вносяться незалежно від наслідків господарської діяльності, тобто за своєю сутністю є паушальними платежами. Розмір таких щорічних платежів може сягати 10% від вартості об'єкта. Тобто чим більше обсяги інвестицій, тим вищі майбутні платежі. Це означає, що інвестори, які захочуть побудувати нові комплекси портової інфраструктури з нуля, опиняться в менш вигідному становищі порівняно з тими, хто візьме готові об'єкти для експлуатації або реконструкції [4].

У разі концесії на експлуатацію та реконструкцію ситуація дещо інша. Насамперед, йдеться про ремонт та реконструкцію об'єктів портової інфраструктури, де для інвесторів існує значний пул потенційних проектів.

Розмір платежів буде залежати від вартості державних активів, а враховуючи їхню зношеність, можна передбачити, що він буде незначним. Окрім того, інвестор зможе економити на сплатах за експлуатацію побудованих ним об'єктів на базі державних активів. Тож концесія всього цілісного майнового комплексу порту або окремих комплексів набагато вигідніша. Але немає ніякої гарантії, що конкурси на подібні проекти будуть чесними та прозорими.

Що ж стосується споживачів портових послуг, то для них означений механізм також можна вважати недостатньо ефективним, оскільки він не стимулює підвищення рівня виробництва та зменшення витрат, адже споживачі зацікавлені, щоб концесіонер запроваджував найнижчі тарифи, а зниження тарифів можливо лише за зменшення витрат на виробництво.

У міжнародній практиці вони розраховуються виходячи з площі та вартості території й показників вантажообігу. Це, по-перше, стимулює інвестора вкладати гроші в будівництво, оскільки збільшення інвестицій не збільшуватиме розмір платежу; по-друге, інвестор, який вклав значні кошти в об'єкт, буде максимально зацікавлений у зростанні вантажообігу, що автоматично збільшить не тільки його прибуток, а й доход держави. Навіть у разі серйозного падіння вантажопотоку бюджету буде гарантований мінімальний рівень платежів унаслідок фіксованої плати за користування територією [4].

Альтернативним варіантом також може стати розрахунок концесійного платежу за результатами певного конкурсу. Його розмір повинен бути еквівалентним сумі, що запропонував переможець конкурсу,

який забезпечує найнижчі тарифи та інші найвигідніші умови. Але у цьому контексті важливо, по-перше, наскільки прозорими будуть означені конкурси, а по-друге, чи будуть у них задіяні власники вантажів. Хоча означена методика не орієнтована безпосередньо на прибуток, у цілому вона відповідає ринковим реаліям та рівню суспільного розвитку.

Ще одним варіантом розрахунку концесійних платежів є їх прив'язка до результатів господарської діяльності інвесторів. Тобто інвестори віддаватимуть державі частину прибутку як плату за користування об'єктами портової інфраструктури. У такому разі концесійні платежі стають подібними до роялті. З одного боку, означена схема повинна спонукати інвесторів до підвищення ефективності підприємницької діяльності. З іншого – у вітчизняних реаліях можливо, що за офіційної збитковості об'єктів концесії реальні прибутки формуватимуться виключно у «тіньовому» секторі.

Таким чином, кожний із розглянутих механізмів розрахунку концесійних платежів має певні переваги та недоліки. Перспективним може стати поєднання існуючих варіантів на кшталт змішаних платежів, які використовуються для об'єктів інтелектуальної власності. На практиці концесійний платіж буде складатися з двох частин: фіксованої суми, еквівалентної доходам від функціонування об'єкта до його передачі в концесію, та участі у результатах діяльності концесійного активу у вигляді роялті. Така схема є вигідною для держави та сприятиме виконанню концесіонером його обов'язків.

Що стосується строків концесійних договорів, то Європейський Союз пропонує визначати максимальний період концесії до 30 років [5, с. 5]. Водночас, згідно із Законом України «Про державно-приватне партнерство», концесія передбачає реалізацію довгострокових проектів тривалістю від п'яти до 50 років.

Інтерес держави полягає у збільшенні вантажооборотності, залученні транзитних вантажопотоків, що спричинить за собою зростання вантажообігу інших видів транспорту і відповідне збільшення надходжень до державного бюджету. Тому перш ніж вирішувати питання про передачу в концесію, оренду або використовувати іншу форму роздержавлення портів, необхідно визначитися концептуально: для яких цілей, на яких принципах і кому передавати майно, розробити економічно ефективний механізм, а потім уже розпочинати реалізацію даного процесу.

Крім того, треба пам'ятати, що сьогодні Україна живе фактично у стані війни, а під час війни транспорт якраз мобілізують, а не приватизують, тому знову ж необхідно дочекатися стабілізації військово-політичної ситуації, закінчити проведення економічних реформ у країні, а вже потім зайнятися роздержавленням [6].

Доволі слушною видається й думка В. Каплієнка, який зазначає, що Закон, надаючи державні гарантії

для інвестиційної діяльності та спільної приватно-державної діяльності через визначення організаційно-правової форми співробітництва портів та інвесторів, у цілому носить характер доволі ризикованого рішення, яке може призвести до втрати державою контролю над рентабельною галуззю [7].

Паралельно із цим не втрачають актуальності питання щодо механізмів оренди майна морських портів. Зокрема, Г. Скворцов відзначав, що доходи від оренди нерухомого майна могли б відігравати неабияку роль у бюджеті морських портів, але через проблеми в управлінні цим державним підприємством цього не відбувається, бо процедура передання майна морських портів в оренду складна і тривала [8, с. 14]. Дійсно, з моменту появи потенційного орендаря і до моменту укладення договору зазвичай проходить щонайменше чотири місяці. А якщо є певні зауваження стосовно необхідності скорочення строків оренди чи збільшення орендної плати, то процедура передання майна в оренду взагалі «заморожується» [9, с. 73].

Адміністрація морських портів України наголошує на перспективності механізмів оренди причалів за умови, що орендарі забезпечать їх реконструкцію, поточний та капітальний ремонт, а також модернізацію, адже це дасть змогу диверсифікувати джерела фінансування причального фронту.

Однак на практиці механізм оренди у портовій сфері використовується недостатньо ще й тому, що самі порти не зацікавлені в оренді як у формі співпраці, оскільки не отримують повної економічної вигоди від неї. Відповідно, на практиці в оренду передаються тільки об'єкти рухомого майна портового господарства [10, с. 12].

Висновки з проведеного дослідження. Процес інтеграції інтересів держави та бізнес-структур у вигляді реалізації проектів державно-приватного партнерства розпочинається на вищому політичному рівні держави з формуванням національної політики в галузях господарської діяльності, у сфері науки, соціальної сфері, в інноваційній політиці тощо, адже в механізмі державно-приватного партнерства розкривається сутність взаємодії державного регулювання економіки з ринковим саморегулюванням. З одного боку, державний сектор економіки отримує певні підприємницькі риси, з іншого – суб'єкти приватного бізнесу пайовим або іншим чином беруть участь у вирішенні завдань на державному рівні.

У контексті Морської доктрини України формування ефективних взаємовідносин у системі «державна – бізнес» має за мету, насамперед, забезпечення національної економічної безпеки, нарощування експортного потенціалу, наповнення державного бюджету країни, збереження та створення нових робочих місць, упровадження підприємницьких ініціатив на рівні окремих підприємств та галузей морського господарства.

1. Александров І.О. *Формування ринкових складових управління якістю навколишнього середовища. Економіка: реалії часу*. 2012. № 2(3). С. 169–173.
2. *Форми взаємодії держави та бізнесу в аграрній сфері України: інституційний аспект : аналітична записка*. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/1479/> (дата звернення: 5.07.2019).
3. Потеев А.Т., Потеева М.А. *Государственно-частное партнерство в практике морских портов Азово-Черноморского бассейна. Культура народов Причерноморья*. 2012. № 219. С. 76–81.
4. Лосевська О., Лебедев В. *Концесія в українських портах у світлі Закону України «Про морські порти України»*. *Юридична газета*. 2012. № 48. С. 31–33.

5. Theys C., Notteboom T. Determining terminal concession durations in seaports: theoretical considerations, applicable techniques and current practices. *Journal of International Logistics and Trade*. 2010. Vol. 8. № 1. 2010. P. 13–40.

6. Котлубай О.М., Дебель С.І. Головні напрямки морської політики України на сучасному етапі. *Економічні інновації*. 2016. № 62. С. 8–19.

7. Каплиенко В. Морські порти. Чи оправданий ризик приватизації. URL: <http://blog.liga.net/user/kaplienko/article/9322.aspx> (дата звернення: 20.07.2019).

8. Скворцов Г. Стратегия развития морских портов Украины на ближайшее десятилетие. *Порты Украины*. 2009. № 5. С. 14–21.

9. Кочура С.Н. Новые подходы к организации управления морским торговым портом. *Информационные технологии в экономических системах*. 1995. № 3. С. 73–76.

10. Лесник А. Морские порты: Стратегия управления. *Порты Украины*. 2002. № 5. С. 12–13.

1. Aleksandrov I. O. (2012). Formuvannia rynkovykh skladovykh upravlinnia yakistiu navkolysnogo seredovyshcha [Formation of market components of environmental quality management]. *Ekonomika: realii chasu*, no. 2 (3), pp. 169-173. [in Ukrainian].

2. The National Institute for Strategic Studies (2019). Formy vzaiemodii derzhavy ta biznesu v ahrarnii sferi Ukrainy : instytutsiinyi aspekt. *Analychna zapyska* [Forms of interaction between the state and business in the agrarian sphere of Ukraine: institutional aspect. Analytical note]. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/1479> (accessed 5.07.2019). [in Ukrainian].

3. Poteev A. T., Poteeva M. A. (2012). Gosudarstvenno-chastnoe partnerstvo v praktike morskikh portov Azovo-Chernomorskogo baseina. [Public-private partnership in the practice of seaports of the Azov-Black Sea basin. Culture of the peoples of the Black Sea]. *Kultura narodov Prichernomoria*, no. 219, pp. 76-81. [in Russian].

4. Losevska O., Lebediev V. (2012). Kontsesiia v ukrainskykh portakh u svitli Zakonu Ukrainy "Pro morskii porty Ukrainy" [Concession in Ukrainian ports at the Law of Ukraine "On the sea ports of Ukraine"]. *Yurydychna hazeta*, no. 48, pp. 31–33. [in Ukrainian].

5. Theys C., Notteboom T. (2010). Determining terminal concession durations in seaports: theoretical considerations, applicable techniques and current practices. *Journal of International Logistics and Tradem*, vol. 8, no. 1, pp. 13-40. [in English].

6. Kotlubai O. M., Debel S. I. (2016). Holovni napriamky morskoi polityky Ukrainy na suchasnomu etapi [The main directions of the maritime policy of Ukraine at the present stage]. *Ekonomichni innovatsii*, no. 62, pp. 8-19. [in Ukrainian].

7. Kapliienko V. (2012). Morski porty. Chy opravdanyi ryzyk pryvatyzatsii [Seaports. Is the risk of privatization justified]. URL : <http://blog.liga.net/user/kaplienko/article/9322.aspx> (accessed: 20.07.2019). [in Ukrainian].

8. Skvortcov G. (2009). Strategiiia razvitiia morskikh portov Ukrainy na blizhaishee desiatiletie [The development strategy of seaports of Ukraine for the next decade]. *Porty Ukrainy*, no. 5, pp. 14-21. [in Russian].

9. Kochura S. N. (1995). Novye podkhody k organizatscii upravleniia morskim torgovym portom [New approaches to the organization of management of the commercial sea port]. *Informatcionnye tekhnologii v ekonomicheskikh sistemakh*, no. 3, pp. 73-76. [in Russian].

10. Lesnik A. (2002). Morskie porty: Strategiiia upravleniia [Seaports: Management Strategy.]. *Porty Ukrainy*, no. 5., pp. 12-13. [in Russian].

E-mail: stas_gorbachenko@ukr.net

УДК 334.7

Комарницька Г.О.

кандидат економічних наук, доцент,
завідувач кафедри економіки та менеджменту,
Львівський національний університет імені Івана Франка

ПРИНЦИПИ АКТИВІЗУВАННЯ ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА В УМОВАХ РОЗВИТКУ ІНВЕСТИЦІЙНО-ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті наведено й охарактеризовано комплекс принципів активізування державно-приватного партнерства в умовах розвитку інвестиційно-інноваційної діяльності загального та специфічного характеру. До переліку загальних принципів віднесено принципи цілеспрямованості, науковості, мотивованості, достовірності, системності, відповідальності, завершеності, адаптивності, достатності інформаційного забезпечення, зворотного зв'язку, безперервності, зрозумілості, компетентності, економічності, контрольованості, врахування розвитку, уніфікованості, часової погодженості та об'єктивності. Виокремлені специфічні принципи активізування державно-приватного партнерства умовах розвитку інвестиційно-інноваційної діяльності забезпечують єдність та стабільність будь-яких дій із такого активізування і за своїм змістом характеризуються всеохоплюваністю. Як загальні, так і специфічні принципи відповідають вимогам повноти, взаємної незалежності та несуперечливості і характеризуються якісним визначенням. Єдність загальних і специфічних принципів активізування державно-приватного партнерства в умовах розвитку інвестиційно-інноваційної діяльності забезпечує цілісність дій із такого активізування, що є особливо важливим в умовах необхідності пошуку нових шляхів реалізації інфраструктурних проєктів в Україні та реалізації потенціалу розвитку національної економіки.

Ключові слова: принципи, державно-приватне партнерство, державний партнер, орган державної влади, підприємство, приватний партнер, інвестиційно-інноваційна діяльність.

ПРИНЦИПЫ АКТИВИЗИРОВАНИЯ ГОСУДАРСТВЕННО-ЧАСТНОГО ПАРТНЕРСТВА В УСЛОВИЯХ РАЗВИТИЯ ИНВЕСТИЦИОННО-ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Комарницькая А.О.

В статье приведен и охарактеризован комплекс принципов активизирования государственно-частного партнерства в условиях развития инвестиционно-инновационной деятельности общего и специфического характера. В перечень общих принципов входят принципы целенаправленности, научности, мотивированности, достоверности, системности, ответственности, завершенности, адаптивности, достаточности информационного обеспечения, обратной связи, непрерывности, понятности, компетентности, экономичности, контролируемости, учета развития, унифицированности, временной согласованности и объективности. Выделенные специфические принципы активизирования государственно-частного партнерства в условиях развития инвестиционно-инновационной деятельности обеспечивают единство и стабильность любых действий по такому активизированию и по своему содержанию характеризуются всеобщностью. Как общие, так и специфические принципы соответствуют требованиям полноты, взаимной независимости и непротиворечивости и характеризуются качественным определением. Единство общих и специфических принципов активизирования государственно-частного партнерства в условиях развития инвестиционно-инновационной деятельности обеспечивает целостность действий по такому активизированию, что особенно важно в условиях необходимости поиска новых путей реализации инфраструктурных проектов в Украине и реализации потенциала развития национальной экономики.

Ключевые слова: принципы, государственно-частное партнерство, государственный партнер, орган государственной власти, предприятие, частный партнер, инвестиционно-инновационная деятельность.

PRINCIPLES OF ACTIVATION OF PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP IN TERMS OF THE DEVELOPMENT OF INVESTMENT AND INNOVATION ACTIVITY

Komarnytska Hanna

The article presents and characterizes a set of general and specific principles of activating public-private partnership under conditions of the development of investment and innovation activity. A list of such general principles includes the principles of purposefulness, scientific quality, justification, trustworthiness, systematicity, responsibility, completeness, adaptability, the sufficiency of information support, feedback, continuity, clearness, competence, economy, controllability, taking into account development, unification, time consistency, and objectivity. In turn, specific principles of activation of public-private partnership in terms of the development of investment and innovation activity are distinguished as follows: integration of activation into general management system, principle of orientation to human capital development, principle

of domination of strategic aspects of activation over tactical ones, principle of arrangement of conditions for the promotion of competitiveness in public-private partnership, and principle of compulsory state participation in activation. This allows potential and existing public and private partners to take into account preconditions for the efficiency of projects of a public-private partnership with their participation. The distinguished specific principles of activation of public-private partnership under conditions of the development of investment and innovation activity are comprehensive by nature and ensure unity and stability of any actions related to such activation. Both these general and specific principles meet the requirements of completeness, mutual independence, and consistency. They are also characterized by a qualitative definition. Unity of general and specific principles of activation of public-private partnership in terms of the development of investment and innovation activity ensures the integrity of actions for such activation, which is especially important in the face of the need to search for new ways to implement infrastructural projects in Ukraine and fulfil national economic development potential.

Keywords: public-private partnership, public partner, state authority, enterprise, private partner.

Постановка проблеми. Ефективність активізування державно-приватного партнерства в умовах розвитку інвестиційно-інноваційної діяльності багато в чому забезпечується дотриманням відповідних принципів, які повинні бути покладеними в основу відповідних процесів. Вони є базовими положеннями такого активізування, є обов'язковими до врахування і дотримання усіма залученими до цих процесів суб'єктами. Водночас, як свідчить вивчення теорії і практики, попри чималу поширеність тематики державно-приватного партнерства в науковій літературі, проблема систематизації відповідних принципів активізування цих процесів і надалі залишається нерозв'язаною. Особливо це стосується специфічних принципів активізування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми виокремлення й систематизації принципів для розв'язання різноманітних завдань економічного характеру не є новими. Зокрема, у цьому аспекті доцільно виокремити праці О. Бали, Л. Баєвої М. Гончара, А. Колодія, О. Котеньова, О. Кузьміна, Н. Левицької, О. Мельник, Л. Пашка, А. Подшибякіна, Н. Собкової, У. Стегера, В. Толпикіна, О. Фоміної, Н. Хмелевої, Н. Шпака та багатьох інших. Цими та іншими авторами виокремлено й систематизовано принципи корпоративної культури, мотивування персоналу, контролювання, економічного аналізу, адміністрування, стрес-менеджменту, управлінського обліку, розвитку нормативно-правової бази тощо. Проблеми і перспективи розвитку державно-приватного партнерства (виокремлюючи при цьому прямо чи опосередковано принципи його активізування) розглядають у своїх працях такі вітчизняні та іноземні науковці, як: О. Акіліна та В. Павлюк [1, с. 10–13], А. Апаров та А. Яценко [2, с. 27–35], С. Востриков [3, с. 41–51], М. Горожанкіна [4, с. 176–183], М. Карпа [5, с. 95–103], А. Криволапова [6, с. 104–108], А. Павлюк [7, с. 38–45], А. Чан, І. Ванг та Й. Ке [8, с. 343–351] та чимало інших. Зокрема, у науковій літературі з предмету державно-приватного партнерства ретельно розглянуто сутність цього поняття, виокремлено його види, моделі та форми, охарактеризовано його як інструмент управління змінами в умовах сьогодення, розглянуто правові аспекти укладення угод між державним і приватним партнерами, розкрито проблему інтеграції інтересів сторін цього виду партнерства, висвітлено важелі впливу держави на розвиток державно-приватного партнерства тощо. Водночас проблема полягає у фрагментарності висвітлення принципів активізування державно-приватного партнерства в умовах розвитку інвестиційно-інноваційної діяльності.

Постановка завдання. Метою статті є систематизація принципів активізування державно-приватного

партнерства в умовах розвитку інвестиційно-інноваційної діяльності на засадах виокремлення й характеристики загальних та специфічних принципів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розглядаючи принципи активізування державно-приватного партнерства в умовах розвитку інвестиційно-інноваційної діяльності, доцільно наголосити на тому, що такі принципи можуть мати як загальний, так і специфічний характер. До загальних принципів слід відносити такі:

1. Принцип цілеспрямованості. Активізування державно-приватного партнерства повинно здійснюватися для досягнення конкретних цілей (стратегічних чи тактичних). Це означає, що будь-які дії у цьому напрямі повинні бути цілеспрямованими, а не ситуативними, спонтанними чи хаотичними. Принцип цілеспрямованості є одним із ключових принципів, що завжди є актуальним. Його дотримання зумовлює необхідність ставити цілі активізування як державним чи приватним партнерами, так і різними стейкхолдерами (наприклад, облдержадміністрацією, Кабінетом Міністрів України, міжнародними організаціями тощо). Формування таких цілей, своєю чергою, вказує відповідним посадовим особам компанії чи органу державної влади на напрям їхніх подальших дій.

2. Принцип науковості. Активізування державно-приватного партнерства для досягнення очікуваних результатів має здійснюватися на засадах урахування найновіших наукових напрацювань. У цьому контексті слід зауважити, що кількість наукових праць за тематикою державно-приватного партнерства за останні роки істотно збільшилася, причому як в Україні, так і поза її межами. Чимало таких праць містять підтвержені гіпотези, сформовані висновки та обґрунтовані положення. Варто вказати й на те, що принцип науковості стосується не лише активізування державно-приватного партнерства загалом, а й кожного складника відповідної концептуальної моделі (ресурсного забезпечення активізування, аналітичної підсистеми, інструментарію тощо). Завдяки цьому принципу активізування державно-приватного партнерства здійснюється раціональніше, ефективніше, часто швидше. Позитивним у цьому ракурсі є й зменшення суб'єктивізму у твердженнях і діях щодо такого активізування.

3. Принцип мотивованості. Його зміст полягає у тому, що для забезпечення ефективності процесів активізування державно-приватного партнерства відповідні суб'єкти такого активізування мають бути належним чином мотивовані. Причому йдеться не лише про відомі у теорії і практиці матеріальні та нематеріальні стимули, а й про мотивування роботою як такою. Це пояснюється різноманітністю потреб та інтересів різ-

них категорій стейкхолдерів процесів активізування, а також наявністю різних теорій мотивування, які з різних позицій відображають його зміст.

4. Принцип достовірності. Будь-які конкретні заходи щодо активізування державно-приватного партнерства повинні здійснюватися на основі достовірних фактів (розрахунків, індикаторів, прогнозів тощо).

5. Принцип системності. Активізування державно-приватного партнерства, згідно з принципом системності, повинно передбачати взаємодоповненість і взаємозв'язок усіх складників такого активізування (процесів, інструментів, механізмів, алгоритмів, заходів тощо), які мають функціонувати як єдине ціле. Розуміння активізування державно-приватного партнерства з позиції системності сприяє підвищенню рівня його ефективності, а також дає змогу цілісно поглянути на його зміст і вплив на відповідні об'єкти.

Беручи до уваги напрацювання М.В. Вороніна [9, с. 14], в активізуванні державно-приватного партнерства з позиції системності слід виділяти два складники: внутрішній і зовнішній. Зовнішня системність акцентує увагу на необхідності врахування того, що окремі елементи такого активізування є одночасно елементами інших систем в організації. Своєю чергою, згідно з внутрішньою системністю, активізування державно-приватного партнерства є таким, яке повинно мати свою чітку вибудовану внутрішню структуру з відповідними елементами, взаємовпливами, рівнями, зв'язками, підпорядкуваннями тощо.

Розглядаючи активізування державно-приватного партнерства згідно з принципом системності, слід також говорити про необхідність чіткого розуміння призначення такого активізування. Очевидно, що це неминуче пов'язане і з установами та регламентуванням посадових обов'язків відповідних посадових осіб, залучених у ці процеси, тобто їхніх прав, обов'язків та відповідальності.

6. Принцип відповідальності. Згідно з принципом відповідальності, суб'єкти активізування державно-приватного партнерства в умовах розвитку інвестиційно-інноваційної діяльності повинні чітко розуміти наслідки ухвалення (чи неухвалення) тих чи інших рішень за цією тематикою, а також межі такої відповідальності. Причому йдеться не лише про так звану офіційну відповідальність (юридичну), а й про відповідальність неформального змісту (часто не регламентовану нормативними документами). Ігнорування принципу відповідальності може спричинити незацікавленість стейкхолдерів активно й ефективно діяти у напрямі активізування державно-приватного партнерства.

7. Принцип завершеності. Будь-які дії щодо активізування державно-приватного партнерства повинні мати завершений характер, тобто бути такими, які досягають установлених цілей і розв'язують конкретні завдання. Урахування цього принципу дає змогу звернути увагу на поширену у вітчизняному управлінні проблему, коли певні процеси реалізуються заради процесів, а не заради результатів (тобто мають незавершений характер).

8. Принцип адаптивності. Заходи з активізування державно-приватного партнерства за своїм змістом і спрямованістю повинні бути адаптивними, тобто такими, які здатні змінити свої параметри залежно від зміни середовища функціонування, відкоригованих чи

уточнених цілей, залучення у ході реалізації проєктів державно-приватного партнерства нових суб'єктів тощо. Причому в аналізованому контексті варто говорити про активну адаптивність, яка передбачає не просту зміну структури, спрямованості, параметрів тощо активізування, а таку, яка в нових умовах усе ж і надалі залишатиметься функціональною.

9. Принцип достатності інформаційного забезпечення. Як відомо з теорії і практики управління різними економічними процесами чи об'єктами, дієвість ухвалення управлінських рішень багато в чому визначається достатністю необхідного інформаційного забезпечення. Не є винятком і активізування державно-приватного партнерства в умовах розвитку інвестиційно-інноваційної діяльності. Результати виконаних досліджень свідчать про те, що таке активізування буде ефективним тоді, коли інформаційний масив даних буде повним, коли буде усунуто необ'єктивну та суперечливу інформацію, а також коли буде відсіяно надлишкову. У науковій літературі доведено, що існує так званий певний рівень апріорних відомостей про об'єкт, після якого доцільно переходити з формування інформаційного масиву даних до реалізації конкретних заходів. Проблема забезпечення достатності інформаційного забезпечення в процесі активізування державно-приватного партнерства актуалізується в умовах істотного зростання обсягу інформації як у суспільстві загалом, так і в межах підприємств чи органів державної влади. За цих умов особливо важливим є визначення рівня апріорних відомостей.

10. Принцип зворотного зв'язку. Активізування державно-приватного партнерства повинно здійснюватися не односторонньо (зверху вниз), при цьому має враховуватися реакція керівної підсистеми на ухвалені рішення, отриману інформацію, висловлені прогнози тощо. Тому дієве таке активізування повинно бути двостороннім процесом, за якого створюються можливості для коригування цілей, внесення коректив, координування управлінських дій, своєчасного застосування регулювальних заходів тощо.

11. Принцип безперервності. Активізування державно-приватного партнерства в умовах розвитку інвестиційно-інноваційної діяльності повинно здійснюватися на постійній основі, тобто безперервно.

12. Принцип зрозумілості. Дії з активізування державно-приватного партнерства будуть ефективними тоді, коли є зрозумілими суб'єктам, яких вони прямо чи опосередковано стосуються. Для забезпечення дотримання цього принципу керівною підсистемою можуть застосовуватися аналітичні розрахунки, пояснювальні записки, проєктні цифри, усні розмови, прес-конференції, круглі столи тощо.

13. Принцип компетентності. Формування і застосування заходів для активізування державно-приватного партнерства в умовах розвитку інвестиційно-інноваційної діяльності повинно здійснюватися компетентними у цій сфері посадовими особами незалежно від їхнього рівня управління та представництва. Доцільно наголосити й на тому, що межі такої компетентності слід конкретизувати у кожному окремому випадку активізування.

14. Принцип контрольованості. Будь-які заходи щодо активізування державно-приватного партнерства в умовах розвитку інвестиційно-інноваційної діяль-

ності повинні бути контрольованими, тобто такими, які перебувають під попереднім, поточним чи заключним контролем. Цей контроль повинен поширюватися не лише на процес активізування як такий, а й на всі підпроцеси у його межах. Це дасть змогу вже на ранніх фазах виявити відхилення, проблемні ділянки, слабкі боки рішень тощо. Контрольованість активізування державно-приватного партнерства повинна мати перманентний характер.

15. Принцип економічності. Активізування державно-приватного партнерства в умовах розвитку інвестиційно-інноваційної діяльності повинно бути таким, яке дасть змогу досягнути балансу між витратами та економічними вигодами від його здійснення. Цей принцип акцентує увагу на необхідності раціонального витрачання ресурсів (передусім фінансового характеру) на реалізацію заходів з активізування державно-приватного партнерства. Дотримання принципу економічності також доволі часто передбачає необхідність розв'язання багатокритеріальних завдань для вибору найбільш економічно вигідних заходів з активізування.

16. Принцип урахування розвитку. Заходи з активізування державно-приватного партнерства в умовах розвитку інвестиційно-інноваційної діяльності повинні бути такими, які враховують поточний стан такого партнерства на кожному рівні (загальнодержавному, регіональному чи муніципальному), а також очікувану траєкторію його розвитку. Причому такі заходи слід трактувати як динамічне, а не як статичне утворення.

17. Принцип уніфікованості. Принцип акцентує увагу на необхідності застосування єдиної методологічної бази активізування державно-приватного партнерства в умовах розвитку інвестиційно-інноваційної діяльності, а також уніфікованих процедур, завдяки чому подібні завдання можна буде розв'язувати аналогічним чином.

18. Принцип часової погодженості. Усі процеси, заходи і дії щодо активізування державно-приватного партнерства повинні враховувати часовий складник і часові обмеження. Із теорії і практики відомо, що в умовах динамічності середовища функціонування ігнорування часового чинника в управлінні доволі часто призводить до недовісти, застарілості й неактуальності пропозицій.

19. Принцип об'єктивності. Заходи з активізування державно-приватного партнерства повинні формуватися і реалізовуватися з прийнятним рівнем суб'єктивності, що унеможливить надмірність такого суб'єктивізму. Окрім того, в аналізованому контексті слід об'єктивно оцінювати існуюче становище, сильні та слабкі боки, ресурсні обмеження тощо – це забезпечить можливість нівелювання спотворення реального стану справ. Очевидно, що державно-приватне партнерство часто характеризується, наприклад, певним впливом особистих чи групових інтересів, що не завжди позитивно впливає на принцип об'єктивності. Розглядаючи заходи з активізування цього виду партнерства, слід їх трактувати такими, якими вони є насправді. Тільки розуміння реальності дасть змогу ухвалити раціональні рішення.

Серед специфічних принципів активізування державно-приватного партнерства в умовах розвитку інвестиційно-інноваційної діяльності слід відзначити такі:

1. Інтегрування активізування у загальну систему управління. Згідно із цим принципом, будь-які заходи щодо активізування державно-приватного партнерства повинні безпосередньо корелювати з управлінськими процесами приватного чи державного партнера. Доцільно вказати на те, що таке активізування не може функціонувати відокремлено від інших систем управління.

2. Принцип орієнтації на розвиток людського капіталу. Будь-які заходи у сфері активізування державно-приватного партнерства повинні бути такими, які прямо чи опосередковано будуть спрямовані на розвиток людського капіталу.

3. Принцип домінування стратегічних аспектів активізування над тактичними. Заходи з активізування державно-приватного партнерства повинні формуватися і реалізовуватися, насамперед, з акцентом на довгостроковий часовий інтервал, що повинно бути домінуючим порівняно з короткостроковим періодом. Це пов'язано, перш за все, зі специфікою проектів, що належать до категорії проектів державно-приватного партнерства.

4. Принцип створення умов для розвитку конкуренції у державно-приватному партнерстві. Очевидно, що проекти державно-приватного партнерства будуть найбільш ефективними тоді, коли буде сформований т. зв. ринок таких проектів і коли кількість учасників такого ринку буде великою (як приватних, так і державних партнерів). Тоді сторони будуть зацікавлені в активізації ринкових дій, у формуванні конкурентніших пропозицій, у вдосконаленні відповідного комплексу маркетингу тощо.

5. Принцип обов'язкової державної участі в активізуванні. Як свідчить досвід успішних країн, проекти державно-приватного партнерства більшою чи меншою мірою регламентовані законодавством країни. З огляду на це, державна участь в активізуванні такого партнерства є обов'язковою. Нерідко саме держава в особі своїх компетентних органів є ключовим суб'єктом такого активізування.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, систематизовано принципи активізування державно-приватного партнерства в умовах розвитку інвестиційно-інноваційної діяльності загального і специфічного характеру. До загальних таких принципів віднесено принципи цілеспрямованості, науковості, мотивованості, достовірності, системності, відповідальності, завершеності, адаптивності, достатності інформаційного забезпечення, зворотного зв'язку, безперервності, зрозумілості, компетентності, економічності, контрольованості, врахування розвитку, уніфікованості, часової погодженості та об'єктивності. Своєю чергою, серед специфічних принципів активізування державно-приватного партнерства в умовах розвитку інвестиційно-інноваційної діяльності відзначено такі: інтегрування активізування в загальну систему управління, принцип орієнтації на розвиток людського капіталу, принцип домінування стратегічних аспектів активізування над тактичними, принцип створення умов для розвитку конкуренції у державно-приватному партнерстві та принцип обов'язкової державної участі в активізуванні.

Перспектива подальших розвідок за означеною тематикою полягає у формуванні концептуальних положень активізування державно-приватного партнерства в умовах розвитку інвестиційно-інноваційної діяльності.

1. Акіліна О.В., Павлюк, В.В. Державно-приватне партнерство як інструмент управління змінами у сучасному місті. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Міжнародні економічні відносини та світове господарство». 2018. Вип. 20. Ч. 1. С. 10–13.
2. Апаров А.М., Яценко А.В. Державно-приватне партнерство як особлива правова форма співпраці держави з приватним бізнесом. Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. 2015. № 4. С. 27–35.
3. Востриков С.П. Государственно-частное партнерство как межсекторное социальное партнерство в образовании. Вопросы политологии. 2014. № 3. С. 41–51.
4. Горожанкіна М.Є. Державно-приватне партнерство: сучасна модель інтеграції інтересів. Науковий вісник НЛТУ України. 2011. Вип. 21.19. С. 176–183.
5. Карпа М.І. Місце та роль державно-приватного партнерства у виконанні функцій публічної служби. Вісник НАДУ при Президентіві України. Серія «Державне управління». 2017. № 2. С. 95–103.
6. Кривопалова А.А. Государственно-частное партнерство в сфере образования. Вестник Самарской гуманитарной академии. Серія «Право». 2012. № 2. С. 104–108.
7. Павлюк А.П. Державно-приватне партнерство як механізм активізації інвестиційної діяльності в Україні. Стратегічні пріоритети. 2012. № 3(24). С. 38–45.
8. Chan A.P.C., Wang S., Ke Y. Risk allocation in public-private partnership infrastructure projects: Comparative study. *Journal of Infrastructure Systems*. 2010. Vol. 16(4). P. 343–351.
9. Воронин М.В. Структура норм права как проявление системности права. Вестник Пермского университета. 2012. № 4. С. 14–23.

1. Akilina O.V. ta Pavlyuk V.V. (2018). *Derzhavno-pryvatne partnerstvo yak instrument upravlinnya zminamy u suchasnomu misti [Public-private partnership as a tool for managing change in today's city]*. *Naukovyy visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo*, vyp. 20, ch. 1, 10-13, [in Ukrainian]
2. Aparov A.M. i Yatsenko A.V. (2015). *Derzhavno-pryvatne partnerstvo yak osoblyva pravova forma spivpratsi derzhavy z pryvatnym biznesom [Public-private partnership as a special legal form of cooperation between the state and private business]*. *Zovnishnya torhivlya: ekonomika, finansy, pravo*, 4, 27-35, [in Ukrainian]
3. Vostrikov S.P. (2014). *Gosudarstvenno-chastnoye partnerstvo kak mezhspektornoye sotsialnoye partnerstvo v obrazovanii [Public-private partnership as an intersectoral social partnership in education]*. *Voprosi politologii*, 3, 41-51, [in Russian]
4. Horozhankina M.Ye. (2011). *Derzhavno-pryvatne partnerstvo: suchasna model intehratsiyi interesiv [Public-Private Partnership: a modern model of interest integration]*. *Naukovyy visnyk NLTU Ukrayiny*, 21.19, 176-183, [in Ukrainian]
5. Karpa M.I. (2017). *Mistse ta rol derzhavno-pryvatnoho partnerstva u vykonanni funktsiy publichnoyi sluzhby [The role and role of public-private partnerships in the performance of public service functions]*. *Visnyk NADU pry Prezydentovi Ukrayiny. Seriya «Derzhavne upravlinnya»*, 2, 95-103, [in Ukrainian]
6. Krivopalova A.A. (2012). *Gosudarstvenno-chastnoye partnerstvo v sfere obrazovaniya [Public-private partnership in the field of education]*. *Vestnik Samarskoy gumanitarnoy akademii. Seriya «Pravo»*, 2, 104-108, [in Russian]
7. Pavlyuk A.P. (2012). *Derzhavno-pryvatne partnerstvo yak mekhanizm aktyvizatsiyi investytsiynoi diyalnosti v Ukrayini [Public-private partnership as a mechanism for intensifying investment activity in Ukraine]*. *Stratehichni priorytety*, 3 (24), 38-45, [in Ukrainian]
8. Chan A.P.C., Wang S., and Ke Y. (2010). *Risk allocation in public-private partnership infrastructure projects: Comparative study. Journal of Infrastructure Systems*, 16(4), 343-351, [in English]
9. Voronin M.V. (2012). *Struktura norm prava kak proyavleniye sistemnosti prava [The structure of legal norms as a manifestation of systematic law]*. *Vestnik Permskogo universiteta*, 4, 14-23, [in Russian]

E-mail: hanna.komarnytska@lnu.edu.ua

УДК 334.715:63

Старинець О.Г.

доктор економічних наук,
доцент кафедри публічного управління
та менеджменту інноваційної діяльності,
Національний університет біоресурсів
та природокористування України

ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

У статті розкрито суть стратегії розвитку та інноваційного розвитку підприємства та наведено складники стратегії інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств. За умов відповідальності підприємства за результати діяльності виникає об'єктивна необхідність визначення тенденцій розвитку діяльності підприємства та перспективних його можливостей, тому на вирішення таких питань і спрямовано його стратегію економічного розвитку. Ефективна економічна діяльність неможлива без наявності достатньої кількості фінансових ресурсів, тому її складником є стратегія фінансовою розвитку. Ще одним складником, який бере участь у формуванні стратегії інноваційного розвитку підприємства, є стратегія розвитку персоналу. Своєчасне забезпечення необхідною інформацією про стан технічного та технологічного розвитку реалізує стратегія інформаційного розвитку. Визначено порядок формування стратегії інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств. Розкрито методи, які використовуються на кожному етапі формування стратегії інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств.

Ключові слова: стратегія розвитку, стратегія інноваційного розвитку, сільськогосподарське підприємство, зовнішнє середовище, внутрішнє середовище, складники стратегії.

ФОРМИРОВАНИЕ СТРАТЕГИИ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

Старинец А.Г.

В статье раскрыта суть стратегии развития и инновационного развития предприятия и представлены компоненты инновационной стратегии развития сельхозпредприятий. В условиях ответственности предприятия за результаты деятельности существует объективная необходимость определения тенденций развития предприятия и перспектив его возможностей. На решение таких вопросов и направлена его стратегия экономического развития. Эффективная экономическая деятельность невозможна без наличия достаточного количества финансовых ресурсов, поэтому ее компонентом является стратегия финансового развития. Следующим компонентом, который участвует в формировании стратегий инновационного развития предприятия, является стратегия развития персонала. Своевременное предоставление необходимой информации о состоянии технического и технологического развития реализует стратегию информационного развития. Определен порядок формирования стратегии инновационного развития сельхозпредприятий. Выявлены методы, используемые на каждом этапе формирования стратегии инновационного развития сельхозпредприятий.

Ключевые слова: стратегия развития, стратегия инновационного развития, сельскохозяйственное предприятие, внешняя среда, внутренняя среда, компоненты стратегии.

FORMING OF STRATEGY OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF AGRICULTURAL ENTERPRISES

Starynets Oleksandr

The article reveals the essence of the strategy of development and innovation strategy of development. The development strategy of any enterprises with significant scientific and technical potential occupying a significant place in the market and controlled by well-defined owners. But during the implementation of this strategy, they are faced with serious obstacles to the shortage of finance, specialists and time. The strategy of innovative development is a project of conducting main innovative actions necessary for implementation of corporate strategies, which are directed for the certain update of individual components of production, sales and consumption of products. The strategy of innovative development of agricultural enterprise is the definition of innovative needs of enterprises by managers and functional workers, more efficient innovative support of enterprise. Achieving consistency of all the elements of the enterprise system. The components of the innovative strategy of development of agricultural enterprises are presented. In the conditions of the company's responsibility for the results of the company's activities, there is an objective need to determine the trends of the company's development and the prospects for its capabilities. Its economic development strategy is aimed at addressing such issues. Effective economic activity is not

possible without sufficient financial resources, so its component is a financial development strategy. The next component involved in shaping the company's innovation strategies is the staff development strategy. The timely provision of the necessary information on the state of technical and technological development implements the information development strategy. By combining proposed strategies, one can obtain an effective strategy for innovative development of agricultural enterprises. Implementation of such strategy will help improve the efficiency of the enterprise and strengthen its position in the market. The formation of a strategy of innovative development of agricultural enterprises has been defined. The methods used at each stage of the formation of the strategy of innovative development of agricultural enterprises have been revealed.

Keywords: development strategy, innovative development strategy, agricultural enterprise, external environment, internal environment, strategy components.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку економіки вимагає від підприємств постійного підвищення ефективності діяльності та конкурентоспроможності продукції на основі впровадження досягнень науково-технічного прогресу, провідних систем управління, використання інноваційних методів виробництва. Розроблення стратегії інноваційного розвитку будь-якого підприємства є невід'ємною умовою його успішного функціонування на внутрішньому і зовнішньому ринках. Це питання особливо набуває актуальності для сільськогосподарських підприємств, тому що їхня діяльність досить сильно залежить від змін, що відбуваються у світі технологій, безпосередній вплив яких відображається як на якості виробленої ними продукції, так і на доходах підприємства у цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сутність та особливості формування стратегії розвитку та стратегії інноваційного розвитку діяльності підприємства розглянуто в працях таких учених, як: В.А. Василенко, Ю.В. Великий, Ю.Д. Костін, Ю.А. Левицький, Г.В. Загорій, Ф.Ф. Нойбауер, Т.І. Ткаченко, М.В. Хацер та ін.

Постановка завдання. Метою дослідження є визначення складників, порядку й особливостей формування стратегії інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств у сучасних умовах діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Стратегія розвитку властива підприємствам, які мають суттєвий науково-технічний потенціал, що займають вагоме місце на ринку і контролюються чітко вираженими власниками. Але в ході реалізації даної стратегії вони стикаються із серйозними перешкодами на кшталт нестачі фінансів, спеціалістів та часу.

На думку М.В. Хацера, стратегія розвитку підприємства – це генеральна комплексна програма дій, виражених як у кількісній, так і в якісній формі, які дають чітке уявлення про майбутні параметри його розвитку з урахуванням поставлених цілей та ресурсів, необхідних для їх досягнення [1, с. 110].

В.А. Василенко і Т.І. Ткаченко виділяють стратегію розвитку серед інших функціональних стратегій та їхніх підвидів (стратегія нововведень, стратегія капіталовкладень, стратегія поглинання тощо) як окрему й уважають, що стратегія розвитку – підтримка високих темпів росту підприємства, утворення дочірніх компаній [2, с. 244]. Як бачимо, ці автори не ототожнюють стратегію розвитку зі стратегією підприємства.

Ю.Д. Костін і Ю.А. Левицький також уважають некоректною ідентифікацію стратегії розвитку зі стратегією підприємства і виділяють окремо стратегію розвитку. Стратегія розвитку – це скоріше властивість стратегії підприємства, яку вона може мати не в будь-який момент діяльності підприємства, а тільки за наявності певних чинників [3, с. 105].

Відповідно, стратегія інноваційного розвитку – це проект проведення головних інноваційних дій, необхідних для реалізації корпоративних стратегій, які спрямовані на певне оновлення окремих компонентів виробництва, реалізацію та споживання продукції [4, с. 115].

На основі зазначеного доходимо висновку, що під стратегією інноваційного розвитку сільськогосподарського підприємства слід розуміти визначення інноваційних потреб підприємств менеджерами та функціональними працівниками, більш ефективно інноваційне забезпечення діяльності підприємства, досягнення стану узгодженості всіх елементів системи підприємства.

Основні складники стратегії інноваційного розвитку сільськогосподарського підприємства показано на рис. 1.

Тепер розкриємо кожний зі складників стратегії інноваційного розвитку сільськогосподарського підприємства.

За умов відповідальності підприємства за результати діяльності виникає об'єктивна необхідність визначення тенденцій розвитку діяльності підприємства та перспективних його можливостей. На вирішення таких питань і спрямована його стратегія економічного розвитку.

Ефективна економічна діяльність неможлива без наявності достатньої кількості фінансових ресурсів, тому її складником є стратегія фінансового розвитку.

Стратегія фінансового розвитку – це визначення довгострокової мети фінансової діяльності підприємства, вибір найбільш ефективних способів і шляхів її досягнення.

Стратегія фінансового розвитку охоплює всі форми фінансової діяльності підприємства: оптимізацію основних та оборотних засобів, формування та розподіл прибутку, грошові розрахунки, інвестиційну політику. Всебічно враховуючи фінансові можливості підприємств, об'єктивно оцінюючи характер внутрішніх і зовнішніх чинників, фінансова стратегія забезпечує відповідність їхніх фінансово-економічних можливостей умовам, які склалися на ринку товарів та фінансовому ринку. Цілі фінансової стратегії мають підпорядковуватися загальній стратегії інноваційного розвитку і спрямовуватися на максимізацію прибутку та ринкової вартості підприємства.

Звичайно, це є актуальним і для підприємств досліджуваної галузі. Але, як відомо, складником стратегії фінансового розвитку діяльності підприємства є стратегія інвестиційного розвитку.

Сільськогосподарським підприємствам досить складно здійснювати впровадження новітніх технологій та сучасного технічного оснащення. Це вимагає великих фінансових затрат та спеціальних знань, які не завжди під силу будь-якому підприємству аграрної сфери. До таких заходів удаються переважно великі підприємства, які мають певні фінансові ресурси або можливості для їх залучення. Одним із джерел додаткових коштів

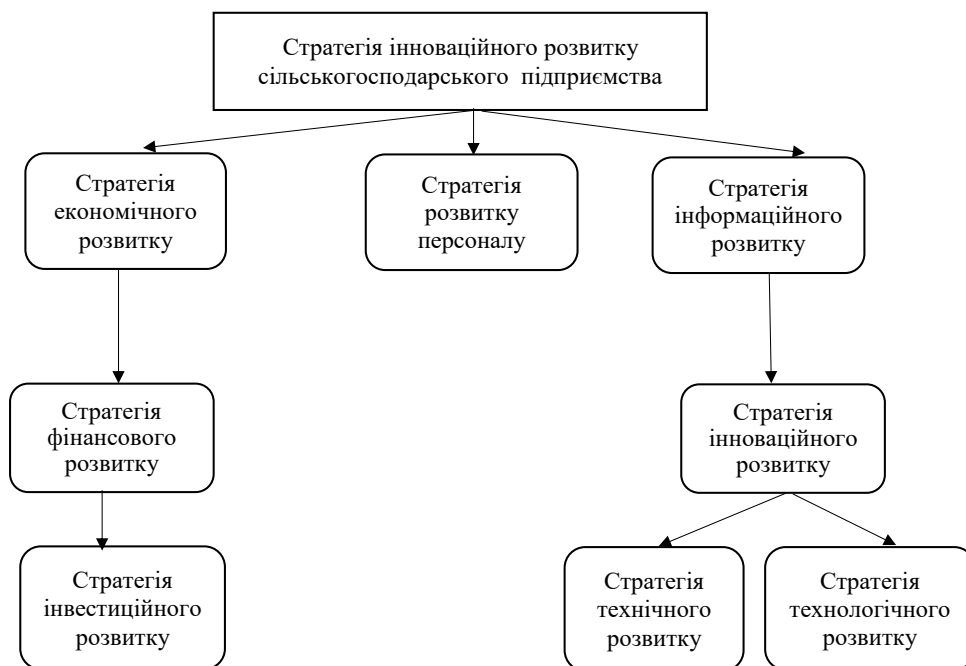

Рис. 1. Складники стратегії інноваційного розвитку сільськогосподарського підприємства

є інвестиційні ресурси. Слід здійснювати постійний пошук потенційних інвесторів та розробляти інвестиційні проекти з метою фінансування впровадження у свою діяльність сучасних інноваційних розробок.

Ще одним складником, який бере участь у формуванні стратегій інноваційного розвитку підприємства, є стратегія розвитку персоналу. Що стосується управління персоналом, то у цьому аспекті спостерігаються негативні тенденції. Підприємства аграрної сфери зосереджуються переважно на забезпеченні виробничого процесу, який має сезонний характер і тому вимагає докладання значних зусиль у певні періоди року. Залишення чогось поза увагу під час здійснення основного виробничого процесу може негативно відобразитися на прибутках підприємства, а то й на можливості продовження діяльності такого підприємства взагалі, тому персонал у них на другому місці. Їх керівництво вважає, що успіх підприємств залежить виключно від їхньої конкурентоспроможності, яка полягає у своєчасній організації всіх виробничих процесів, при цьому не пов'язуючи якість виконання цих процесів із кваліфікацією працівників. Вони часто беруть на роботу сезонних працівників, аби вчасно виконати посівні роботи або зібрати урожай, не задумуючись ні про долю цих людей, ні про формування власного кваліфікованого складу персоналу. Але впровадження інновацій неможливо без наявності відповідно підготовлених працівників, які мають спеціальну освіту, знання, досвід, кваліфікацію, тому не менш важливим складником стратегії інноваційного розвитку підприємства є стратегія розвитку персоналу.

Під час формування стратегії розвитку персоналу сільськогосподарських підприємств особливу увагу слід звернути на систему управління персоналом, яка була б націлена на формування постійного кваліфікованого складу працівників, котрі могли б забезпечити

впровадження різноманітних інноваційних технологій у діяльність підприємства і тим самим створити сприятливі умови для підвищення його ефективності.

Для своєчасного виконання всіх необхідних сільськогосподарських робіт аграрні підприємства повинні постійно піклуватися про поліпшення свого технічного та технологічного забезпечення, впровадження у свою діяльність новітніх технологій, що забезпечує саме стратегія інноваційного розвитку, яка, своєю чергою, включає стратегію технічного і технологічного розвитку. А своєчасне забезпечення необхідною інформацією про стан технічного та технологічного розвитку реалізує стратегія інформаційного розвитку.

Об'єднавши запропоновані стратегії, можна отримати ефективну стратегію інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств. Упровадження такої стратегії сприятиме підвищенню ефективності діяльності підприємства та зміцненню його позицій на ринку.

Процес формування стратегії інноваційного розвитку можна розділити на три етапи. На першому етапі визначаються основні орієнтири розвитку, формується цілі, які необхідно досягти. Другий етап включає у себе збір та аналіз інформації, визначення можливостей і обмежень, виявлення сильних та слабких боків. На третьому етапі визначаються більш чіткі цілі [5, с. 248].

Стратегічне планування включає у себе розроблення базового варіанта стратегії розвитку, а також основних альтернативних варіантів. Потім розроблені варіанти аналізуються і вибирається найбільш оптимальний із них, або ж розробники повертаються до попереднього етапу, якщо жоден із запропонованих варіантів не був прийнятий. Після затвердження стратегії інноваційного розвитку починається етап її реалізації. Однак розроблення стратегії на цьому не повинне закінчуватися, необхідно проводити постійне її коригування з урахуванням змін, що виникли, і за

необхідності оперативно підготувати новий варіант стратегії розвитку, заклавши в нього пов'язаний перехід від старого варіанту [6, с. 314].

У наявних наукових розробках найбільший наголос робиться на такі етапи, як аналіз внутрішнього і зовнішнього середовища та «стратегічний вибір». Це, по-перше, зумовлено тим, що формування місії, цілей і варіантів стратегічного розвитку здебільшого творчий процес і залежить від інтересів розробника, його досвіду й інтуїції; по-друге, аналіз ситуації є основою майбутньої стратегії розвитку і великою мірою визначає її [7, с. 155].

Процес формування стратегії інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств містить такі етапи (рис. 2).

Таким чином, першим етапом процесу розроблення стратегії інноваційного розвитку сільськогосподарського підприємства є аналіз внутрішнього і зовнішнього середовища підприємства. Розглянемо конкретні кроки цього аналізу. Спочатку необхідно здійснити певні операції, які дадуть змогу забезпечити максимальну ефективність процесу формування стратегії інноваційного розвитку сільськогосподарського підприємства, а саме:

1. Проаналізувати інноваційні потреби та компетенції підприємства виходячи зі стратегічних цілей бізнесу.

2. Забезпечити підтримку процесу формування стратегії інноваційного розвитку сільськогосподарського підприємства.

3. Визначити завдання проведення аналізу внутрішнього і зовнішнього середовища підприємства.

4. Визначити методи і способи проведення аналізу внутрішнього і зовнішнього середовища підприємства.

Максимально повний перелік завдань та методів такого комплексного аналізу наведено в табл. 1.

Після проведення аналізу внутрішнього та зовнішнього середовища можна перейти до визначення та формування складників стратегії інноваційного розвитку сільськогосподарського підприємства, які були розглянуті вище. Практично завжди присутні всі зазначені складники. Порядок формування кожного з них є аналогічним до порядку формування стратегії інноваційного розвитку сільськогосподарського підприємства у цілому.

Сформовану стратегію інноваційного розвитку сільськогосподарського підприємства потрібно впровадити у його діяльність і оцінити її вплив на результати функціонування підприємства. Це можна зробити за допомогою методу порівняння, кореляційного аналізу, факторного аналізу тощо. Вибір методу залежатиме від конкретної ситуації та умов діяльності підприємства.

Під час реалізації стратегії інноваційного розвитку сільськогосподарського підприємства доцільним є формування стратегічних напрямів, зокрема:

1) у виробничому розвитку необхідно забезпечити: освоєння нових технологій, проведення реконструкції наявного технічного обладнання та впровадження нового, здійснення модернізації окремих технологіч-

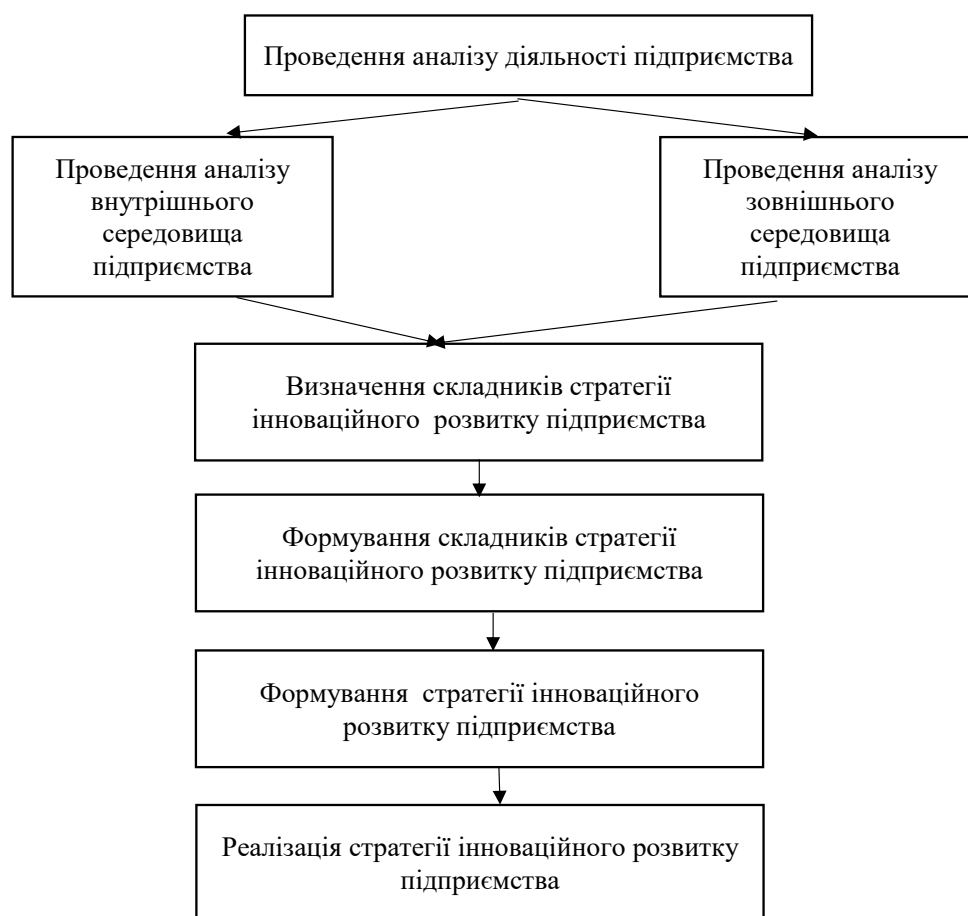

Рис. 2. Порядок формування стратегії інноваційного розвитку сільськогосподарського підприємства

Таблиця 1. Основні етапи та завдання аналізу внутрішнього і зовнішнього середовища сільськогосподарського підприємства

Етапи	Завдання	Методи
Аналіз стратегії підприємства	Визначення стратегічних цілей. Визначити ключові чинники успіху	Аналіз установчої документації підприємства
Аналіз діяльності підприємства	Виділення основних функцій та видів діяльності. Аналіз моделі створення прибутку	Спостереження. Аналіз фінансової документації підприємства
Аналіз зовнішнього середовища підприємства	Дослідження галузі та аналіз трендів. Вивчення конкурентів, їхніх переваг та недоліків	SWOT-аналіз. PEST-аналіз. Методи оцінки конкуренції

них вузлів і утилізації старих, підвищення вимог, що стосуються догляду за устаткуванням;

2) в організації менеджменту підприємства поступово впроваджувати інноваційні управлінські технології за допомогою сучасних інформаційних технологій та вдосконалення розвитку персоналу.

Висновки з проведеного дослідження. Реалізація стратегії інноваційного розвитку сільськогосподарського підприємства сприятиме:

- зменшенню до мінімуму негативних наслідків змін, що відбуваються, а також чинників «невизначеності майбутнього»;

- можливості враховувати об'єктивні (зовнішні та внутрішні) чинники, що формують зміни, зосередитися на їх вивченні;

- формуванню відповідних інформаційних баз;
- можливості отримати необхідну базу для прийняття стратегічних і тактичних рішень;

- полегшенню роботи щодо забезпечення довгочасної короткострокової ефективності та прибутковості;

- забезпеченню динамічності змін через прискорення практичних дій щодо реалізації стратегічних планів на основі відповідної системи регулювання, контролю та аналізу.

1. Хацер М.В. Стратегія розвитку підприємства в умовах нестабільності економіки держави. Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки). 2014. № 3(27). С. 109–112.

2. Василенко В.О., Ткаченко Т.І. Стратегічне управління. Київ : ЦУЛ, 2003. 396 с.

3. Костін Ю.Д., Левицький Ю.А. Стратегія розвитку корпорацій: сутність і ознаки. Вісник Хмельницького національного університету. 2009. № 4. С. 101–106.

4. Великий Ю.В. Формування стратегії інноваційного розвитку підприємств машинобудування. Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. 2011. № 19. С. 114–120.

5. Дорофеев В.Д. Менеджмент. Москва : ИНФРА-М, 2008. 440 с.

6. Гордієнко П.Л., Дідковська Л.Г., Яшкіна Н.В. Стратегічний аналіз. Київ : Алерта, 2011. 520 с.

7. Баюра Д.О., Петрук В.В. Теоретичні аспекти розвитку стратегічного планування на підприємствах в умовах ринкової нестабільності. Наукові праці НДФІ. 2014. Вип. 2(67). С. 153–158.

1. Hacer M.V. (2014)/ *Strategiya rozvytku pigpryemstva v umovah nestabilnosti ekonomiky derzhavy* [Strategy of development of enterprises in the conditions of instability of economy of the state]. Collection of scientific works of the Tavriiskyi state agrotechnological university (economic sciences), 3(27), 109-112 (in Ukrainian)

2. Vasylenko V.O., Tkachenko T.I. (2003). *Strategichne upravlinnya* [Strategic management]. Kyiv: CUL (in Ukrainian)

3. Kostin U.D., Levickyi U.A. (2009). *Strategiya rozvytku korporacii: sutnist I oznaky* [Strategy of development of corporations: essence and signs]. Announcer of the Khmelnytsk national university, 4, 101-106 (in Ukrainian)

4. Velykyi U.V. (2011). *Formuvannya strategii innovaciynogo rozvytku pidpryemstv mashynobuduvannya* [Forming of strategy of innovative development of enterprises of engineer]. Scientific works of the Kirovohrad national technical university, 19. 114-120 (in Ukrainian)

5. Dorofeev V.D. (2008) *Menedgment* [Management]. Moscow: INFRA-M (in Russian)

6. Gordienko P.L., Didkovska L.G., Yashkina N.V. (2011) *Strategichnyi analis* [Strategic analysis]. Kyiv: Alerta (in Ukrainian)

7. Baura V.O., Petruk V.V. (2014) *Teoretychni aspekty rozvytku strategichnogo planuvannya na pidpryemstvah v umovah rynkovoї nestabilnosti* [Theoretical aspects of development of strategic planning at enterprises in unstable economic conditions]. Scientific works of NDFI. 2(67), 153-158 (in Ukrainian)

E-mail: starynets@ukr.net

УДК 330.341

Хаврова К.С.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри економіки та бізнесу,
Донецький національний університет економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського

ВИЗНАЧЕННЯ СУЧАСНИХ ПІДХОДІВ ДО УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНИМ РОЗВИТКОМ ПІДПРИЄМСТВА

У статті розглянуто питання управління інноваційним розвитком підприємства. Розкрито сутність поняття «інноваційний розвиток». Визначено п'ять підходів до управління інноваційним розвитком: еру ресурсного достатку; еру економічних розрахунків; еру знань; еру цифрової економіки; еру ідей. Систематизуючи основні етапи (ери) щодо розуміння сутності управління інноваційним розвитком, запропоновано науково-комплексний підхід, який ґрунтується на оцінці сприятливості бізнес-середовища для окреслення вектора варіацій впливу на інноваційний розвиток залежно від позиції підприємства в бізнес-середовищі й дає змогу визначити перелік динамічних стратегій управління інноваційним розвитком та запропонувати рекомендації щодо стратегічних векторів розвитку підприємства за рахунок визначення впливу зовнішнього та внутрішнього середовища у довгостроковій перспективі в рамках кожної визначеної стратегії.

Ключові слова: інновації, інноваційний розвиток, управління інноваційним розвитком, підходи до управління інноваційним розвитком.

ОПРЕДЕЛЕНИЕ СОВРЕМЕННЫХ ПОДХОДОВ К УПРАВЛЕНИЮ ИННОВАЦИОННЫМ РАЗВИТИЕМ ПРЕДПРИЯТИЯ

Хаврова Е.С.

В статье рассмотрены вопросы управления инновационным развитием предприятия. Раскрыта сущность понятия «инновационное развитие». Определены пять этапов (эр) управления инновационным развитием: эра ресурсного изобилия; эра экономических расчетов; эра знаний; эра цифровой экономики; эра идей. Систематизируя основные подходы к пониманию сущности управления инновационным развитием, предложен научно-комплексный подход, основанный на оценке бизнес-среды для определения вектора вариаций влияния на инновационное развитие в зависимости от позиции предприятия в бизнес-среде, позволяющий определить перечень динамических стратегий управления инновационным развитием и предложить рекомендации по стратегическим векторам развития предприятия за счет определения влияния внешней и внутренней среды в долгосрочной перспективе в рамках каждой конкретной стратегии.

Ключевые слова: инновации, инновационное развитие, управление инновационным развитием, подходы к управлению инновационным развитием.

DEFINING CURRENT APPROACHES TO MANAGING INNOVATIVE DEVELOPMENT OF THE ENTERPRISE

Khavrova Kateryna

The article deals with the management of innovative development of the enterprise. The essence of the concept of "innovative development" is revealed, which consists in the fact that innovative development ensures the continuous development of the enterprise as a whole. Moreover, it is a characteristic of a quality feature of the intellectualization of the enterprise and at the same time contributes to the sustainability of its development. The argument advanced follows from the problems of considering such concepts as "intellectualization of activity" and "sustainable development" of enterprises in the research of modern economists. Analysis of literary sources and our own research allowed us to identify five main stages (eras) in the management of innovative development, namely: the era of resource abundance; era of economic calculations; era of knowledge; era of digital economy; era of ideas. Naturally, such a consideration of approaches to managing innovative development is conditional, since in real life there is no clear distinction between eras and isolated cyclic processes. In fact, it is difficult to determine where each era begins and ends. Mostly the beginning of a new era is considered to be the moment when an increase or decrease in the intensity of the level of innovative development can be observed. Given the categorical analysis of the concepts of "innovation", "innovative development" of the enterprise and the key stages (era) of managing the innovative development of the studied category, the main scientific approaches to determining its essence are identified, which include a systematic approach, a situational approach, a process approach, a methodological approach and, proposed by the author, a scientific and integrated approach. The essence of this approach

lies in the fact that it is based on the assessment of the business environment to determine the vector of variations in the impact on innovative development depending on the position of the enterprise in the business environment, allows you to define a list of dynamic strategies for managing innovative development and offer recommendations on strategic vectors of enterprise development for by determining the impact of external and internal environment in the long term in the framework of each specific strategy.

Keywords: innovation, innovative development, innovation development management, approaches to innovative development management.

Постановка проблеми. Посилення процесів глобалізації та необхідність постійного коригування діяльності підприємств з метою швидкого та адекватного реагування на зміни у зовнішньому середовищі зумовлюють необхідність прискорення інноваційного розвитку й удосконалення підходів до управління інноваційною діяльністю підприємств для отримання конкурентних переваг.

Питання управління інноваційним розвитком особливо актуальні для вітчизняних підприємств, на яких цей процес знаходиться на стадії формування.

В умовах ринкових відносин значною мірою зростає значення інновацій як важливого чинника підвищення конкурентоспроможності та забезпечення майбутньої ефективності підприємств. Разом із тим нині зберігається висока невизначеність під час упровадження інновацій, яка пов'язана з необхідністю виявлення методів і механізмів впливу на інноваційний розвиток підприємств. Це пояснюється, по-перше, наявністю значної кількості чинників, що впливають на інноваційний розвиток; по-друге, відсутністю єдиної інноваційної політики, яка реалізується в системі державних законодавчих і нормативних актів; по-третє, низьким рівнем достовірності та недостатністю статистичної інформації з інноваційної діяльності; по-четверте, нестабільністю економічного середовища і недостатнім досвідом топ-менеджерів і персоналу з управління інноваційним розвитком в умовах ринкової економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню інноваційного розвитку підприємства присвячено наукові праці провідних вітчизняних та зарубіжних учених, таких як: В.В. Онікієнко, С.М. Ілляшенко, Я.Д. Вишнякова, С.П. Кисельова, Л.О. Куцеконь, Д.І. Кокурина та ін.

Незважаючи на наявність великої кількості наукових розробок, проблеми управління інноваційним розвитком підприємства залишаються недостатньо дослідженими. Сучасні системи управління інноваціями відзначаються великою кількістю елементів, наявністю множинних зв'язків між ними, впливом багатьох чинників і високим ступенем динамічності, що зумовлює необхідність удосконалення підходів до управління інноваційним розвитком.

Постановка завдання. Метою дослідження є поглиблення теоретико-методологічних основ інноваційного розвитку як важливого чинника розвитку сучасного підприємства. Серед завдань дослідження важливими є такі: визначити сутність інноваційного розвитку підприємства та обґрунтувати особливості реалізації підходів до управління інноваційним розвитком на рівні підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасному світі основним джерелом розвитку підприємств є зростання інноваційного складника. Світова практика показує, що підтримка конкурентоспроможності підприємств у довгостроковій пер-

спективі залежить від інновацій. П. Друкер стверджує, що «єдина річ, що має значення, – це інновації» [1]. У зв'язку із цим зростають значення і роль управління інноваційним розвитком підприємств, тому вважаємо за доцільне розкрити сутність поняття «інноваційний розвиток».

На думку С.М. Ілляшенко, інноваційний розвиток – «процес господарювання, що спирається на безупинні пошук та використання нових способів і сфер реалізації потенціалу підприємств», відбивається на всіх аспектах розвитку суспільства, змінює середовище проживання і діяльності людини [2, с. 23]. При цьому слід урахувати справедливо відзначений факт іншим українським ученим-економістом А.С. Єфремовим, що «інноваційний тип розвитку характеризується не тільки факторами, що переважно використовуються, а й товарами і послугами, які виробляються, реалізуються та надаються споживачеві, сукупністю умов, які гарантують відтворення інноваційної стратегічної спрямованості розвитку підприємства на постійній основі» [3, с. 54]. Ця теза переконує у тому, що безперервність розвитку підприємства спирається на сталість інноваційних змін у ньому.

Своєю чергою, вчені наукової школи Ради з вивчення продуктивних сил НАН України ще в 2009 р. доводили, що інноваційний розвиток повинен мати комплексний характер по відношенню до всіх підсистем і функцій підприємства, він є «складником інноваційного потенціалу...» [4, с. 304]. Виходячи ж із цього аргументу, можна зробити висновок, що інноваційний розвиток водночас впливає на формування потенціалу підприємства й є відображенням його реалізації в процесі переходу від стадії до стадії життєвого циклу підприємства.

На думку інших учених, інноваційний розвиток – це вдосконалення системи (об'єкта) на основі інновацій. Інноваційний шлях розвитку країни можливий за умови повсюдного впровадження інновацій, інвестицій та інноваційних процесів як основи ринкового господарювання, зокрема формування структури виробництва та його технічної бази, вдосконалення систем управління [5, с. 57]

Таким чином, можна констатувати, що інноваційний розвиток забезпечує безперервність розвитку підприємства у цілому. При цьому він є характеристикою якісної риси інтелектуалізації діяльності підприємства і водночас сприяє стійкості його розвитку. Висунутий аргумент впливає з проблематики розгляду таких понять, як «інтелектуалізація діяльності» і «сталий розвиток» підприємств, у дослідженнях сучасних учених-економістів.

Найбільш активний розвиток питання організації та управління інноваційним розвитком отримали із середини ХХ ст. Саме тоді почався активний розвиток інноваційної діяльності практично в усіх сферах і галузях наук. Аналіз літературних джерел та власні дослі-

дження дали змогу виокремити п'ять основних етапів (ер) в управлінні інноваційним розвитком (рис. 1): еру ресурсного достатку; еру економічних розрахунків; еру знань; еру цифрової економіки; еру ідей. Природно, що такий розгляд підходів до управління інноваційним розвитком має умовний характер, тому що в реальному житті немає чіткого розмежування ер і відокремлених циклічних процесів. Фактично визначити, де розпочинається й де завершується кожна ера, важко. Переважно початком нової ери вважаємо той момент, коли збільшення чи зменшення інтенсивності рівня інноваційного розвитку можна спостерігати.

Таким чином, в ері ресурсного достатку велика частина відповідальності за управління інноваціями була покладена на вчених та інженерів, що займаються науковими дослідженнями. За ери економічних розрахун-

ків особлива увага стала приділятися питанням стратегічного управління інноваціями, а відповідальність за сам управлінський процес стала покладатися на плечі професійних управлінців.

В еру знань за інноваційного розвитку підприємства більшу частку вартості товарів і послуг становлять знання. Діяльність зі створення, зберігання і використання знань стає все більш затребуваною, змінюється значення системи освіти. Інвестиції в освіту розглядаються як інвестиції в людський капітал, що більше сприяє інноваційному розвитку підприємства. З появою ери цифрової економіки основним ресурсом інноваційного розвитку стає інформація, яка перетворюється на фундаментальну категорію сучасного знання. Крім того, у цей період інформація стає «владною знань» над людьми і світом тих, хто їх викорис-

товує, породження «мережових імперій» і «інформаційної нерівності», за умов якої відбувається контроль над процесами поширення інформації, її дозування та розподіл країн на технологічних лідерів і аутсайдерів, що призводить «до втрати останніми свого «інтелектуального суверенітету» в тому гігантському «плавильному котлі», де керуюча роль буде належати ідеології й системі цінностей супердержави, що здійснює свою планетарну експансію» [6, с. 110]. У цьому сенсі цифрові технології постають перетворюючою силою, яка змінює традиційні моделі бізнесу, виробничі ланцюжки та зумовлює появу нових продуктів та інновацій. Уважаємо, що майбутнє, яке об'єднує попередні дві ери, – за ерою ідей, де нове – уже старе. Перевага за новаторськими рішеннями. Легкість і швидкість генерування оригінальних, неповторних, продуманих та деталізованих нестандартних ідей, підпорядкованість творчості духовній мотивації, стійкий інтерес до певної роботи.

Оскільки інновації є унікальним ресурсом підприємства, то керівництву підприємства необхідно звернути увагу на систему управління інноваційним розвитком підприємства. Інноваційний розвиток підприємства повинен бути взаємопов'язаний з інтелектуалізацією діяльності, використовуючи всі наукові знання та їх трансформацію в інноваційні наукові технології і технологічні рішення.

Рис. 1. Виокремлення та реалізація етапів управління інноваційним розвитком на рівні підприємства

Джерело: удосконалено автором за [6; 7]

Ураховуючи вищенаведений категоріальний аналіз понять «інновації», «інноваційний розвиток» підприємства та наведені на рис. 1 ключові етапи управління інноваційним розвитком досліджуваної категорії, можна виділи основні наукові підходи до визначення її сутності (рис. 2).

Систематизуючи основні підходи до розуміння сутності управління інноваційним розвитком, відзначимо, що системний підхід відзначає наявність взаємного впливу системи та зовнішнього середовища і не розділяє управлінські функції, розглядаючи їх як єдине ціле. У рамках ситуаційного підходу вчені враховують конкретний набір обставин, які найбільш впливають у конкретний момент часу. Процесний підхід поєднує погляди авторів на управління як цілісну систему, враховуючу взаємозв'язки між функціями управління. Але цій підхід не приділяє достатньої уваги впливу зовнішнього та внутрішнього середовища. На думку вчених, методичний підхід дає можливість і здатність підприємства впроваджувати найновіші досягнення науки і техніки у нові товари, технології їх виготовлення, організаційні й управлінські рішення, що здатні задовольнити запити споживачів та забезпечити підприємство прибутком. Зробивши порівняння різних підходів до управління інноваційним розвитком підприємства, вважаємо за доцільне запропонувати науково-комплексний підхід, який ґрунтується на оцінці сприятливості бізнес-середовища для окреслення вектора варіацій впливу на інноваційний розвиток залежно від позиції підприємства в бізнес-середовищі, дає змогу визначити перелік динамічних стратегій управління інноваційним розвитком та запропонувати рекомендації щодо стратегічних векторів розвитку підприємства за рахунок визначення впливу зовнішнього та внутрішнього середовища у довгостроковій перспективі в рамках кожної визначеної стратегії.

Висновки з проведеного дослідження. Підтверджено, що інноваційний розвиток забезпечує безперервність розвитку підприємства у цілому. При цьому він є характеристикою якісної риси інтелектуалізацією діяльності підприємства і водночас сприяє стійкості його розвитку. Виокремлено етапи

(ери) управління інноваційним розвитком на рівні підприємства, а саме: еру ресурсного достатку; еру економічних розрахунків; еру знань; еру цифрової економіки; еру ідей. У процесі систематизації підходів до управління інноваційним розвитком запропоновано науково-комплексний підхід, який ґрунтується на оцінці сприятливості бізнес-середовища для окреслення вектора варіацій впливу на інноваційний розвиток залежно від позиції підприємства в бізнес-середовищі, дає змогу визначити перелік динамічних стратегій управління інноваційним розвитком та запропонувати рекомендації щодо стратегічних векторів розвитку підприємства за рахунок визначення впливу зовнішнього та внутрішнього середовища у довгостроковій перспективі в рамках кожної визначеної стратегії.

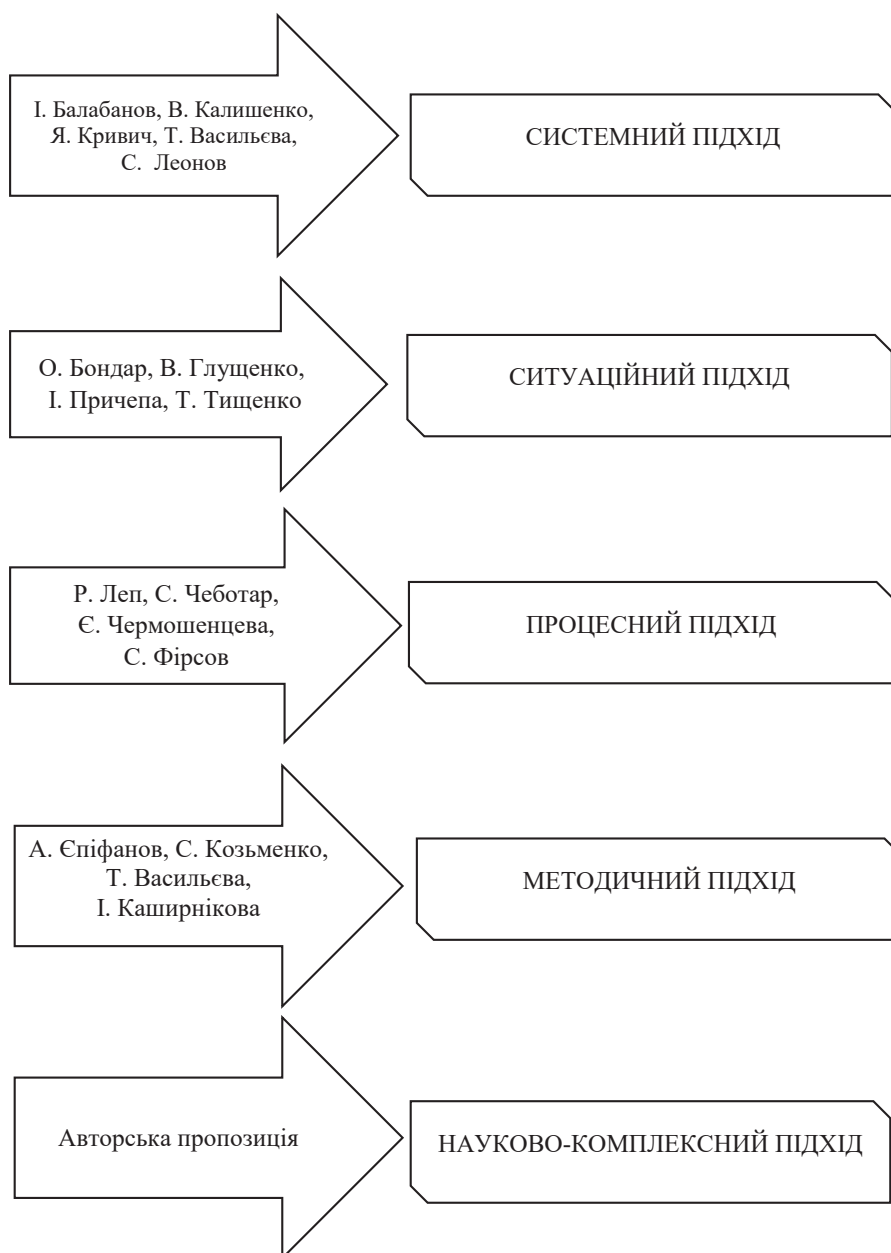

Рис. 2. Основні підходи до розуміння сутності управління інноваційним розвитком

Джерело: розроблено автором на основі [8–10]

1. Друкер П.Ф. Новые реальности. В правительстве и политике. В экономике и бизнесе. В обществе и мировоззрении. Москва : Бук Чембэр Интернэшнл, 1994. 125 с.
  2. Ілляшенко С.М. Управління інноваційним розвитком : навчальний посібник. Суми : Університетська книга, 2003. 278 с.
  3. Єфремов О.С. Організаційне забезпечення інноваційної діяльності на підприємстві. Вісник СХУ ім. В. Даля. 2009. № 2(132). С. 152–157.
  4. Іжевський В.В. Інноваційний розвиток роздрібно́ї торгівлі та ресторанного господарства : дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)». Львів : Львівська комерційна академія, 2011. 189 с.
  5. Вишняков Я.Д., Киселева С.П. Эколого-ориентированное инновационное развитие национальной экономики : монография. Москва : ЦНИТИ «Техномаш», 2009.
  6. Информационная эпоха: вызовы человеку : монография / под ред. И. Алексеева, А. Сидорова. Москва : РОССПЭН, 2010. 333 с.
  7. Теоретические подходы к управлению инновациями на предприятии. URL: https://spravochnick.ru/innovacionnyu_menedzhment/teoreticheskie_podhody_k_upravleniyu_innovatsiyami_na_predpriyatii/ (дата звернення: 31.07.2019).
  8. Мартюшева Л., Калишенко В. Інноваційний потенціал підприємства як об'єкт економічного дослідження. Фінанси України. 2002. № 10. С. 61–66.
  9. Потенциал инновационного развития предприятия : монография / А.А. Епифанов и др. ; под. ред. С.Н. Козьменко. Сумы : Деловые перспективы, 2005. 256 с.
  10. Каширникова І.О. Методичний підхід до оцінки інноваційного потенціалу та його апробація на будівельних підприємствах Дніпропетровської області. Економічний простір. 2016. № 108. С. 203–213. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecpros_2016_108_21 (дата звернення: 31.07.2019).
-
1. Druker P.F. (1994) *Novie realjnosti. V pravyteljstve y polityke. V yekonomyke y byznese. V obshchestve y myrovozzrenyyu.* [New realities. In government and politics. In economics and business. In society and worldview] Moscow : Buk Chembyer Yntermyeshnl., 125 pp. (in Russian)
  2. Ilyashenko S. M. (2003) *Upravlinnya innovatsiynym rozvytkom : navch. posib.* [Managing Innovation Development: Nav. pos. b.] Sumy : Universytets'ka knyha., 278 pp. (in Ukrainian)
  3. Yefremov O.S. (2009) *Orhanizatsiynne zabezpechennya innovatsiynoyi diyal'nosti na pidpryyemstvi.* [Organizational support of innovative activity at the enterprise] *Visnyk SNU im. V. Dalya*, vol. 2(132). pp. 152 – 157.
  4. Izhevskiy V.V. (2011) *Innovatsiynnyy rozvytok rozdribnoyi torghivli ta restorannogho ghospodarstva: dys. kand. ekon. nauk za spec. 08.00.04 «Ekonomika ta upravlinnja pidpryyemstvamy (za vydamy ekonomichnoyi dijal'nosti)».* [Innovative development of retail trade and restaurant industry: diss. Cand. econom. Science Specialist 08.00.04 "Economics and Management of Enterprises (by type of economic activity)"] Ljviv: Ljvivs'jka komercijna akademija., 189 pp.
  5. Vyshnjakov Ja. D., Kysel'eva. S. P. (2009) *Yekologho-oryentyrovannoe ynnovacyonnoe razvytye nacyonal'noj yekonomyky : monoghrafija.* [Environmental-oriented innovative development of the national economy: monograph] Moscow : CNYTY «Tekhnomash».
  6. Alekseeva Y. & Sydorov A. (2010) *Ynformacyonnaja yepokha: vizovi cheloveku: monoghrafyja* [The Information Age: Challenges to Man: monograph] Moscow: ROSSPYEN., 333 pp
  7. *Teoretycheskye podkhodk upravlenyyu ynnovatsiynyamy na predpryyaty* [Theoretical approaches to enterprise innovation management]. Available at: https://spravochnick.ru/innovacionnyu_menedzhment/teoreticheskie_podhody_k_upravleniyu_innovatsiyami_na_predpriyatii/ (accessed 31 July 2019)
  8. Mart'yusheva L., Kalyshe'nyko V. (2002) *Innovatsiynnyy potencial pidpryyemstva jak ob'jekt ekonomichnogho doslidzhennja* [Innovative potential of the enterprise as an object of economic research]. *Finansy Ukrayiny*, no 10, pp. 61-66.
  9. Kozjmenko S.N. (ed.) 2005 *Potencyal ynnovacyonnogho razvytyja predpryyatyja: monoghrafyja* [Enterprise Innovation Development Potential: Monograph]. Sumy : KYK «Delovie perspektivi., 256 pp.
  10. Kashy'nikova I. O. (2016) *Metodychnyy pidkhid do ocinky innovatsiynogho potencialu ta jogh'o aprobacija na budivel'nykh pidpryyemstvakh Dnipropetrovs'kohoji oblasti* [Methodical approach to innovation potential assessment and its testing at construction enterprises of Dnipropetrovsk region] *Ekonomichnyy prostir*, no 108. pp. 203-213. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecpros_2016_108_21 (accessed 31 July 2019)

E-mail: Khavrovak.s@gmail.com

БІЗНЕС ТА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ КАПІТАЛ

УДК 658.6:37.04

Іванова В.В.

доктор економічних наук,
професор кафедри економіки, підприємництва та менеджменту,
ДВНЗ «Університет менеджменту освіти»

РОЛЬ ДИЗАЙН-МИСЛЕННЯ В ОСВІТІ

У статті представлено окремі результати дослідження проблеми вдосконалення освіти, враховуючи її суттєву роль на постіндустріальному етапі розвитку економіки для формування інтелекту людини. Уточнено суть категорії «дизайн-мислення», розглянуто основні етапи та інструменти дизайн-мислення, яке сприяє активізації інноваційних процесів в освіті. Запропоновано використовувати дизайн-мислення та його інструментарій щодо освіти у двох напрямках: для освіти як бізнесу та як метод для здійснення самого освітянського процесу. Дизайн-мислення є універсальним методом організації та ведення бізнесу в освітянській сфері й удосконалення освітніх технологій для підвищення якості освітянських послуг. У статті представлено результати використання візуалізації для вирішення завдання підвищення якості освітянських послуг завдяки поліпшенню засвоєння студентами навчального матеріалу. Визначено візуалізацію як найбільш ефективний метод викладання за результатами опитування, проведеного серед студентів.

Ключові слова: дизайн-мислення, освіта, бізнес, візуалізація, освітні технології, якість освітянських послуг, інтелект.

РОЛЬ ДИЗАЙН-МЫШЛЕНИЯ В ОБРАЗОВАНИИ

Іванова В.В.

В статье представлены отдельные результаты исследования проблемы совершенствования образования с учетом его значимой роли для формирования интеллекта человека на постиндустриальном этапе развития экономики. Уточнена суть категории «дизайн-мышление», рассмотрены основные этапы и инструменты дизайн-мышления, которое способствует активизации инновационных процессов в образовании. Предложено использовать дизайн-мышление и его инструментарий для образования в двух направлениях: для образования как бизнеса и как метод для осуществления самого образовательного процесса. Дизайн-мышление является универсальным методом организации и ведения бизнеса в сфере образования, а также совершенствования образовательных технологий для повышения качества образовательных услуг. В статье представлены результаты использования визуализации для решения задачи повышения качества образовательных услуг благодаря улучшению усвоения студентами учебного материала. Результаты проведенного опроса определили наиболее эффективный метод преподавания (с точки зрения студентов), а именно визуализации. Они подтвердили необходимость использования этого метода при преподавании дисциплины, например для объяснения теоретических экономических понятий, бизнес-процессов на предприятии. Визуализация ускоряет усвоение учебного материала, поскольку на осмысление устного текста нужно больше времени. Дизайн-мышление – метод, помогающий глубоко изучить потребности потребителей образовательных услуг. Его целесообразно использовать для осуществления бизнеса в образовательной сфере.

Ключевые слова: дизайн-мышление, образование, бизнес, визуализация, образовательные технологии, качество образовательных услуг.

THE ROLE OF DESIGN THINKING IN EDUCATION

Ivanova Valentina

The article presents the individual results of the study of education improvement. Its significant role in the formation of human intelligence in the post-industrial stage of economic development is taken into account. The essence of “design thinking” has been clarified. The main stages and tools of design thinking, which contributes to the activation of innovative processes in education, are considered. It is offered to use design thinking and its tools for education in two directions: for education as a business and as the method for implementing the educational process. Design thinking is a universal method for organizing and conducting business in the field of education, as well as for improving educational technologies to improve the quality of educational services. It is advisable to use design thinking for education as a business by carefully

examining the needs of people of different ages and taking into account the current need for lifelong learning. Higher education, educational projects, educational platforms should take into account the results of such studies to offer innovations in education (new curricula, trainings, etc.). Design thinking as a method for implementation of the educational process is highly effective. Its tools should be used directly for training. It will improve the learning of the study materia, bring knowledge to the level of competencies, teach a creative approach to solve problems, and teach to think and make independent decisions. The article presents the results of using visualization to solve the problem of improving the quality of educational services by improving the assimilation of the learning material by students. The results of the survey have identified the most effective teaching method (from the students' point of view), namely, "Visualization". They confirmed the need to use this method in teaching the discipline, for example, to explain theoretical economic concepts and business processes in enterprises. Visualization accelerates the assimilation of educational material, as it takes more time to comprehend the oral text. Design thinking is the method, which helps deeply study the needs of consumers of educational services. It is advisable to use it to carry out business in the educational field.

Keywords: design thinking, education, business, visualization, educational technologies, quality of educational services.

Постановка проблеми. Особливу роль у становленні та розвитку економіки, заснованої на знаннях, відіграє освіта. Рівень її якості впливає на формування людського капіталу, від якого залежить рівень знань, що є основою економіки нового типу. Це зумовлює усвідомлення сутності освіти як основної галузі формування людського потенціалу, завдання якої полягає у підготовці висококваліфікованих фахівців і налагодженні процесу поновлення їхніх знань протягом усього життя.

Освіта як одна зі складових частин економіки формує базу інтелекту людини, що використовується нею у подальшій діяльності для генерації знань. Отже, освіта формує знанневий фонд людини, сприяє накопиченню спеціальних навичок і досвіду для вирішення певних завдань.

Раніше трансформація освіти, інновації в освіті, її організація розглядалися виключно з погляду суті освітянського процесу (освітянських послуг). Нині все частіше освітянські послуги стають одним із напрямів бізнесової діяльності. Це означає, що організація і надання таких послуг ґрунтується на використанні традиційних підходів до ведення бізнесу (створення продукту, його просування та продаж), але водночас потребує й нових. Такими підходами можуть бути ті, які зазвичай розробляються і використовуються для різних бізнесових сфер, але запровадження їх в освітянський бізнес має враховувати його особливості.

Отже, актуальною є проблема пошуку підходів, технологій та способів, які можна одночасно використати для розвитку освіти як бізнесу та вдосконалення самого освітянського процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам удосконалення освіти, її ролі у соціально-економічному житті суспільства та економічному розвитку, формуванні людського потенціалу присвятили свої роботи численні дослідники. Вагомий внесок у створення й удосконалення освітніх технологій, розвиток дизайн-мислення зробили українські та зарубіжні вчені, зокрема: Т. Браун [1], В. Василькова [2], Ю. Вітренко [3], А. Колот [4], О. Красовська [5], І. Каленюк [6], Ж. Лидтка, Т. Огілви [7], Д. Роєм [8], О. Фабрикант [9], М. Шилехина [10]. При цьому недостатньо активно досліджувалися особливості та результативність використання методу дизайн-мислення в освіті.

Постановка завдання. Метою статті є обґрунтування доцільності використання дизайн-мислення як універсального методу як для організації та ведення бізнесу в освітянській сфері, так і для вдосконалення освітніх технологій і підвищення якості освітянських послуг.

Виклад основного матеріалу дослідження. Будь-яка сфера суспільного життя розвивається завдяки інноваціям, але важливо володіти інструментарієм, який давав би змогу їх активно генерувати, спираючись на попередній досвід, аналіз наявної ситуації та відчуття або визначення майбутніх тенденцій.

Одним із нових ефективних підходів до створення інновацій у суспільному житті і бізнесі є дизайн-мислення. Важливо, що він може бути використаний і окремими новаторами, і групою (дизайнери, керівники бізнесу, підприємці). Його ефективність пов'язана з тим, що до процесу вирішення проблем також долучаються споживачі.

Отже, дизайн-мислення – сумісний інтерактивний підхід споживачів, дизайнерів, бізнесменів, представників різних організацій і органів влади для вдосконалення бізнесу загалом та окремих бізнес-процесів, поліпшення організації надання й якості послуг, у тому числі освітянських.

Дизайн-мислення сприяє вирішенню різнобічних проблем, зокрема стосовно створення нових продуктів (послуг, видів робіт) або нового бізнесу, вдосконалення існуючих. Цей підхід дає змогу вирішувати складні проблеми під час розроблення та здійснення різних бізнес-процесів. Він також використовується небізнесовими організаціями.

Інновації пов'язані не лише зі створенням нових фізичних продуктів. Дизайнери працюють над інноваціями стосовно процесів, послуг, моделей взаємодії, форм розваг, засобів і шляхів співробітництва [1].

Основою дизайн-мислення є емпатія та здатність формувати в уявленні схематичні образи для подальшого виявлення закономірностей та генерування ідей з емоційним і функціональним наповненням.

«Дизайн-мислення здійснюється через процес накопичення ідей, нестереотипне мислення, прийняття ризикованих рішень на ранніх стадіях проектування, усунення страху зазнати невдачі, глибоке розуміння споживачів (їхніх цілей, поведінки та схильностей), тестування ідей для швидкого отримання відгуків від споживачів, зміну сприйняття цінності продукту. Центром інтересу дизайн-мислення є, головним чином, потреби людини та винахідливість» [10].

Дизайн-мислення пов'язане з відповіддю на такі базові питання: що є? (досліджується існуюча реальність); що якщо? (уявляється нове майбутнє); що чіпляє? (здійснюється вибір); що працює? (оцінюється результат, зокрема реакція ринку) [7].

Класично дизайн-мислення здійснюється за п'ять етапів: емпатія, визначення проблеми, генерація ідей, прототипування та тестування [9].

Глибоке розуміння потреб споживача завдяки навичці емпатії дає змогу виявити проблемні зони і сформулювати проектні завдання. Для їх вирішення здійснюється генерація множини ідей, частина з яких використовується для створення прототипів. Розроблені прототипи проходять тестування на потенційних споживачах у реальних умовах. Результати тестування аналізуються та робляться висновки про прийняття прототипу до використання або повернення на будь-який інший етап дизайн-мислення.

Дизайн-мислення використовує десять інструментів:

- візуалізацію, а саме використання візуальних образів для поліпшення уявлення потреб споживачів і майбутніх результатів;
- карту емпатії для оцінки відчуттів і вражень споживача;
- аналіз ланцюжка створення цінностей, що супроводжує враження і відчуття споживача;
- майнд-меппінг – для генерації ідей на основі проведених досліджень і створення критеріїв дизайну;
- брейнштормінг – для генерації нових можливостей і альтернативних бізнес-моделей;
- розроблення концепцій на основі збору інноваційних елементів в альтернативне рішення;
- тестування ключових гіпотез – для виділення тих, які приведуть до успіху або провалу концепції;
- гаряче прототипування, а саме втілення концепції в реальну форму для подальшого дослідження, тестування і поліпшення;
- ко-дизайн зі споживачами, тобто залучення їх до участі в прийнятті рішення, яке буде відповідати потребам споживачів;
- тестовий запуск у вигляді експерименту, який дає змогу споживачам застосовувати нове рішення протягом тривалого періоду [7].

Дизайн-мислення та його інструментарій доцільно використовувати щодо освіти у двох напрямках:

- дизайн-мислення для освіти як бізнесу;
- дизайн-мислення як метод для здійснення самого освітянського процесу.

Дизайн-мислення для освіти як бізнесу доцільно використовувати, досліджуючи ретельно потреби людей різного віку і зважаючи на нинішню потребу у навчанні протягом усього життя. Вища освіта, освітянські проекти, освітянські платформи мають ураховувати результати таких досліджень, щоб запропонувати інновації в освіті (нові навчальні програми, тренінги, методи навчання тощо). При цьому необхідно враховувати, що дизайн-мислення має міждисциплінарний характер та здійснюється як проектна діяльність.

Успішність застосування дизайн-мислення для розвитку освітянського бізнесу залежить від того, наскільки підприємці розуміють необхідність створення міждисциплінарної команди для його здійснення. Всебічне дослідження проблеми людьми з різними знаннями і навичками, узагальнення різних точок зору дадуть можливість знайти креативне рішення [2].

«Кожному члену такої команди важливо мати знання і досвід у двох вимірах (Т-подібна особистість): володіння спеціально професійними навичками, що потрібні в проектуванні конкретного продукту, і володіння досвідом роботи на перетині кількох професійних дисциплін» [1].

Важливо, що команда має працювати в тих умовах, де споживачі будуть реально використовувати послуги і продукти, а також ураховувати особливості їхньої культури.

Для освіти необхідно зважати на досвід бізнесу інших сфер діяльності, де підприємництво традиційно здійснювалося, тим більше що на кожному етапі дизайн-мислення вирішуються різні за характером завдання.

Дизайн-мислення як метод для здійснення самого освітянського процесу має високу результативність. Його інструментарій доцільно використовувати безпосередньо для навчання, щоб поліпшити засвоєння навчального матеріалу, довести надані знання до компетентностей, навчити творчому підходу до вирішення проблем, навчити думати та приймати самостійні рішення.

Розглянемо традиційне завдання вищої освіти стосовно освітнього процесу. Університет може підвищити якість освітянських послуг, посилити довіру до нього стосовно підготовки майбутніх фахівців із боку роботодавців, абітурієнтів та їхніх батьків, якщо підвищить рівень засвоєння студентами навчального матеріалу незалежно від природних розумових здібностей, характеру, звичок тощо.

Для вирішення цього завдання застосовано метод візуалізації, адже його можна використовувати на всіх етапах дизайн-мислення. Він дає змогу образно зафіксувати думку. Візуалізація знижує ризик непорозуміння, адже бачення, думки, процеси, явища передаються зображеннями, а текст можна інтерпретувати по-різному. Завдяки цьому методу інформація краще фіксується у мозку, адже без «образу» слова можуть залишитися без уваги. Візуалізація дає змогу краще зрозуміти наші прагнення, переконує у перспективі отримання бажаного результату. Візуалізація робить проект конкретним і зрозумілим, дає змогу створити карту досвіду споживача. Цей метод – ядро комунікативного процесу, що сприяє розвитку правої півкулі мозку і креативності.

Для опитування було вибрано 50 студентів із трьох академічних груп, що мають різні успіхи у навчанні. При цьому кожен зі студентів мав приблизно однакові успіхи стосовно різних дисциплін. Їм запропоновано за допомогою зображень і, за необхідності, коротких коментарів до них описати: бажану майбутню роботу; рівень знань (відповідає бажаному балу системи оцінювання – від 60 до 100); процеси, пов'язані з навчанням удома і в аудиторії, а також емоції, що супроводжують ці процеси:

- період часу на підготовку до занять;
- заходи та засоби, які використовуються ними для досягнення бажаного;
- чинники, що сприяють та заважають в опануванні дисципліни;
- що подобається чи не подобається під час викладання чи у матеріалі;
- що залишається незрозумілим;
- що важке для сприйняття;
- які умови навчання вдома;
- час доби для підготовки;
- ефективність домашнього завдання;
- самостійність виконання завдання;
- емоційний стан, що відповідає станам розуміння або нерозуміння;

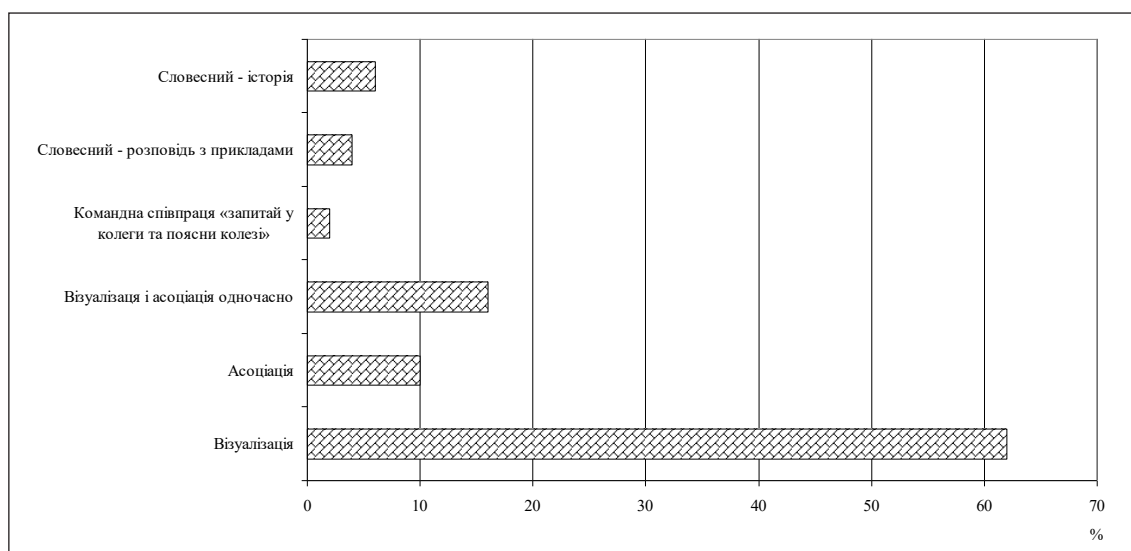

Рис. 1. Результати опитування респондентів щодо методів викладання

– емоції (відчуття), що викликають різні методи викладання матеріалу тощо).

Завдяки узагальненню і синтезу сформованих карт думок зроблено висновок щодо проблемних та позитивних моментів викладання та їхнього впливу на рівень засвоєння навчального матеріалу.

Окрім того, студентам запропоновано відповісти на питання, який метод викладання (вибрати один) найбільш цікавий і сприяє кращому розумінню та запам'ятовуванню матеріалу.

Результати опитування показали, що студенти зацікавлені у кожному методі, який був запропонований їм для оцінювання, але по-різному (рис. 1).

На жаль, вони виявилися не зовсім готовими до командної роботи, адже за метод «Командна співпраця «запитай у колеги та поясни колезі» віддали свої голоси 2% респондентів. Безумовним лідером став метод «Візуалізація», який є найбільш цікавим для 62% студентів. Окрім того, 16% із них виявили свою зацікавленість у поєднанні візуалізації та асоціації.

З'ясовано, що використання гумористичних зображень викликає позитивні емоції і сприяє кращому сприйняттю та запам'ятовуванню відповідної до них

інформації. Окремі зображення можна синтезувати, показуючи більш складний процес або нові концепти.

Висновки з проведеного дослідження. Дизайн-мислення – метод, що дає змогу глибоко вивчити потреби споживачів, у тому числі й освітянських послуг. Оскільки освіта є основою успішності економічних процесів на нинішньому постіндустріальному етапі розвитку економіки, то суб'єктам освітянського бізнесу (як і державним закладам освіти) варто використовувати його для розвитку своєї діяльності та підвищення якості освітянських послуг. Зокрема, візуалізація дала змогу чітко зрозуміти проблеми різних студентів стосовно процесу засвоєння навчального матеріалу та вибрати шляхи їх вирішення.

Результати проведеного опитування визначили найбільш ефективні методи викладання (з точки зору студентів), а саме «Візуалізація» та «Візуалізація й асоціація одночасно». Вони підтвердили необхідність використання цих методів під час викладання дисципліни, зокрема для пояснення теоретичних економічних понять, бізнес-процесів на підприємстві. Візуалізація пришвидшує засвоєння навчального матеріалу, адже на осмислення усного тексту потрібно більше часу.

1. Браун Т. *Дизайн-мышление: от разработки новых продуктов до проектирования бизнес-моделей* / пер. с англ. В. Хозинского. Москва : Манн, Иванов и Фербер, 2012. 256 с.

2. Василькова В.В. *Междисциплинарность как когнитивная практика. Коммуникация и образование* / под ред. С.И. Дудника. Санкт-Петербург : Санкт-Петербургское философское общество, 2004. С. 69–88.

3. Вітренко Ю. *Освіта як вид економічної діяльності. Економіка України. 2011. № 10. С. 4–15.*

4. Колот А.М. *Вища освіта як чинник формування людського капіталу: сучасний стан, тенденції розвитку. Вісник Прикарпатського університету. Економіка. 2007. Вип. 4. С. 12–16.*

5. Красовська О.Ю. *Сучасні моделі реалізації бізнес-освіти в умовах глобалізації світового освітнього простору. Бюлетень Міжнародного Нобелівського форуму. 2012. № 1(5). Т. 2. С. 167–171.*

6. Каленюк І.С. *Особливості регулювання ринку освітніх послуг : монографія. Чернігів : ЧДІЕУ, 2011. 184 с.*

7. Лидтка Ж., Огилви Т. *Думай как дизайнер. Дизайн-мышление для менеджеров* / пер. с англ. Т. Мамедовой. Москва : Манн, Иванов и Фербер, 2015. 240 с.

8. Роєм Д. *Визуальное мышление. Как «продавать» свои идеи при помощи визуальных образов* / пер. с англ. О. Медведь. Москва : Манн, Иванов и Фербер ; Эксмо, 2013. 300 с.

9. Фабрикант О. *Давай по порядку: як влаштовано метод Design Thinking. URL: <http://bydesign.platfor.ma/stages-of-dt> (дата звернення: 13.05.2019).*

10. Шилехина М.С. *Дизайн-мышление как современный подход для создания инновационных продуктов. Вектор науки ТГУ. 2013. № 4. С. 181–183.*

1. Braun T. (2012). *Dizajn-myshlenie: ot razrabotki novyh produktov do proektirovaniya biznes-modelej* [Design Thinking: From New Product Development to Business Model Design] / per. s angl. V. Hozinskogo. Moscow: Mann, Ivanov i Ferber. (in Russian).
2. Vasilkova V. V. (2004). *Mezhdisciplinarnost kak kognitivnaya praktika* [Interdisciplinarity as a cognitive practice]. *Kommunikaciya i obrazovanie* [Communication and education] / pod red. S. I. Dudnika. Sankt-Peterburg: Sankt-Peterburgskoe filosofskoe obshchestvo, pp. 69–88. (in Russian).
3. Vitrenko Yu. (2011). *Osvita yak vy`d ekonomichnoyi diyal`nosti* [Education as a type of economic activity]. *Ukraine economy*, no. 10, pp. 4–15. (in Ukrainian).
4. Kolot A. M. (2007). *Vy`shha osvita yak chy`nny`k formuvannya lyuds`kogo kapitalu: suchasny`j stan, tendenciyi rozvy`tku* [Higher education as a factor in the formation of human capital: current state, development trends]. *Bulletin of the Carpathian University. Economy*, vol. 4, pp. 12–16. (in Ukrainian).
5. Krasovs`ka O. Yu. (2012). *Suchasni modeli realizaciyi biznes-osvity` v umovax globalizaciyi svitovogo osvith`ogo prostoru* [Modern models of realization of business education in the conditions of globalization of the world educational space]. *Bulletin of the International Nobel Forum*, no. 1(5), vol.2, pp. 167–171. (in Ukrainian).
6. Kalenyuk I. S. (2011). *Osobly`vosti reguluvannya ry`nku osvitnix poslug : monografiya* [Features of regulation of the market of educational services]. Chernigiv : ChDIEiU. (in Ukrainian).
7. Lidtka Zh., Ogilvi T. (2015). *Dumaj kak dizajner. Dizajn-myshlenie dlya menedzherov* [Think like a designer. Design thinking for managers] / per. s angl. T. Mamedovoj. Moscow: Mann, Ivanov i Ferber. (in Russian).
8. Royem D. (2013). *Vizualnoe myshlenie. Kak «prodavat» svoi idei pri pomoshi vizualnyh obrazov* [Visual thinking. How to “sell” your ideas with visual images] / per. s angl. O. Medved. Moscow: Mann, Ivanov i Ferber, Eksmo. (in Russian).
9. Fabrikant O. *Davaj po poryadku: yak vlashtovano metod Design Thinking* [Let's put it in order: how the method Design Thinking works]. URL : <http://bydesign.platfor.ma/stages-of-dt> (data zvernennya: 13. 05.2019). (in Ukrainian).
10. Shilehina M.S. (2013). *Dizajn-myshlenie kak sovremennyy pohod dlya sozdaniya innovacionnyh produktov* [Design thinking as a modern approach to creating innovative products]. *TSU science vector*, no. 4, pp. 181–183. (in Russian).

E-mail: ivanval2177@gmail.com

УДК 331.5

Кухтин О.Б.

здобувач кафедри міжнародних економічних відносин,
Тернопільський національний економічний університет

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ СКЛАДНИК ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЯК ОСНОВА ФУНКЦІОНУВАННЯ СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ ЦИФРОВИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

У статті проаналізовано визначальний вплив інтелектуального складника людського потенціалу на функціонування сучасного інформаційного суспільства та відзначено, що знання та інформація стають головними чинниками розвитку економіки й основними джерелами прибутку. Показано зміни, які відбуваються на ринку праці під впливом упровадження інформаційно-інноваційних технологій і засобів комунікації, указано на нові вимоги до знань та навичок відповідно до потреб конкретного робочого місця. Зазначено, що для досягнення успіху у сучасному цифровому суспільстві працівникам необхідно володіти відповідними знаннями та набути навичок, які не піддаються автоматизації. Відзначено потребу зміни освітньої політики в умовах цифрових трансформацій та акцентовано увагу на необхідності постійного підвищення кваліфікації, здобуття додаткових знань та освоєння нових навичок протягом усього трудового періоду.

Ключові слова: людський потенціал, цифрові навички, ринок праці, інформаційно-комунікаційні технології, Індустрія 4.0.

ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА КАК ОСНОВА ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ОБЩЕСТВА В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВЫХ ТРАНСФОРМАЦИЙ

Кухтын О.Б.

В статье проанализировано определяющее влияние интеллектуальной составляющей человеческого потенциала на функционирование современного информационного общества и отмечено, что знания и информация становятся главными факторами развития экономики и основными источниками прибыли. Описаны измене-

ня, які походять на ринку праці під впливом впровадження інформаційно-інноваційних технологій і засобів комунікації, і вказані нові вимоги до знань і навичок в відповідності з потребами конкретного робочого місця. Зазначено, що для досягнення успіху в сучасному цифровому суспільстві працівникам необхідно мати відповідні знання і набуті навички, які не піддаються автоматизації. Підкреслено необхідність зміни освітньої політики в умовах цифрових трансформацій. Акцентовано увагу на необхідності постійного підвищення кваліфікації, отримання додаткових знань і освоєння нових навичок впродовж всього трудового періоду.

Ключові слова: людський потенціал, цифрові навички, ринок праці, інформаційно-комунікаційні технології, Індустрія 4.0.

THE INTELLECTUAL COMPONENT OF HUMAN POTENTIAL AS THE BASIS OF THE SOCIETY'S FUNCTIONING IN THE CONDITIONS OF DIGITAL TRANSFORMATION

Kukhtyn Olha

The article analyzes the determining influence of the intellectual component of the human potential on the functioning of the modern information society. It is noted that knowledge and information become the main factors of economic development and the main sources of profit. Changes that occur in the labor market under the influence of the introduction of information-innovation technologies and communication media are described. It is noted that the advantage of choosing an employee will be given to educated employees with a peculiar, unique vision of the solution of the tasks and problems. It is emphasized that understanding of technological and business processes, skills of work with digital data and advanced technologies are necessary for employees today. New requirements for knowledge and skills, according to the needs of a specific workplace, are indicated. It is emphasized that the development of technological computing and big data processing technologies, the development of new analytical tools require the training of personnel capable of working with digital technologies. The digital skills that Industry 4.0 professionals need are characterized. It is emphasized that all sectors of the economy and the profession are significantly changing under the influence of digitalization, and therefore acquired knowledge and experience in the context of such rapid transformations can not guarantee the availability of a job and a decent living for a lifetime. It is stated that in order to be successful in today's digital society, employees need to have the appropriate knowledge and skills that are not amenable to automation. It is emphasized that with these tendencies in the labor market many workers will have to undergo re-training, to acquire new knowledge and skills. There is a need to change the educational policy in the context of digital transformations, which will provide not only basic knowledge, but practical experience and supportive skills during studying was noted. Emphasis is placed on the need for continuous professional development and development of new skills throughout the working period.

Keywords: human potential, digital skills, labor market, information and communication technologies, Industry 4.0.

Постановка проблеми. Світові трансформаційні процеси, які відбулися останніми роками під впливом бурхливого розвитку та впровадження інформаційно-комунікаційних технологій, здійснили свій вплив на всі галузі економіки та сфери життя суспільства. В умовах цифрових трансформацій саме людський потенціал відіграє важливу роль у забезпеченні ефективного розвитку як економіки, так і всього суспільства.

Як зазначає М. Міхейкіна [1], вартість товарів та послуг в умовах цифровізації економіки більшою мірою визначається не матеріальними затратами, а сукупністю знань та інформаційних цінностей, витрачених на їх створення, тобто інтелектуальним складником.

Відповідно до сучасних тенденцій розвитку цифрових технологій, ефективне впровадження яких супроводжується прискоренням економічного зростання та підвищенням якості товарів і послуг, важливими елементами є розвиток людського потенціалу та підготовка кваліфікованих фахівців.

Як прогнозують Ю. Одегов та В. Павлова [2], до 2025 р. очікується стрибок у техніці і технологіях, основою якого стануть розробки, що поєднують досягнення у сфері базових технологій за такими напрямками, як нано- та біотехнології, мембранні і квантові технології, гenna інженерія, мікроелектроніка й фотоніка. Значне місце в попиті на робочу силу буде належати інтелектуальним послугам: консультуванню, інформаційному посередництву, аналітиці, маркетингу.

Отже, актуальним стає отримання фундаментальних знань та формування потрібних навичок, які необхідні працівникам в умовах цифрових трансформацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням необхідних знань та навичок для ефективного реалізації людського потенціалу в епоху цифрових технологій займається низка зарубіжних і вітчизняних авторів, зокрема: Н. Анані [3], Т. Бергер, С. Фрей [4], В. Спейжа [5], Ф. Росс, Р. Мюллер, А. Світмен [6], В. Сухомлин, Е. Зубарева, А. Якушин [7], Ю. Одегов, В. Павлова [2], О. Данніков, К. Січкаренко [8].

Людський потенціал є основою розвитку сучасного інформаційного суспільства, тому проведення подальших наукових досліджень для вивчення вимог до нього в умовах цифрової економіки є актуальним та необхідним.

Постановка завдання. Мета статті полягає у визначенні важливості інтелектуального складника людського потенціалу в умовах цифрових трансформацій та обґрунтуванні об'єктивної необхідності досліджень нових вимог до рівня знань та навичок працівників.

Виклад основного матеріалу дослідження. Нові тенденції в економіці і суспільстві пов'язані з Четвертою промисловою революцією, в межах якої впроваджуються нові технології, які кардинально видозмінюють бізнес-процеси, виробництво та суспільство у цілому. Компанії починають розвивати та використовувати нові технології, завдяки яким у цифровому

просторі формуються нові можливості та сфери зайнятості. У найближчому майбутньому очікуються значні структурні зміни на ринку праці. Автоматизація та інформатизація кардинально змінять сутність багатьох професій. Суттєво зменшиться потреба в низькокваліфікованих працівниках, яких замінять автоматизовані системи. Сьогодні знання та інформація виступають визначальними чинниками розвитку економіки та основними джерелами прибутку. Впровадження цифрових технологій та засобів комунікації в усіх сферах економіки й суспільства ставить перед працівниками нові вимоги до рівня базових знань і навичок. Інтелектуальний потенціал працівника стає основним чинником затребуваності на ринку праці.

Для досягнення успіху у сучасному цифровому суспільстві працівникам необхідно володіти відповідними знаннями та набути навички, які не піддаються роботизації й автоматизації. Особливо актуальними стають такі здібності та вміння працівників, як аналітичне та критичне мислення, ініціативність, креативність, лідерські якості, широкий кругозір, здатність приймати ефективні рішення, вміння працювати в команді та налагоджувати необхідні комунікації, швидко адаптуватися до змін. Наявність хоча б кількох таких рис робить працівника особливо затребуваним на ринку праці. Перевага під час вибору працівника буде надаватися саме таким спеціалістам, а попит на ринку праці буде полягати у пошуку освічених працівників зі своєрідним, унікальним баченням вирішення поставлених завдань і проблем.

В умовах інформаційного суспільства безпосередньо на робочому місці виникає потреба у цифрових навичках. В.А. Сухомлин, Е.В. Зубарева, А.В. Якушин виділяють п'ять видів цифрових навичок. До першого належать загальні навички у сфері інформаційно-комунікаційних технологій, які дають можливість використовувати їх у повсякденній роботі: пошук інформації в мережі Інтернет, використання програмного забезпечення для вирішення поточних завдань. Ці навички потрібні працівникам широкого спектру професій. До другого виду належать професійні навички для виробництва продуктів та послуг у сфері інформаційно-комунікаційних технологій: програмного забезпечення, веб-сторінок, фінансових технологій, засобів електронної комерції. До третього виду належать проблемно-орієнтовані навички, які необхідні працівникам, що розробляють і використовують спеціалізовані проблемно-орієнтовані платформи, додатки, пакети програм, системи автоматизованого проектування. До четвертого – комплементарні ІТ-навички, які забезпечують виконання нових завдань на робочому місці: використання соціальних мереж для комунікації із клієнтами та колегами, просування брендів продуктів на платформах електронної комерції, бізнес-планування. До п'ятого виду належать навички використання сервісів цифрової економіки, які дають змогу підвищити рівень вирішення практичних завдань, наприклад автоматизація процесів логістики, оптимізація завдань роздрібною торгівлі, керування малим бізнесом [7, с. 147].

Ключовими сферами в Індустрії 4.0 є бізнес-аналітика, обробка великих даних, використання хмарних технологій та технологій розподіленого реєстру, Інтернет речей, тривимірний друк, всеохоплююча роботи-

зція, кібербезпека, віртуальна реальність, розвиток штучного інтелекту [9]. Для роботи із цифровими технологіями у цих сферах важливими вимогами до працівників є вміння ефективно працювати з програмним забезпеченням, знання операційних систем та мов програмування, знання протоколів передачі даних і пов'язаних із ними технологій.

Хмарні технології використовуються для віддаленого зберігання інформації, а також для проведення у віддалених сервісах обчислювальних операцій. У сфері хмарних технологій необхідними є знання хмарної інфраструктури, протоколів взаємозв'язків із хмарними ресурсами, знання побудови сховищ даних.

Цифрові технології дають змогу ефективно аналізувати величезні масиви даних та інформації. Управління, структурування, аналіз інформаційномістких даних вимагають від працівників фундаментальних знань із математики та інформатики. Для таких фахівців ключовими є знання систем управління базами даних й апаратно-програмних комплексів, призначених для обробки великих даних, розуміння методів, підходів та інструментів обчислювальної мережі, щоб уміти обробляти великі обсяги структурованих і неструктурованих даних.

Інтернет речей об'єднує комп'ютерні мережі і підключені фізичні об'єкти корпоративних або галузевих підприємств із вбудованими датчиками і програмним забезпеченням для збору та обміну даними. Технологія Інтернету речей в автоматичному режимі здійснює взаємодію фізичних процесів виробництва продукту й інформаційних потоків супутніх цьому процесу. Це вимагає від працівників цілісності сприйняття процесу виробництва, вміння правильно відбирати та аналізувати інформацію з різних джерел [10, с. 11].

Для роботи з технологіями розподіленого реєстру важливими є знання розподілених систем, мережевого програмування, алгоритмів, серверних додатків.

Від впровадження цифрових технологій зайнятість у світі щороку зростатиме за такими напрямками: обробка великих даних – 2,95%, хмарні технології – 2,47%, Інтернет речей – 2,27%, автоматизація виробництва – 0,36%. До кінця 2020 р. у сфері Big Data кількість робочих місць може збільшитися для спеціалістів у галузі математики та обчислювальної техніки на 4,59%, в управлінській сфері – на 1,39%, у фінансовому секторі – на 1,34%, а у сфері продаж – на 1,25% на рік [2, с. 68].

Усі галузі економіки і професії суттєво змінюються під впливом цифровізації, а тому набуті знання та досвід в умовах таких стрімких трансформацій не можуть гарантувати наявність робочого місця та належний зарібок протягом усього життя. На ринку праці зникнуть десятки професій, тому що стануть непотрібними. Автоматизація бізнес-процесів призведе до заміщення людської праці автоматизованою (використання роботів, чат-ботів). Багато професій суттєво трансформуються, на перший план за затребуваністю вийдуть кваліфіковані фахівці. За таких тенденцій на ринку праці багатьом працівникам протягом трудового періоду доведеться проходити перекваліфікацію, набувати нових знань і навичок. Уже зараз необхідна зміна освітньої політики, яка забезпечуватиме отримання не лише базових знань, а й практичного досвіду та допоміжних навичок під час навчання.

Висновки з проведеного дослідження. В інформаційному суспільстві інтелектуальний складник людського потенціалу є основою його розвитку і функціонування. Інтелектуальна праця стає визначальною, її частка порівняно з фізичною суттєво зростає, найбільш затребуваними будуть кваліфіковані працівники. Знання та інформація виступають головними чинниками розвитку економіки та основними джерелами прибутку.

На ринку праці очікуються значні структурні зміни, десятки професій зникнуть під впливом автоматизації

і роботизації багатьох процесів, відповідно, з'являться нові сфери зайнятості в Індустрії 4.0.

Постійний розвиток і впровадження цифрових технологій та засобів комунікації ставить нові вимоги до рівня знань та навичок працівників відповідно до потреб конкретного робочого місця, тому необхідною умовою забезпечення конкурентоздатності на ринку праці буде постійне підвищення кваліфікації, здобуття додаткових знань та освоєння нових навичок протягом усього трудового періоду.

1. Михейкина М.В. *Виртуальная экономика: эволюция теоретических подходов к определению категории. Экономика и социология.* 2014. № 4(24). С. 7–13. URL : esjournal.ru/files/pdf/201404.pdf (дата звернення: 17.06.2019).

2. Одегов Ю.Г., Павлова В.В. *Новые технологии и их влияние на рынок труда. Уровень жизни населения регионов России.* 2018. № 2(208). С. 66.

3. Anani N. *Paving the Way for the Future of Work. Canadian Public Policy. Analyse de politiques.* 2018. № 44(S1). P. 167–176.

4. Berger T., Frey C. 2015: *Bridging the Skills Gap. Technology, Globalisation and the Future of Work in Europe. Essays on Employment in a digitised Economy.* London, P. 75–79.

5. Spiezia V. *Jobs and skills in the digital economy. OECD Observer.* 2016. P. 1–4.

6. Ross F., Mueller R., Sweetman A. *Information and Communication Technology Talent: The Skills We Need – Framing the Issues. Canadian Public Policy.* 2018. V. 44. № 1. P. 210–218.

7. Сухомлин В.А., Зубарева Е.В., Якушин А.В. *Методологические аспекты концепции цифровых навыков. Современные информационные технологии и ИТ-образование.* 2017. Т. 13. № 2. С. 146–152.

8. Данніков О.В., Січкаренко К.О. *Концептуальні засади цифровізації економіки України. Інфраструктура ринку.* 2018. Вип. 17. С. 73–79.

9. *Industry 4.0: The Future of Productivity and Growth in Manufacturing Industries.* URL: http://image-src.bcg.com/Images/Industry_40_Future_of_Productivity_April_2015_tcm9-61694.pdf (дата звернення: 09.07.2019).

10. Бурковская М.А., Кленина Л.И. *Программа развития современного общества «Индустрия 4.0» и актуальные требования к компетенциям выпускников технических вузов. Вестник МГОУ. Серия «Педагогика».* 2018. № 2. С. 8–15.

1. Mikheikina, M. V. (2014). *Virtual'naya ekonomika: evolyutsiya teoreticheskikh podkhodov k opredeleniyu kategorii [Virtual Economy: evolution of theoretical approaches to the category definition].* *Ekonomika i sotsiologiya – Economics and sociology.* 4 (24). 7–13. Retrieved from: <http://esjournal.ru/files/pdf/201404.pdf> (accessed 17 June 2019) [in Russian].

2. Odegov, Yu. G., Pavlova, V. V. (2018). *Novyye tehnologii i ih vliyanie na ryinok truda [New technologies and their impact on the labor market].* *Uroven zhizni naseleniya regionov Rossii,* 2(208), 66. [in Russian].

3. Anani, N. (2018). "Paving the Way for the Future of Work." *Canadian Public Policy, Analyse de politiques,* 44(1), 167–176.

4. Berger, T., Frey, C. (2015). *Bridging the Skills Gap.* In: Dolphin, T. (Hg.): *Technology, Globalisation and the Future of Work in Europe. Essays on Employment in a digitised Economy:* London, 75-79

5. Spiezia, V. (2016). *Jobs and skills in the digital economy. OECD Observer,* 1–4.

6. Ross, F., Mueller, R., Sweetman, A. (2018). *Information and Communication Technology Talent: The Skills We Need – Framing the Issues. Canadian Public Policy,* 44, 1, 210–218.

7. Sukhomlin, V. A., Zubareva, E. V., Yakushin, A. V. (2017). *Metodologicheskiye aspekty kontseptsii tsyfrovyykh navykov [Methodological aspects of the concept of digital skills].* *Sovremennyye informatsionnyye tekhnologii i IT-obrazovaniye.* 13. 2. 146–152. [in Russian].

8. Dannikov, O. V., Sichkarenko, K. O. (2018). *Kontseptualni zasady tsyfrovizatsii ekonomiky Ukrainy [Conceptual bases of digitalization of economy of Ukraine].* *Infrastruktura Rynku,* 17, 73–79. [in Ukrainian].

9. *Industry 4.0: The Future of Productivity and Growth in Manufacturing Industries.* Retrieved from: http://image-src.bcg.com/Images/Industry_40_Future_of_Productivity_April_2015_tcm9-61694.pdf (accessed 09 July 2019).

10. Burkovskaya, M. A., Klenina, L. I. (2018). *Programma razvitiya sovremennogo obschestva «Industriya 4.0» i aktualnyie trebovaniya k kompetentsiyam vyipusknikov tehnikeskikh vuzov [New technologies and their impact on the labor market].* *Vestnik MGOU. Seriya: Pedagogika,* 2, 8-15. [in Russian].

E-mail: o.kukhtyn@ukr.net

УДК 330.12:330.43

Приймак В.І.

доктор економічних наук,
професор кафедри інформаційних систем у менеджменті,
Львівський національний університет імені Івана Франка

Голубник О.Р.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри інформаційних систем у менеджменті,
Львівський національний університет імені Івана Франка

ЗАЛЕЖНІСТЬ ДОБРОБУТУ НАСЕЛЕННЯ КРАЇНИ ВІД РІВНЯ ЙОГО ОСВІЧЕНОСТІ

Обґрунтовано залежність економічного добробуту населення країни, зокрема України, від середньої тривалості навчання її громадян. На основі статистичних даних для 186 країн світу побудовано модель лінійної регресії цієї залежності. Доведено вплив рівня освіченості людини на величину її індивідуальних доходів і особистий добробут. На основі аналізу статистичних даних для України показано, що освіченіші громадяни країни є більш мобільними й економічно активними, вони дбають про своє здоров'я, сім'ю і менш схильні до порушень законодавства; також наголошено на невідповідності між рівнем освіти населення України та економічним добробутом її громадян. Розглянуто причини цієї невідповідності й показано на необхідність її усунення. Запропоновано заходи щодо вдосконалення управління системою освіти, реалізація яких сприятиме розвитку освітньої сфери в Україні, підвищенню рівня конкурентоспроможності на ринку праці її громадян та поліпшенню їхнього економічного добробуту.

Ключові слова: освіта, економічний добробут населення, особистий добробут людини, ВВП, середня тривалість навчання населення країни.

ЗАВИСИМОСТЬ БЛАГОСОСТОЯНИЯ НАСЕЛЕНИЯ СТРАНЫ ОТ УРОВНЯ ЕГО ОБРАЗОВАННОСТИ

Приймак В.І., Голубник О.Р.

Обоснована зависимость экономического благосостояния населения страны, в том числе и Украины, от средней продолжительности обучения ее граждан, и на основе статистических данных для 186 стран мира построена модель линейной регрессии этой зависимости. Доказано влияние уровня образованности человека на величину его индивидуальных доходов и личное благосостояние. На основе анализа статистических данных для Украины показано, что более образованные граждане страны более мобильны и экономически активны, они заботятся о своем здоровье, семье и менее склонны к нарушениям законодательства; также отмечено несоответствие между уровнем образования населения Украины и экономическим благосостоянием ее граждан. Рассмотрены причины этого несоответствия и указано на необходимость его устранения. Предложены меры по совершенствованию управления системой образования, реализация которых будет способствовать развитию образовательной сферы в Украине, повышению уровня конкурентоспособности на рынке труда ее граждан и улучшению их экономического благосостояния.

Ключевые слова: образование, экономическое благосостояние населения, личное благосостояние человека, ВВП, средняя продолжительность обучения населения страны.

DEPENDENCE OF THE WELFARE OF THE POPULATION OF THE COUNTRY ON THE LEVEL OF ITS EDUCATION

Pryimak Vasyl, Holubnyk Olha

The GDP per capita was used to estimate the economic welfare of the population of the country, and the income indicator was used to estimate the economic welfare of a person. The direct proportional dependence of the economic welfare of the population of the country on the average length of education of its citizens is justified. On the base of statistics for 186 countries around the world, a model of linear regression of GDP per capita on average study duration is constructed, which is adequate and suitable for further research and forecasting. The calculated correlation coefficient between the two factors is 0.7, which indicates a close direct relationship between them. Studies have shown that increasing the average length of study of the population of the country improves its economic welfare. It has been proved that raising the individual's level of education leads to the increase in his individual income and to the improvement in his personal welfare. Financial investments in personal education are profitable and will pay off quickly; they are more profitable for women than for men and developing countries compared to economically developed countries. Analysis of statistics for Ukraine shows that more educated citizens are more mobile and economically active, caring for their health, family and less tend to violations of the

law. It is emphasized that there is a discrepancy between the level of education of the population of Ukraine and the economic welfare of its citizens, together with a high level of education, Ukraine has a high level of poverty. It means that the overall educational potential in our country is used inefficiently. The reasons for this discrepancy are considered, the main ones are: under-financing of the educational sector, imperfect legislation on the educational sphere, periodic changes in its management system and others. The necessity to eliminate such discrepancy is pointed out and measures are proposed to improve the management of the education system, the implementation of which will contribute to the development of the educational sphere in Ukraine, increase the level of competitiveness in the labor market of its citizens and improve their economic welfare.

Keywords: education, economic welfare of the population, personal welfare, GDP, average length of study of the population of the country.

Постановка проблеми. Зі становленням в Україні економіки знань підвищується статус освітнього складника людського капіталу будь-якого регіону і країни у цілому. В умовах інноваційного розвитку освітня галузь посідає особливе місце у підготовці людини до її трудової діяльності. Зростання рівня освіченості особи збільшує її людський капітал, що призводить до підвищення її конкурентоспроможності на ринку праці та збільшення трудових доходів, людина стає більш незалежною і впевненішою у собі. Країни з освіченішим населенням мають переваги перед іншими країнами через можливість упровадження у господарчу діяльність більше інновацій, інформаційно-комунікаційних технологій, інших сучасних підходів і механізмів для поліпшення виробництва товарів і надання послуг своїм громадянам.

Фінансові вкладення в освіту вигідні як для окремої людини, так і для цілої країни, оскільки норма прибутку від цих вкладень є досить високою. Обсяги ВВП цих країн, які багато інвестують в освіту, є більшими за обсяги ВВП інших країн, хоча цей факт на завжди враховується під час прийняття управлінських рішень керівництвом нашої держави. Фінансування освіти за залишковим принципом і періодичне зменшення його обсягів призвели до того, що освіта нині знаходиться у плачевному стані. Недостатнє матеріальне забезпечення, відносно мала заробітна плата освітніх кадрів, особливо у вищій школі, неможливість навчальних закладів погасити свої деякі фінансові зобов'язання та інші причини подекуди призводять до низького рівня надання освітніх послуг, хоча загалом в Україні рівень вишколу її громадян є досить високим, майже всі молоді люди отримують базу і близько половини її населення – вищу освіту.

Разом із тим через високий рівень бідності в нашій країні освіченій людині не гарантовані заможне життя і відповідний її кваліфікації рівень добробуту. Застаріле обладнання, низький рівень інновацій, надто повільне впровадження у виробництво комп'ютерної техніки та інформаційно-комунікаційних технологій, інші причини призвели до неможливості частини висококваліфікованих спеціалістів застосувати свої знання і компетенції в економіці країни, що змушує їх переходити на низькооплачувані робочі місця та працювати не за своєю спеціальністю чи виїжджати за кордон у пошуках кращого місця праці.

Вказані проблеми у сфері національної освіти та системі формування економічного добробуту населення країни зумовлюють актуальність цього наукового дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню проблем розвитку освітньої сфери нашої та інших країн, зв'язку їх із процесами формування

економічного добробуту населення держави, питань, пов'язаних з удосконаленням регулювання цієї сфери, присвятили свої наукові праці такі українські вчені, як: О.А. Грішнова, Н.Л. Губерська, С.М. Домбровська, І.Г. Карзун, Н.І. Константюк, Г.С. Лопушняк, О.А. Мельниченко, І.І. Мусієнко, В.М. Новіков, Х.В. Рибчанська, В.Д. Філіппова, Т.Л. Шестаковська та багато інших. Зокрема, О.А. Грішнова доводить економічну доцільність інвестицій в освіту та їх важливість і необхідність для економічного зростання [1]. Н.Л. Губерська розглядає основні завдання і принципи державної політики у сфері вищої освіти [2], а Т.Л. Шестаковська – особливості функціонування освіти в сучасних ринкових умовах [3]. У наукових працях О. Мельниченка і Н. Константюк висвітлено питання впливу освіти на рівень добробуту населення країни [4; 5]. Однак у науковій літературі відсутні дослідження впливу освіти на рівень добробуту в нашій країні, розроблення заходів, упровадження яких сприятиме усуненню недоліків у регулюванні розвитку сфери освіти в Україні.

Постановка завдання. Метою даної роботи є вивчення стану системи освіти й особливостей її впливу на економічний добробут населення України та інших країн, розроблення рекомендацій щодо поліпшення взаємозв'язку рівня освіченості і доходів громадян нашої країни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Економіка знань потребує значної кількості спеціалістів високої кваліфікації. З'являються нові професії, оволодіння якими вимагає від претендентів високого рівня освіченості, знання іноземних мов, вільного володіння комп'ютерною технікою тощо. У процесі виробництва продукції головну роль відіграє людський капітал. Знання і компетенції працівників стають визначальними у конкурентній боротьбі не тільки на ринку праці, а й на ринку товарів і послуг. Перемагає та продукція, яка виготовлена за більш сучасними технологіями працівниками, які мають більш високий рівень освіти і кваліфікації.

Для отримання освіти потрібні певні витрати. Однак інвестиції в освіту повинні потім окупитися. Під час розрахунку обсягів цих інвестицій незалежно від того, за чий рахунок відбувається навчання, за державні кошти чи особисті заощадження громадян, окрім цих витрат, слід урахувувати неотриману заробітну плату працівників за період навчання, адже якщо б вони не вчилися, а працювали, то отримували б плату за виконану роботу. Сума витрачених коштів (плата за навчання і втрачена зарплата) повинні повернутися працівникам у майбутньому за рахунок вищої оплати праці. Тобто працівники з вищою кваліфікацією мають отримувати більшу заробітну плату, інакше не було б сенсу працівникам підвищувати свій освітній рівень.

Інвестиції в освіту повинні не тільки окупатися, а й приносити додаткові матеріальні та моральні вигоди. Особи з вищим рівнем освіти мали б отримувати більші доходи, і, відповідно, їхній економічний добробут мав би бути кращим.

Ураховуючи сказане, виникають питання: чи дійсно це справджується в нашій та інших країнах світу? Наскільки зростають доходи окремої особи і держави у цілому від збільшення тривалості навчання відповідно цієї особи й усього населення країни?

Для пошуку відповідей на ці запитання спочатку коротко зупинимось на проблемі оцінювання добробуту особи і населення регіону чи країни. Результати детального дослідження цієї проблеми подано в нашій роботі [6]. Неоднозначність у розумінні поняття «добробут» привело науковців до необхідності розгляду поняття «економічний добробут» і пропозиції його оцінювання для населення певної країни за допомогою показника ВВП на душу населення. Хоча у цих питаннях є багато невизначеності, грубо для оцінювання економічного добробуту особи будемо використовувати показник її доходів.

Дослідження науковців показують, що під час вивчення зв'язку між освітою й економічним добробутом треба враховувати два аспекти. На величину показника «ВВП на душу населення», яким ми будемо оцінювати цей добробут у країні, впливають, по-перше, середня тривалість навчання, а по-друге, якість цього навчання. Немає сумніву в тому, що в країні з вищим рівнем якості освіти її громадяни порівняно з громадянами країни, де якість навчання гірша, будуть більш освічені і конкурентоспроможні на ринку праці, що

буде супроводжуватися більшою величиною ВВП на душу населення.

Щодо впливу середньої тривалості навчання на економічний добробут, то тут також подібна залежність. Збільшення величини першого із цих показників призводить до зростання другого. Це підтверджують статистичні дані. У табл. 1 подано величини середньої тривалості навчання і ВВП на душу населення. Із цієї таблиці видно, що громадяни країн із більшою середньою тривалістю навчання мають більший дохід на душу населення. Наприклад, у Швейцарії середня тривалість навчання становить 13,4 роки, а ВВП на душу населення – \$82 950. Для Франції величини цих показників відповідно дорівнюють 11,6 роки і \$42 872, для Китаю – 7,6 роки і \$9 608, а для Ефіопії – 2,6 роки і \$853. Тобто зменшення величини одного із цих показників супроводжується зменшенням величини другого.

Як видно із цієї таблиці, рівень освіти в Україні є відносно високим. Однак доходи на душу населення досить малі. Це вказує на неефективне використання у нашій країні людського капіталу. У ранжируваній таблиці країн, упорядкованій за зменшенням величини ВВП на душу населення, передують нашій країні Філіппіни, а відразу за нею йдуть Лаос та Єгипет, для яких значення цього показника відповідно дорівнює 3104, 2720 і 2573 доларів США. Тобто наша країна за цим показником знаходиться у групі країн, які розвиваються. Ураховуючи досить високий рівень освіченості громадян України, за величиною доходів на душу населення вона мала би бути у групі країн із більш високим рівнем економічного розвитку. Значення показника

Таблиця 1

Середній рівень освіти і доходи на душу населення для деяких країн

№ п/п	Країна	Середня тривалість навчання (років, 2015 р.)	ВВП на душу населення (в доларах США, 2018 р.)
1	Швейцарія	13,4	82 950
2	США	13,2	62 606
3	Литва	12,7	19 143
4	Чеська Республіка	12,3	22 850
5	Польща	11,9	15 430
6	Франція	11,6	42 878
7	Україна	11,3	2 963
8	Італія	10,9	34 260
9	Малайзія	10,1	10 940
10	Саудівська Аравія	9,6	23 566
11	Філіппіни	9,3	3 104
12	Іран	8,8	5 491
13	Болівія	8,2	3 682
14	Туреччина	7,9	9 346
15	Китай	7,6	9 608
16	Єгипет	7,1	2 573
17	Ірак	6,6	5 930
18	Нігерія	6,0	2 049
19	Лаос	5,2	2 720
20	Камбоджа	4,7	1 509
21	Афганістан	3,5	544
22	Ємен	3,0	873
23	Ефіопія	2,6	853
24	Буркіна-Фасо	1,4	729

Джерело: побудовано авторами на підставі даних сайту <https://uk.db-city.com/>

ВВП на душу населення мало би бути щонайменше у 10 разів більше від теперішнього.

Використовуючи дані вище вказаного сайту для 186 країн, нами було виконано кореляційно-регресійний аналіз залежності досліджуваних чинників. Розрахований коефіцієнт кореляції між цими двома чинниками становить 0,7, що свідчить про тісний прямий зв'язок між ними.

Побудована модель регресійної залежності ВВП на душу населення від середньої тривалості навчання має такий вигляд:

$$y = -22198 + 4479x, \quad (1)$$

де x – середня тривалість навчання у роках;
 y – ВВП на душу населення в доларах США.

Причому коефіцієнт детермінації $R^2 = 0,49$ говорить про те, що варіація y на 49% зумовлена варіацією x . Для перевірки істотності рівняння (1) використано F -критерій Фішера. Його фактичне (розраховане) значення $F_p = 55,73$ є більшим від критичного як для рівня істотності $\alpha = 0,05$, так і для рівня $\alpha = 0,01$, що вказує про істотність моделі (1), її параметрів разом із коефіцієнтами кореляції і детермінації. Регресійне рівняння (1) успішно проходить усі тести за рівнів значущості $p = 0,95$ і $p = 0,99$, включаючи p -рівень ($p_0 = 0,00039$, $p_1 = 4,8 \cdot 10^{-10}$, індекс 0 стосується вільного члена моделі, а 1 – коефіцієнта за x) і t -статистику ($t_{p_0} = -3,769$, $t_{p_1} = 7,465$) коефіцієнтів регресії. Звідси, побудована регресійна модель є адекватною та придатною для використання у подальших дослідженнях і прогнозування.

Аналізуючи отриману нами економетричну модель залежності ВВП на душу населення від середньої тривалості навчання, потрібно врахувати такі два зауваження. По-перше, збільшення ВВП країни вказує на її економічний ріст, у результаті якого держава може збільшити фінансування освітньої галузі, як наслідок, зростає рівень освіти в країні, зокрема може збільшитися середня тривалість навчання. Тобто може бути навпаки: не рівень освіченості громадян країни визначає її дохід, а величина доходу впливає на тривалість і якість освіти в країні. Тоді в моделі (1) ендогенний та екзогенний чинники поміняються місцями.

По-друге, можливо, у певній країні існують чинники, які впливають одночасно на рівень освіченості її громадян і на рівень розвитку її економіки. Такими чинниками можуть бути, наприклад, певні культурні традиції. Вони можуть мотивувати громадян країни до отримання ґрунтовної освіти, а також до творчості та винахідливості, які сприяють піднесенню економіки, тому до розгляду і використання побудованої моделі треба підходити критично. Хоча, як показує практика, у більшості країн зі зростанням рівня освіченості їхнього населення росте рівень державних доходів, що, безумовно, поліпшує економічний добробут цього населення.

Перейдемо тепер до питання збільшення особистих доходів громадян у разі зростання їх освітнього рівня. Чи це так?

Як показують дослідження науковців, фінансові вкладення в освіту є вигідними для кожної особи. У країнах ОЕСР доросле населення із середньою спеціальною освітою отримує доходи на 20% вищі, ніж населення із середньою освітою, яке, своєю чергою,

заробляє більше на 10%, ніж населення з освітою нижче середньої. Вища освіта дає індивідам прибавку в доходах 60%, докторський ступінь – ще 40%. Близько 25% осіб із вищою освітою отримують доходи, що вдвічі вищі за середні. Найнижчі вигоди від інвестицій у вищу освіту для кожної особи протягом її життя є в Кореї і становлять 83 200 дол. США, або 6,2%. Найвищі фінансові вигоди від таких вкладень в Угорщині – 315 600 дол. США, або 25,4%, та Польщі – 338 200 дол. США, або 29,2%. Середній показник чистого фінансового доходу від інвестицій у вищу освіту в країнах ОЕСР становить 229 000 дол. США, або 14,0%, а в країнах ЄС – 222 000 дол. США, або 15,5% [5].

Тобто фінансові вкладення в особисту освіту є вигідними і швидко окупляться. Хоча незнання цього факту, особливо бідними людьми, які мають невисокий рівень освіти, призводить до того, що вони не продовжують своє навчання. Зменшує кількість бажаючих удосконалити свій освітній рівень і втрата часу, який вони повинні були би витратити на навчання, адже за цей час можна заробити певну суму грошей. Часом продовжувати навчання не вигідно матеріально, якщо сума інвестиційних вкладень у майбутню освіту є більшою за загальну грошову віддачу від цих вкладень через невелику тривалість роботи в новому статусі з вищим рівнем освіти.

Головним серед особистих доходів є заробітна плата, тому очевидно, що освіченіші люди, тобто ті, тривалість навчання яких була довшою, повинні мати вищу зарплату. Однак цікаво, наскільки зростає ця плата чи дохід конкретної особи завдяки збільшенню тривалості навчання. Для прикладу розглянемо результати досліджень науковцями цього питання у США і Туреччині, тобто у країні з розвинутою економікою і країні, економіка якої розвивається. Незважаючи на майже вдвічі більшу порівняно з Туреччиною середню тривалість навчання у США, в обох країнах освіченіші люди мають більші доходи. Подібні відмінності в оплаті праці залежно від рівня освіченості спостерігаються і в інших країнах.

Так, у США в 2010 р. середня погодинна оплата праці осіб, які не закінчили середньої школи, становила 12 доларів, а працівників, які мали диплом про середню освіту, була вищою на 33% (\$16,4). Особи з вищою освітою отримували за годину праці на 75% більше (\$28,2), ніж ті, хто мав лише шкільний диплом, а з науковим ступенем – \$35,7. Подібна картина спостерігалася в Туреччині. Працівники отримували 4,1 турецької ліри за годину, якщо рівень їхньої освіти – основна загальна або менший. Працівники із середньою загальною освітою отримували 6,4 ліри, тобто на 25% більше, а з професійно-технічною – на 50% більше (7,8 ліри). Випускники ВНЗ заробляли як мінімум удвічі більше за тих, хто тільки закінчив школу (13,7 ліри). За узагальненнями науковців, вкладення в освіту вигідніші для жінок, аніж для чоловіків, додатковий рік навчання підвищує дохід людини приблизно на 10%, а в країнах, що розвиваються, – навіть на 15% [7].

Слід зауважити, що високий рівень освіченості особи не тільки дає їй змогу отримати вищі порівняно з менш освіченою людиною доходи. Людина з підвищенням рівня освіти певною мірою самоутверджується. Освічена людина переважно більш вихо-

вана і порядна. Вона дбає про своє здоров'я, сім'ю і менш схильна до порушень законодавства. Освіченіші громадяни країни є більш мобільними й економічно активними. У результаті рівень зайнятості освічениших людей вищий за рівень зайнятості менш освічених громадян країни, а рівень безробіття – навпаки.

Сказане значною мірою підтверджується офіційними статистичними даними Державної служби статистики України (табл. 2). Із цієї таблиці видно, що зі збільшенням тривалості навчання зростають рівень економічної активності та рівень зайнятості й зменшується рівень безробіття. Дещо випадають із цього ряду базова вища і неповна вища освіта, що можна пояснити особливостями системи української освіти, специфікою її перебудови та складністю трансформаційних процесів.

Із табл. 2 випливає, що серед населення у віці 15–70 років найбільша частка зайнятих (70,5%) і найменша частка безробітних (7,8%) є в осіб, які мають повну вищу освіту, а найменший рівень зайнятості (5,4%) – серед тих людей, що мають початкову загальну або не мають освіти. Очевидно, що чим вищий рівень освіченості людей, тим більшу частку коштів вносять, у відносному вимірі, у ВВП держави члени цієї когорти. Хоча, як було сказано вище, разом із високим рівнем освіти Україна має й високий рівень бідності, тобто у цілому освітній потенціал у нашій країні використовується неефективно.

Такий стан справ під час підготовки кадрів в Україні існує через недосконалість системи освіти, зокрема вищої. Недостатке фінансування і, відповідно, низький рівень заробітної плати спонукають педагогів вищів шукати підробітків і менше уваги приділяти викладацькій і науковій діяльності. Невідповідність певних спеціальностей, за якими відбувається підготовка фахівців вищої школи, потребам ринку праці і міжнародним стандартам призводить до диспропорцій на цьому ринку. Сприяють збереженню такого стану у сфері вищої освіти недосконалість правового її регулювання, незавершеність структурних перетворень, застаріла матеріально-технічна база тощо.

В Україні загальні витрати з державного бюджету на вищу школу в 2018 р. становили 19,5 млрд грн (тобто 696 млн дол.), а бюджет, приміром, Гарвардського університету – 36,7 млрд дол., Варшавського університету наук про життя – 137 млн. В останні роки держава фінансувала лише заробітну плату і 15–30% потреб на комунальні послуги. Але світові тенденції свідчать: передові країни продовжують інтенсив-

ний розвиток вищої освіти, практично перейшли від освіти елітарної, до освіти масової, якісної. В Україні ж нині нараховується близько 310 студентів на 10 тис населення (це майже вдвічі менше, ніж у США, Японії, Росії, європейських країнах), тобто вищу освіту в Україні здобуває не більше 30–40% молоді. А державне замовлення на бакалаврат за останні п'ять років зменшилося майже вдвічі. Через ці та інші причини українська вища освіта стрімко втрачає свої позиції: понад 80 тис українців нині навчаються за кордоном, особливо тут активно працюють наші сусіди – Польща, Росія, Угорщина, Словаччина та і весь Євросоюз [9]. Отже, ситуацію потрібно терміново поліпшувати, щоб вищий рівень освіти приносив більші доходи як особі, так і державі у цілому, що підвищить рівень їхнього економічного добробуту.

Для цього треба підвищити рівень державного фінансування освіти, вдосконалити регулювання освітньої галузі, зокрема поліпшити правове регулювання системи освіти, розробити нові підходи до цього регулювання тощо. Задля підвищення рівня освіченості своїх громадян держава повинна продовжити реформування цієї системи з урахуванням сучасного її стану, а також економічної ситуації, що склалася всередині держави і за кордоном.

Окрім загальнообов'язкової і професійної освіти, особливу увагу слід звернути на вищу освіту. У сучасному світі для забезпечення конкурентоспроможності університету необхідне виконання таких чинників: «селективність у доборі студентів і професорсько-викладацького складу, системна інтеграція дослідницької та освітньої діяльності, здійснення проривних досліджень, диверсифікація джерел фінансування, зв'язки з бізнесом та розбудова інфраструктури» [9]. В Україні потрібно переходити до стандартів дуальної освіти, коли навчання поєднується з роботою. Тобто розширювати співпрацю вищих навчальних закладів із суб'єктами підприємницької діяльності, коли освітній заклад узгоджує з компанією список потрібних їй спеціальностей і готує студентів до майбутньої роботи за цими спеціальностями разом із цією компанією.

Разом із цим треба розвивати економіку країни загалом, упроваджувати інновації та сучасні інформаційно-комунікаційні технології, підвищувати інтелектуальність виробництва, що разом із реалізацією розглянутих вище заходів сприятиме розвитку освіти в Україні, позитивно вплине на зростання доходів більш освічених громадян і поліпшення їхнього економічного добробуту.

Таблиця 2

**Економічна активність населення України у віці 15–70 років за освітою у 2017 р.,
% до населення відповідного рівня освіти**

№ п/п	Освіта	Рівень економічної активності	Рівень зайнятості	Рівень безробіття
1	Повна вища	76,4	70,5	7,8
2	Базова вища	53,0	45,7	13,7
3	Неповна вища	67,3	61,2	9,0
4	Професійно-технічна	69,3	61,6	11,1
5	Повна загальна середня	47,4	42,6	10,2
6	Базова загальна середня	20,3	18,0	11,4
7	Початкова загальна або не мають освіти	7,1	5,4	–

Джерело: побудовано авторами на підставі даних [8, с. 53]

Висновки з проведеного дослідження. Виконані дослідження показали, що зі збільшенням середньої тривалості навчання населення країни поліпшується його економічний добробут. Підвищення рівня освіченості окремої людини призводить до зростання її індивідуальних доходів і поліпшення особистого добробуту.

Незважаючи на високий середній рівень освіченості українців, їхній економічний добробут порівняно з населенням інших країн досить низький. Причинами

такої невідповідності між цими чинниками в нашій країні є недофінансування освітньої галузі, недосконале законодавство щодо освітньої сфери, періодичні зміни в її системі управління тощо. Реалізація розглянутих у роботі заходів щодо вдосконалення управління системою освіти сприятиме розвитку освітньої сфери в Україні, підвищенню рівня конкурентоспроможності на ринку праці її громадян та поліпшенню їхнього економічного добробуту.

1. Грішнова О.А. Освіта як чинник людського розвитку і економічного зростання України. Демографія та соціальна економіка. 2004. № 1–2. С. 93–101.

2. Губерська Н.Л. Мета, завдання та принципи державної політики у сфері вищої освіти. Науковий вісник Херсонського державного університету. 2014. Вип. 3. Т. 2. С. 158–162. URL: http://www.lj.kherson.ua/2014/pravo03/part_2/33.pdf (дата звернення: 11.05.2019).

3. Шестаковська Т.Л. Концептуальні засади функціонування організаційно-економічного механізму розвитку національної системи освіти. Науковий вісник Полісся. 2015. № 1(1). С. 34–41. URL: http://journals.urau.ua/nvp_chntu/article/view/47466/43548 (дата звернення: 14.05.2019).

4. Мельниченко О. Освіта як чинник підвищення рівня добробуту населення. Публічне управління: теорія та практика. 2011. № 3(7). С. 173–177. URL: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/putp/2011-3/doc/3/09.pdf> (дата звернення: 25.06.2019).

5. Константюк Н.І. Вплив рівня освіти на розвиток економіки та добробуту населення країни. Соціально-економічні аспекти розвитку економіки : матеріали міжнародної науково-практичної конференції студентів і молодих учених, м. Тернопіль, 27–28 квітня 2017 р. Тернопіль : ТНТУ, 2017. С. 161–163.

6. Приймак В.І. Нечітке оцінювання рівня економічного добробуту домогосподарств. Економіка: реалії часу. 2011. № 1(1). С. 149–158.

7. Мокан Н. Образование и личный доход. URL: <http://www.shestspolovinoi.com/образование> (дата звернення: 13.06.2019).

8. Економічна активність населення України 2017 : статистичний збірник. Київ : Державна служба статистики України, 2018. 2015 с.

9. Ніколаєнко С. Тенденції розвитку університетів в умовах глобальних викликів та загроз XXI століття. Вища освіта – шлях до добробуту кожної людини. URL: <http://www.nubip.edu.ua> (дата звернення: 02.06.2019).

1. Hrishnova O.A. (2004) *Osvita yak chynnyk lyudskoho rozvytku i ekonomichnoho zrostannya Ukrainy [Education as a determinant of human development and economic growth of Ukraine]. Demohrafiya ta sotsialna ekonomika. 1-2, 93-101. [in Ukrainian].*

2. Huberska N.L. (2014) *Meta, zavdannya ta pryntsyipy derzhavnoyi polityky u sferi vyshchoyi osvity [The purpose, objectives and principles of state policy in Ukraine system of higher education]. Naukovyy visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. 3/2, 158-162. Retrieved from: http://www.lj.kherson.ua/2014/pravo03/part_2/33.pdf. (accessed 11.05.2019) [in Ukrainian].*

3. Shestakovska T.L. (2015) *Kontseptualni zasady funktsionuvannya orhanizatsiyno-ekonomichnoho mekhanizmu rozvytku natsionalnoyi systemy osvity [Conceptual bases of organizational and economic mechanism functioning of the national educational system development]. Naukovyy visnyk Polissya. 1, 34-41. Retrieved from: http://journals.urau.ua/nvp_chntu/article/view/47466/43548 (accessed 14.05.2019). [in Ukrainian].*

4. Melnychenko O. A. (2011) *Osvita yak chynnyk pidvyshchennya rivnya dobrobutu naseleennya [Education as a factor in improving the welfare of the population]. Publichne upravlinnya: teoriya ta praktyka : zb. nauk. prats Asotsiatsiyi doktoriv nauk z derzhavnoho upravlinnya. 3(7), 173-177. Retrieved from: http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/putp/2011-3/doc/3/09.pdf. (accessed 25.06.2019) [in Ukrainian].*

5. Konstantiuk N. (2017) *Vplyv rivnia osvity na rozvytok ekonomiky ta dobrobutu naseleennia krainy [Influence of education on the economy and welfare of the state population]. Sotsialno-ekonomichni aspekty rozvytku ekonomiky : materialy mizhnarodnoyi nauково-praktychnoyi konferentsiyi studentiv i molodykh uchenykh, 27-28 kvitnya 2017 roku. m. Ternopil, 161-163. [in Ukrainian].*

6. Pryimak V.I. (2011) *Nechitke otsynuyannya rivnya ekonomichnoho dobrobutu domohospodarstv [Indistinct estimation of level of economic welfare of households]. Ekonomika: realiyi chasu. 1 (1), 149 – 158. [in Ukrainian].*

7. Mokan N. *Obrazovaniye i lichnyy dokhod [Education and Personal Income]. Retrieved from: http://www.shestspolovinoi.com/образование. (accessed 13.06.2019). [in Russian].*

8. *Ekonomichna aktyvnist naseleennya Ukrainy 2017 (2018) [Economic Activity of the Population of Ukraine 2017]. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. 2015. [in Ukrainian].*

9. Nikolayenko S. *Tendentsiyi rozvytku universytetiv v umovakh hlobalnykh vyklykiv ta zahroz XXI stolittya [Tendencies of university development in the face of global challenges and threats of the 21st century]. Vyshcha osvita – shlyakh do dobrobutu kozhnoyi lyudyny. Retrieved from: http://www.nubip.edu.ua. (accessed 2.06.2019). [in Ukrainian].*

E-mail: prymak_vasyl@ukr.net

E-mail: olya_golubnyk@ukr.net

УДК 330.101

Холявко Н.І.

кандидат економічних наук, доцент,
Чернігівський національний технологічний університет

Вербицька А.В.

кандидат наук з державного управління,
Чернігівський національний технологічний університет

Децюк Т.М.

кандидат педагогічних наук,
Чернігівський національний технологічний університет

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ БЛОКІВ ІНТЕГРОВАНОЇ МОДЕЛІ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ ЗА КОНЦЕПЦІЄЮ QUADRUPLE HELIX

Метою статті є концептуалізація інтегрованої моделі конкурентоспроможної вищої освіти України за концепцією *Quadruple Helix* («держава – підприємницький сектор – вища освіта – громадськість»). Досягнення поставленої мети передбачало задіяння кількох концептуальних підходів. Пропонована модель включає економічний, педагогічний та управлінський блоки й орієнтована на підвищення конкурентоспроможності вищої освіти в Україні шляхом посилення її інтернаціоналізації, забезпечення інклюзивного підходу до навчання (особливо в частині професійної освіти) та інтеграції до інноваційних бізнес-ланцюжків. Очікуваним результатом впровадження розробленої інтегрованої моделі є вирішення проблеми низької конкурентоспроможності вищої освіти в Україні, її обмеженої привабливості для споживачів, бізнесу та міжнародних партнерів.

Ключові слова: вища освіта, університет, інтегрована модель, комерціалізація, інтернаціоналізація, позааудиторна робота, концепція *Quadruple Helix*.

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ БЛОКІВ ІНТЕГРИРОВАНОЇ МОДЕЛІ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОГО ВИСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ УКРАИНЫ ПО КОНЦЕПЦИИ QUADRUPLE HELIX

Холявко Н.И., Вербицкая А.В., Децюк Т.Н.

Целью статьи является концептуализация интегрированной модели конкурентоспособного высшего образования Украины по концепции *Quadruple Helix* («государство – предпринимательский сектор – высшее образование – общественность»). Достижение поставленной цели предусматривало задействование нескольких концептуальных подходов. Предлагаемая модель включает экономический, педагогический и управленческий блоки и ориентирована на повышение конкурентоспособности высшего образования в Украине путем усиления ее интернационализации, обеспечения инклюзивного подхода к обучению (особенно в части профессионального образования) и интеграции в инновационные бизнес-цепочки. Ожидаемым результатом внедрения разработанной интегрированной модели является решение проблемы низкой конкурентоспособности высшего образования в Украине, ее ограниченной привлекательности для потребителей, бизнеса и международных партнеров.

Ключевые слова: высшее образование, университет, интегрированная модель, коммерциализация, интернационализация, внеаудиторная работа, концепция *Quadruple Helix*.

CONCEPTUALIZATION OF THE INTEGRATED MODEL OF COMPETITIVE HIGHER EDUCATION IN UKRAINE WITHIN THE QUADRUPLE HELIX CONCEPT

Kholiavko Nataliia, Verbytska Anna, Detsiuk Tetiana

The article proposes the conceptual foundations for the development and implementation of the integrated model of competitive higher education within the *Quadruple Helix* concept. The proposed model includes economic, pedagogical and managerial units; the model focuses on increasing the competitiveness of higher education in Ukraine by enhancing its internationalization, providing an inclusive teaching approach (especially in the field of vocational education) and integration into innovative business chains. The expected result of implementation of the integrated model is solving the problem of low level of competitiveness of higher education in Ukraine, its limited attractiveness for consumers, business and international partners. Indirect expected results include the following: 1) stimulation of regional innovation development based on knowledge and competencies; 2) achievement of synergistic effects of cooperation between business-government-higher education-civil society and other sectors of the national economy of Ukraine (in particular, knowledge-intensive and intensive);

3) *expansion of the students' competence base by implementing modern non-traditional forms of teaching; 4) strengthening of international cooperation in research; 5) solving the problem of universities' financial autonomy; increasing their ability to upgrade the research infrastructure; inviting leading scientific staff. The prospects for further research are to specify the approaches to improving the mechanisms of internationalization, commercialization, socialization and integration of higher education in Ukraine into the quadrilateral "higher education – government – business enterprise sector – civil society" (according to the Quadruple Helix concept) and into the European scientific and educational space.*

Keywords: higher education, university, integrated model, commercialization, internationalization, extra curriculum work, Quadruple Helix concept.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку національна система вищої освіти стикається з низкою викликів, зумовлених тенденціями становлення інформаційної економіки. До однієї з найбільш важливих екстерналій для вітчизняного ринку праці та міжнародної конкурентоспроможності країни належить проблема низької конкурентоспроможності системи вищої освіти України. До драйверів проблеми відносять дезінтегрованість вищої освіти відносно ланцюгів створення доданої вартості, переважання традиційних/неіklusивних форм навчання, затягування з оновленням професійних компетенцій, а також обмежену пропозицію освітніх продуктів (відсутність ефективного ринку освітніх послуг), спричинену відсутністю дієвих інструментів мотивації науково-педагогічного персоналу. Поряд із цим розвиток системи супроводжується проблемами *контекстуального характеру* (нерелевантності чи невідповідності освітнього процесу і дослідницької тематики запитам реального сектору економіки); *фінансовими* (низька диверсифікованість джерел фінансування, недостатній рівень фінансової автономії університетів); *нормативно-правовими* (неузгодженість положень чинного законодавства в частині комерціалізації університетами об'єктів інтелектуальної власності, низький рівень фактичного захисту прав інтелектуальної власності в країні); *організаційно-економічними* (нерозвиненість механізмів комерційного трансферу результатів наукових досліджень); *матеріально-технічними* (застаріле обладнання навчальних аудиторій і наукових лабораторій; нерозвиненість елементів інноваційної та інформаційної інфраструктури); *проблемами узгодженості та комунікації* (відсутність ефективних мотиваційних механізмів для співпраці економічних суб'єктів у сферах вищої освіти, науки, інновацій); *інтернаціоналізаційними проблемами* (слабкі конкурентні позиції національної системи вищої освіти на світовому ринку освітніх послуг).

Як наслідок, у розрахунку на одного студента у вищій освіті України витрачається значно менше, ніж у розвинених країнах світу, що стримує її потенціал для розвитку та знижує привабливість для споживачів, провокуючи міграцію абітурієнтів до країн Європейського Союзу. У зв'язку із цим актуальним для України є застосування підходу Quadruple Helix, спрямованого на збалансовану інтеграцію сектору вищої освіти (вищих навчальних закладів, науково-педагогічних працівників, студентів і випускників), індустрій/бізнесу (підприємств, ринку праці), держави (Міністерства освіти і науки, Міністерства фінансів, Міністерства молоді та спорту, інших регуляторів) і громадського сектору (неурядових організацій, що функціонують у сфері освіти, кінцевих споживачів) задля досягнення ефектів синергії від їх взаємодії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Визначення напрямів модернізації систем вищої освіти

досліджується експертами країн ОЕСР, МВФ, Європейської Комісії, а також національних агенцій окремих країн (Австралії, США, Великобританії, Нідерландів, Ірландії). Вагомий внесок у наукове розв'язання цієї проблеми зробили вітчизняні та закордонні вчені: Л. Антонюк, М. Дебич, В. Зінченко, С. Курбатов, Н. Мешко, Н. Рибка, І. Сікорська, В. Сацк. Зокрема, Л. Антонюк досліджено питання інноваційного розвитку вищих навчальних закладів [1]. М. Дебич проаналізовано європейський підхід до інтернаціоналізації та огляд національних стратегій інтернаціоналізації систем вищої освіти країн ЄС [2]. А. Сбруєвою окреслено сутність поняття «інтернаціоналізація вищої освіти» та охарактеризовано цільові пріоритети, змістові засади та механізми реалізації комплексної європейської стратегії інтернаціоналізації вищої освіти, визначено пріоритетні завдання розроблення національної стратегії інтернаціоналізації вищої освіти України [3].

Теоретико-прикладні засади дослідження моделі Quadruple Helix закладено Е. Караянісом і Д. Кемпбеллом [5] (2009 р.). У низці спільних робіт зазначеними вченими досліджується роль різних секторів економіки в реалізації інноваційних процесів (причому як учасників процесів, так і розпорядників/співвласників досягнутих результатів) [5]. Quadruple Helix за своєю суттю є логічним розвитком моделі потрійної спіралі Triple Helix, запропонованої Г. Іцковіцем і Л. Лейдерсдорфом [6].

Х. Ейтковіцем проаналізовано спроможність до генерування динамічних інновацій у рамках концепції «потрійної спіралі» Triple Helix [6]. Р. Хеллсом та ін. проаналізовано національні політики та програми у сфері інтернаціоналізації вищої освіти [7], а Дж. Гудзіком визначено чинники її успішності [8]. Європейською Комісією проводяться регулярні дослідження та огляди найкращих практик модернізації систем вищої освіти в країнах ЄС, зокрема у сфері професійної освіти, пропонується спільна візія до формування освітньо-наукового простору, а також робиться акцент на комплексному (інтегрованому) регулюванні трансформації систем освіти та науки для максимального підвищення їх ефективності та інклюзії у формуванні доданої вартості на рівні ЄС.

Незважаючи на вищезазначене, у сфері модернізації вищої освіти структурна трансформація складних дезінтегрованих інституційних систем потребує комбінації різних інструментів регулювання та ефективних систем моніторингу й оцінювання ефективності їх застосування. Для цього у статті пропонується інтегрований підхід до побудови конкурентоспроможної моделі вищої освіти в умовах становлення інформаційної економіки.

Постановка завдання. Метою статті є концептуалізація інтегрованої моделі конкурентоспроможної вищої освіти України за концепцією Quadruple Helix.

Досягнення поставленої мети передбачало задіяння кількох концептуальних підходів: 1) інтернаціоналізації вищої освіти в рамках концепції Quadruple Helix; 2) комерціалізації відносин між стейкхолдерами шляхом застосування ринкових інструментів регулювання; 3) поглиблення компетентнісної диверсифікації; 4) академічної доброчесності.

Робочі гіпотези:

– ефективність та якість освітньої діяльності залежать не стільки від обсягів фінансування, скільки від спроможності ефективно використовувати людські ресурси та соціальну інфраструктуру, інтегруватися у ланцюги створення доданої вартості (зокрема, міжнародні та транснаціональні), а також відповідати поточним і майбутнім потребам споживачів;

– модель вищої освіти має поєднувати соціальну інфраструктуру, ефективний механізм передачі/набуття компетенцій, лідерство у забезпеченні якості освітніх послуг, ринковий (конкурсний, грантовий) механізм автономного функціонування закладів вищої освіти та ефективну систему бюджетного фінансування, орієнтовану на результат;

– сучасні механізми модернізації вищої освіти, що використовуються у країнах – світових лідерах у цій сфері, мають бути адаптовані з урахуванням інституційного середовища та бюджетних обмежень України.

Виклад основного матеріалу дослідження. В основі проведеного дослідження покладено концепцію Т. Кностера [10] щодо лідерства та управління перетвореннями складних систем у вигляді шестикомпонентної матриці (візія + консенсус + навички + стимули + ресурси + план дій = успіх реформи), яка була розроблена і використана для реформування систем вищої освіти США та Великобританії. Нами пропонується використання цієї матриці як горизонтальної рамки для модернізації системи вищої освіти в Україні. Об'єктом нашого дослідження стали соціально-економічні відносини у сфері модернізації вищої освіти у рамках концепції Quadruple Helix: «людський капітал (освіта) – економічний капітал (економіка) – політичний і правовий капітал (уряд, стратегія) – громадянське суспільство (соціальні, суспільно-економічні інститути)» для формування регіональних стратегій smart-спеціалізації. Предмет дослідження визначено як міждисциплінарний комплекс теоретичних, методологічних та практичних засад інтернаціоналізації, комерціалізації, реалізації компетентнісного підходу, кластеризації та фіскального стимулювання в процесі модернізації національної вищої освіти.

Розбудова дієвої моделі конкурентоспроможної вищої освіти, на нашу думку, можлива на основі інтегрованого підходу. По-перше, йдеться про залучення до процесів планування, організації та реалізації модернізаційних заходів усіх стейкхолдерів – підприємців, громадських діячів, представників органів державної влади у сферах освіти й науки, тобто суб'єктів різних секторів моделі Quadruple Helix. По-друге, йдеться про узгоджене поєднання педагогічних, економічних, управлінських аспектів. Забезпечення високої конкурентоспроможності національної системи вищої освіти вимагає перманентного підвищення якості освітніх послуг, упровадження нових форм і методів аудиторного та позааудиторного навчання з орієнтацією на максимально повне задоволення потреб

роботодавців щодо професійної, кваліфікаційної та компетентнісної структури випускників; фахового стратегічного планування розвитку, включаючи інтернаціоналізацію системи вищої освіти та університетів зокрема (на загальнодержавному й інституційному рівнях); диверсифікації фінансових джерел, а саме в частині комерціалізації результатів наукових досліджень учених закладів вищої освіти, що актуалізується в контексті розширення фінансової автономії українських університетів. Виходячи із цього, пріоритетними з погляду впровадження вважаємо блок формування компетенцій, затребуваних на ринку праці, блок комерціалізації результатів наукових досліджень, блок інтернаціоналізації вищої освіти. Нижче проаналізуємо ці блоки інтегрованої моделі.

Блок формування компетенцій, аплікабельних на ринку праці

Сучасний ринок праці характеризується високою динамічністю; перманентно змінюються вимоги роботодавців до професійної, кваліфікаційної та компетентнісної структури випускників закладів вищої освіти. Інформатизація національної економіки актуалізує необхідність розвитку у студентів навичок інформаційної та медіаграмотності, кібербезпеки, критичного мислення. У таких умовах система вищої освіти та її суб'єкти (університети, інститути, академії) задля збереження своєї конкурентоспроможності мають бути гнучкими, резильєнтними, спроможними адаптуватися до нових викликів екзогенного середовища. Задоволення запитів роботодавців вже неможливо досягнути лише інструментами формальної освіти. На наше стійке переконання, традиційні форми навчання повинні доповнюватися інноваційними; нагальною є потреба оновлення матеріально-технічної бази університетів, упровадження інформаційно-комунікаційних технологій; поширення потреби практика дуальної освіти; активізується необхідність розширення можливостей дистанційного здобуття якісної вищої освіти; подальшого вдосконалення мають зазнати програми навчання протягом життя. Вагомі перспективи в модернізації підходів до підготовки висококваліфікованих кадрів має позааудиторна робота закладів вищої освіти. Збалансоване комбінування аудиторної та позааудиторної діяльності дасть змогу сформувати у студентів не лише hard skills, а й soft skills, забезпечуючи, таким чином, зростання їхньої конкурентоспроможності на ринку праці. Своєю чергою, підвищення рівня конкурентоспроможності випускників позитивно впливає на конкурентні позиції університету на ринку освітніх послуг. Виходячи з наведеного вище, одним з основних в інтегрованій моделі конкурентоспроможної вищої освіти нами виокремлено блок формування професійно важливих компетенцій у студентів у позааудиторній роботі. Структурно у цьому блоці виділено системно-функціональну, змістовну, організаційно-технологічну та результативну компоненти (рис. 1).

Розглянемо детальніше компоненти блоку формування професійних компетенцій інтегрованої моделі конкурентоспроможної вищої освіти:

1. Системно-функціональна компонента. Метою впровадження даного блоку інтегрованої моделі є підвищення ефективності процесу формування професійно важливих компетенцій у здобувачів вищої освіти у форматі позааудиторної роботи з ними.

Рис. 1. Блок формування професійних компетенцій інтегрованої моделі конкурентоспроможної вищої освіти

Джерело: побудовано авторами

Відповідно до цієї мети, завданнями визначено: формування та розвиток у студентів сукупності специфічних особистісних якостей, умінь і навичок; створення в освітніх установах передумов, необхідних для розвитку професійно важливих компетенцій студентів; стимулювання трансформації ролей науково-педагогічних працівників у позааудиторній роботі з молоддю; диверсифікація джерел фінансування студентських проектів, що реалізуються в межах позааудиторної роботи; впровадження інноваційних методів та форм позааудиторної роботи з молоддю, а також сучасних інформаційно-комунікаційних технологій.

2. *Змістова компонента.* Базові принципи впровадження даного блоку інтегрованої моделі:

- актуальності – чітка відповідність позааудиторної роботи поточним запитам ринку праці; моніторинг університетами тенденцій соціально-економічного розвитку країни та прогнозування потреби роботодавців у кадрах;

- мультидисциплінарності – базування позааудиторної роботи на знаннях і підходах різних наук (що

дасть змогу доповнити прогалини аудиторної теоретичної підготовки); залучення до реалізації проектів позааудиторної діяльності студентів різних спеціальностей і спеціалізацій;

- креативності – забезпечення зацікавленості здобувачів вищої освіти проектами та заходами позааудиторної роботи вимагає застосування творчого підходу, прояву креативності як у плануванні, так і в їх організації.

Основні підходи, що використовуються у процесі формування професійних компетенцій у студентів в позааудиторній роботі:

- системний – інтегрування позааудиторної роботи в загальну систему аудиторного навчання, перетворення її на логічне продовження аудиторних занять, на невід’ємний складник системи підготовки кадрів в умовах закладів вищої освіти;

- діяльнісний – опрацювання набутих в аудиторному форматі теоретичних знань на реальних практичних кейсах, у ході реалізації активностей, заходів і проектів позааудиторної діяльності;

- індивідуальний – урахування знань, уподобань, можливостей студентів під час формулювання їх завдань у рамках позааудиторної роботи, що актуалізується з огляду на об'єднання позааудиторними заходами представників різних напрямів і спеціальностей.

3. *Організаційно-технологічна компонента.* Ми пропонуємо такі педагогічні умови розвитку професійно важливих компетенцій у студентів у процесі позааудиторної роботи:

- міжфакультетська взаємодія – з одного боку, залучення до планування, організації та здійснення позааудиторних заходів науково-педагогічних працівників різних факультетів і кафедр закладу вищої освіти; з іншого – підключення до процесів реалізації проектів, активностей та заходів позааудиторної роботи здобувачів вищої освіти різних спеціальностей;

- спеціально облаштовані студентські креативні простори – організація комфортного сучасного простору з дружньою, довірливою атмосферою (кімната відпочинку, креативний простір у бібліотеці, стартап-центри, студентський хаб, арт-сад під відкритим небом та ін.);

- вмотивованість сторін – моральне та матеріальне стимулювання студентів і науково-педагогічних працівників до участі в позааудиторній діяльності;

- супервізія позааудиторної роботи викладачами-фасилітаторами – трансформація ролей науково-педагогічних працівників у позааудиторній роботі з керівників на фасилітаторів, порадників, наставників; міждисциплінарна гармонізація дидактичних методів і технологій позааудиторної роботи; доцільним уважимо створення методичних об'єднань керівників різних форм позааудиторної роботи зі студентами, де б вирішувалися всі питання, що стосуються виховної роботи, здійснювався обмін досвідом, розбір нестандартних ситуацій;

- обов'язковий характер позааудиторної роботи – завдяки інтеграції аудиторної та позааудиторної роботи та з огляду на поступове скорочення обсягів аудиторного навчання певна частка практичних вправ і завдань може бути виконана студентами в процесі участі в позааудиторних заходах.

До організаційно-технологічної компоненти аналізованого блоку інтегрованої моделі конкурентоспроможної вищої освіти нами включено операційний складник. У межах цього складника виокремлено:

1) напрями: робота зі студентами різних спеціальностей (реалізується через форми та методи позааудиторної роботи з молоддю) і робота з науково-педагогічними працівниками (реалізується шляхом формування у представників професорсько-викладацького складу навичок роботи в ролі тренера-фасилітатора, а також методичного забезпечення їхньої діяльності);

2) методи роботи зі студентами (інтерактивні заходи, тематичні тренінги, конкурси, фестивалі, настільні ігри, проекти) та з науково-педагогічними працівниками (майстер-класи, круглі столи, тренінги, конкурси, консультації);

3) форми роботи зі студентською молоддю: школа Start-up, школа тьюторів, школа тренінгів, клуб інтелектуальної молоді, клуби за інтересами (творчого спрямування, агенція проєктів, студентська PR-агенція, об'єднання волонтерів, професійні об'єднання за напрямом підготовки, органи студентського самоврядування та ін.).

4. *Результативна компонента* включає критерії оцінки рівня сформованості компетенцій та діагностичний інструментарій, відповідний конкретному напрямку підготовки здобувачів вищої освіти в університетах.

Блок комерціалізації результатів наукових досліджень закладів вищої освіти

Як уже було зазначено вище, у сучасних умовах інформатизації економіки заклади вищої освіти поступово стають повноправними учасниками економічних процесів. Зменшення бюджетного фінансування стимулює університети до пошуку нових джерел фінансових ресурсів. Реформаційні процеси в національній системі вищої освіти рухаються в напрямі розширення автономії університетів; щоправда, найбільш складно реалізуються ті з них, що стосуються фінансової автономії.

Одним із найбільш перспективних і добре апробованих у світовій практиці напрямів диверсифікації джерел фінансування університетів є комерціалізація результатів їхніх наукових досліджень. Однак в Україні даний напрям досі є недостатньо розвиненим.

До економіко-правових проблем комерціалізації результатів наукових досліджень закладів вищої освіти України варто віднести такі: труднощі з бухгалтерським обліком патентів та інших охоронних документів, створених за бюджетні кошти; відсутність ефективного правового механізму фінансування інноваційних проєктів університетів; необхідність фахової підготовки спеціалістів з інноваційного менеджменту, захисту прав інтелектуальної власності, трансферу технологій у реальний сектор економіки, маркетингу і комерціалізації результатів наукових досліджень у промисловості; наявність «розриву» між суб'єктами секторів вищої освіти, підприємництва, держави та суспільства (за моделлю Quadruple Helix) та ін.

Схематичну інтерпретацію блоку комерціалізації результатів наукових досліджень інтегрованої моделі конкурентоспроможної вищої освіти за концепцією Quadruple Helix представлено на рис. 2.

Вхідними ресурсами в блоці є проєкти із запитами бізнесу на наукові розробки; отримані вченими результати досліджень, придатні до практичного впровадження і комерційного використання. Потужні компанії-інноватори мають у своїй структурі власні дослідницькі центри. Механізми науково-технічного співробітництва таких компаній із сектором вищої освіти практично нерозвинені. Відповідно, для України більш типовим «входом» блоку комерціалізації результатів наукових досліджень є другий із вищезазначених: розробки, винаходи, ноу-хау, інновації, технології, інформація та знання, згенеровані вченими закладів вищої освіти. Компонентами цього блоку нами визначено такі:

- *правовий* – оформлення прав інтелектуальної власності, у тому числі патентування в національних та іноземних відомствах; юридичний супровід і захист;

- *маркетингово-інформаційний* – ідентифікація комерційної привабливості результатів наукових досліджень, їх піар, промоція та просування на ринок, поширення інформації серед потенційних інвесторів, розширення каналів збуту та ін.;

- *бізнесово-комунікаційний* – пошук та переговори з інвесторами, партнерами, інноваційно активним підприємствами, іншими стейкхолдерами, укладення договорів/контрактів на передачу прав на викорис-

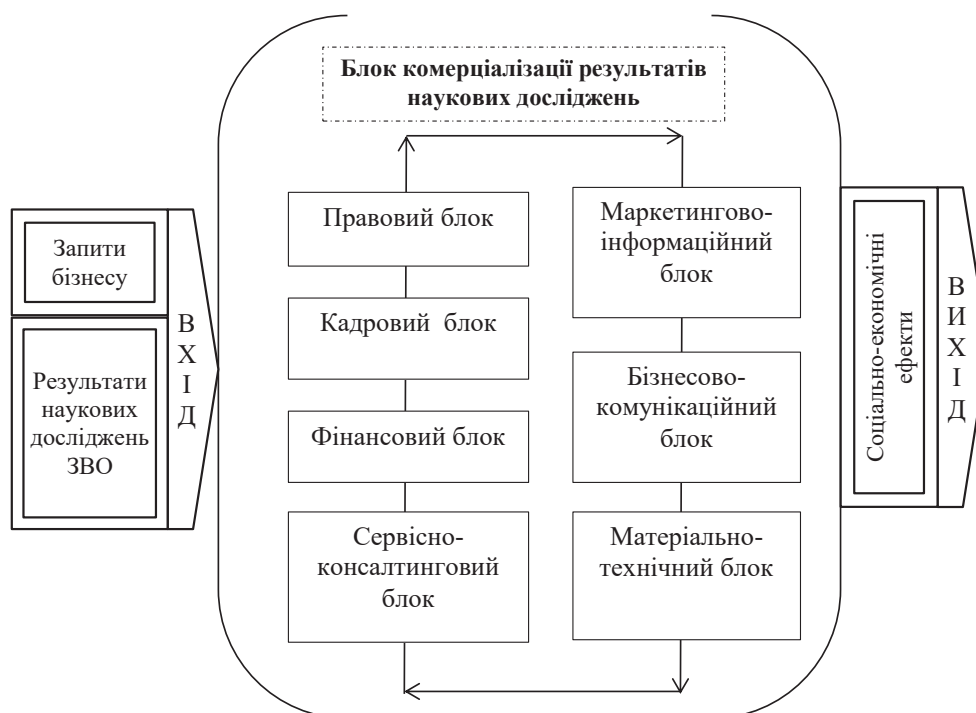

Рис. 2. Схема блоку комерціалізації результатів наукових досліджень закладів вищої освіти

Джерело: побудовано авторами

тання об'єктів інтелектуальної власності (зокрема, з використанням технології blockchain);

– *сервісно-консалтинговий* – післяпродажне обслуговування, продовження дослідницьких процесів з удосконалення винаходів і розробок;

– *кадровий* – висококваліфіковані фахівці вузької спеціалізації: патентні повірені, юристи із захисту прав інтелектуальної власності, бухгалтери, оцінщики, аудиторі, економісти, маркетологи у сфері трансферу та комерціалізації результатів наукових досліджень;

– *матеріально-технічний* – інфраструктурні об'єкти: центри трансферу технологій чи офіси комерціалізації, наукові парки, технопарки, технополіси, startup-компанії, бізнес-інкубатори і т. п.;

– *фінансовий* – диверсифікація джерел фінансування, залучення додаткових інвестицій, фандрайзинг, проектно-грантова діяльність, створення спеціалізованих ендавмент-фондів та ін.

Успішна реалізація блоку комерціалізації результатів наукових досліджень передбачає:

– надання закладам вищої освіти права на комерціалізацію об'єктів інтелектуальної власності, отриманих у ході виконання держбюджетних науково-дослідних робіт (включаючи закріплення за ними права на ці об'єкти);

– розширення фінансової автономії університетів, у тому числі під час розпорядження коштами, залученими від комерціалізації наукових розробок та інновацій (безвідносно джерел фінансування дослідницької діяльності);

– узгодження положень чинного законодавства в частині надання університетам реальних прав на створення спеціалізованих структур або малих підприємств

(виступати їх співзасновником), націлених на комерціалізацію дослідницьких результатів як об'єктів права інтелектуальної власності (із можливістю самостійно розпоряджатися та розподіляти отримані фінансові ресурси);

– стимулювання розвитку інноваційно активних підприємств та їх зближення із сектором вищої освіти шляхом надання пільг в оподаткуванні чи іншої державної підтримки таким підприємствам та створення спеціального (пільгового) режиму для фірм, створених на базі закладів вищої освіти (при наукових парках, бізнес-інкубаторах, інших локальних інноваційних центрах);

– стратегічне планування розвитку закладів вищої освіти – розроблення узгоджених стратегій з урахуванням тенденцій становлення інформаційної економіки та із включенням розділів щодо інноваційного розвитку університетів, сприяння комерціалізації їхніх розробок та зближенню з підприємницьким, державним і громадським секторами.

Блок інтернаціоналізації вищої освіти

В умовах глобалізації науково-освітнього простору забезпечення конкурентоспроможності вищої освіти вимагає її інтернаціоналізації. Відповідно до цього, в інтегрованій моделі конкурентоспроможної вищої освіти нами виділено блок інтернаціоналізації (рис. 3). Цей блок інтегрує у собі традиційні цінності вітчизняних закладів вищої освіти, найкращі зарубіжні практики стратегічного планування міжнародної діяльності, актуальні тенденції міжнародної освіти та механізми гармонізації інтересів стейкхолдерів.

Стратегічні та поглиблені міжнародні зв'язки, взаємний обмін знаннями з установами у таргетованих

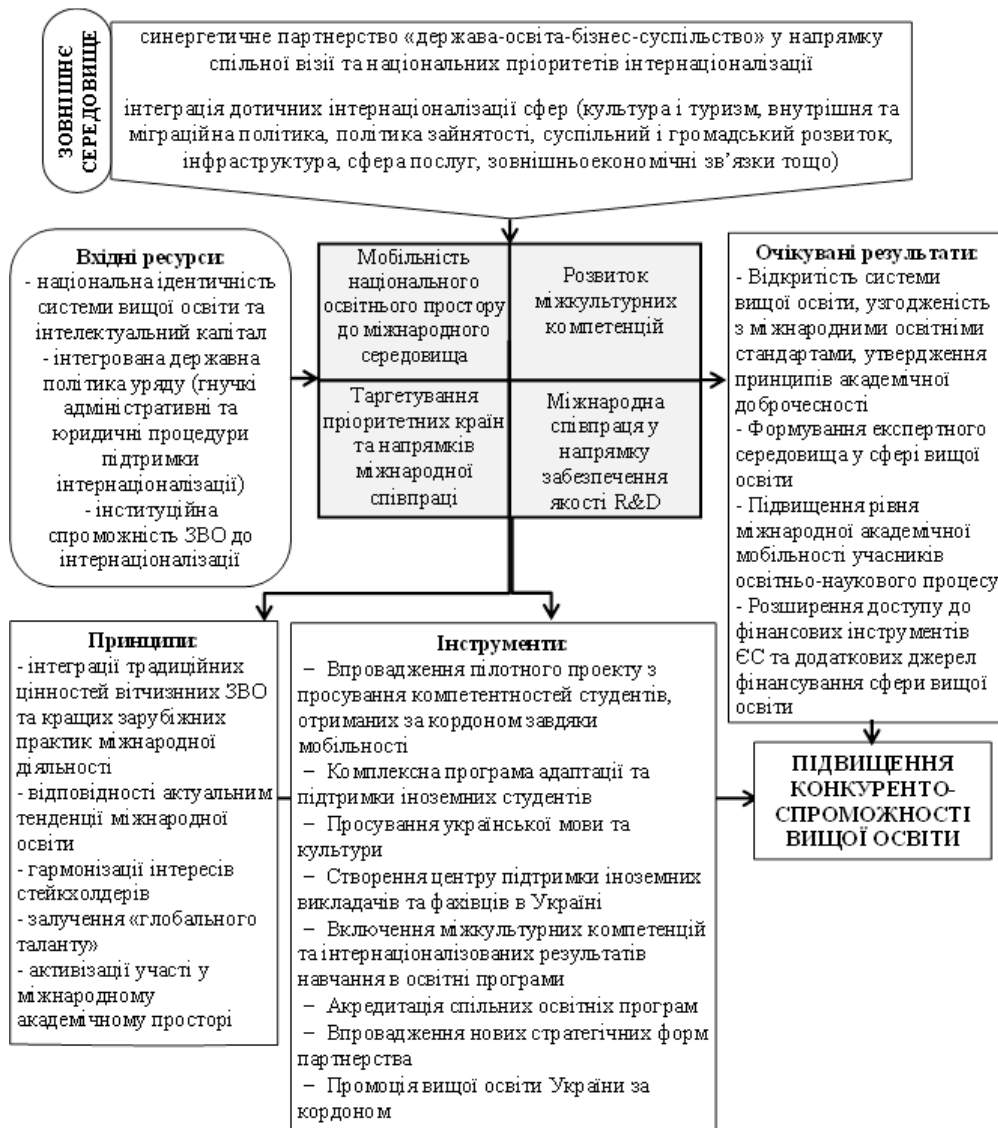

Рис. 3. Блок інтернаціоналізації інтегрованої моделі конкурентоспроможної вищої освіти

Джерело: побудовано авторами

регіонах є важливими для національної системи вищої освіти, науки та національної економіки. Вища освіта виступає інструментом просування України у міжнародний простір. У внутрішньому контексті інтернаціоналізація розбудовує міжнародний досвід, міжкультурно інформоване та компетентне суспільство, міжнародно відкриті державні та приватні установи, які можуть залучити глобальний талант.

Довгостроковою метою блоку інтернаціоналізації є розвиток України як міжнародно привабливого та визнаного центру інтелектуального капіталу. Цей блок складається з чотирьох компонентів:

Компонент 1. Мобільність національного освітнього простору до міжнародного середовища. Мобільність створює цінність як для національної, так і для міжнародної вищої освіти та соціального середовища. Систематична мобільність як ключовий компонент якісного та відкритого освітнього простору дає змогу розширити горизонти студентів та посилити їхню здатність до міжособистісної взаємодії, а також сформувати

низку soft skills (таких як міжкультурна обізнаність, адаптивність, гнучкість, інновативність, продуктивність, мотивація, витривалість, здатність вирішувати проблеми та навички роботи в команді та в глобальному соціумі) [4].

На додаток до міжнародної мобільності студентів та науково-педагогічних працівників інтернаціоналізація вищої освіти України включає інтернаціоналізацію викладання, навчання та досліджень, співпрацю та конкурентоспроможність, адаптацію інституційних стратегій, національних і транснаціональних політик [9]. Інструменти стимулювання мобільності: розроблення пілотного проекту з просування компетентностей студентів, отриманих за кордоном завдяки мобільності; впровадження комплексної програми адаптації та підтримки іноземних студентів; промоція української мови та культури; створення центру підтримки іноземних викладачів та фахівців в Україні.

Компонент 2. Розвиток міжкультурних компетенцій. Українським закладам вищої освіти доцільно

впроваджувати високоякісні інтернаціоналізовані навчальні плани, які включають міжнародний вимір у всіх освітніх програмах та дисциплінах на всіх освітніх рівнях та в усіх галузях знань, зокрема іноземні. Сукупно це матиме позитивний вплив на конкурентоспроможність випускників університетів на національному та глобальному ринках праці. Поряд із цим важливо організувати проходження викладацьким складом українських університетів підвищення кваліфікації для розвитку їх готовності навчати культурно різноманітні групи студентів, функціонувати в міжкультурному середовищі, викладачами іноземною мовою. З іншого боку, вишами мають проводитися курси української мови та культури для іноземних студентів і викладачів. Інструменти стимулювання розвитку міжкультурних, соціальних та громадянських компетенцій студентів і викладачів: включення міжкультурних компетенцій та інтернаціоналізованих результатів навчання в освітні програми; акредитація спільних освітніх програм.

Компонента 3. Міжнародна співпраця у напрямі забезпечення якості наукових досліджень. За структурою інтернаціоналізація системи вищої освіти спирається на три складники: людські ресурси, дослідницька інфраструктура, управлінські практики (прийняття рішень, моніторинг та оцінка). Міжнародна науково-дослідна співпраця та ефективний трансфер наукових результатів спроможні підвищити конкурентні позиції України в глобальному просторі. Це, своєю чергою, вимагає значних фінансових асигнувань і координування дій стейкхолдерів (суб'єктів моделі Quadruple Helix – секторів вищої освіти, бізнесу, держави, громадськості). Інструменти стимулювання міжнародної науково-дослідної співпраці: державне фінансування міжнародної мобільності науковців та дослідників; імплементація нових стратегічних форм партнерства.

Компонента 4. Таргетування пріоритетних країн та напрямів міжнародної співпраці. У геополітичному контексті Україна належить до центру Європи, проте й досі розглядається як країна-транзит до прикордонних країн ЄС (Польщі, Словаччини, Угорщини). Окрім маркетингових та промокампаній (наприклад, програма Study in Ukraine), заходи мають фокусуватися на зміцненні стратегічних зв'язків між закладами вищої освіти різних країн світу. Інструменти даного блоку моделі: популяризація України та українських закладів вищої освіти серед іноземних студентів; просування міжнародної співпраці в регіоні Балтійського моря, групі країн Східного Партнерства; активізація академічної мобільності між Україною та ЄС.

Упровадження блоку інтернаціоналізації в рамках інтегрованої моделі конкурентоспроможної вищої освіти націлене на вирішення таких проблем: закритість, незрозумілість і непрозорість національної системи вищої освіти; обмежена представленість вищої освіти України на міжнародній арені, зокрема внаслідок відсутності належного експертного, консалтингового, інформаційного, організаційного та логістичного державного супроводу; відсутність зрозумілої та послідовної національної стратегії інтернаціоналізації вищої освіти і чіткого механізму її імплементації; низький рівень міжнародної академічної мобільності всіх учасників освітнього процесу та наукової діяльності; відсутність стимулів до міжнародного співробітництва і запровадження результатів міжнародних освітніх

та дослідницьких проектів; відповідно низька ефективність використання коштів міжнародних фондів; низький рівень володіння громадянами іноземними мовами; відсутність системи конкурсного відбору іноземних громадян на навчання в українських університетах, залучення їх виключно з метою отримання додаткових доходів. Вирішення перелічених вище проблем потребує реалізації комплексу системних та послідовних кроків, а саме:

1) залучення міжнародних експертів до процесів акредитації освітніх програм, а також усебічна підтримка міжнародної акредитації англomовних освітніх програм;

2) підтримка ініціатив закладів вищої освіти щодо розроблення й реалізації стратегій інтернаціоналізації як невід'ємної частини їх стратегічного розвитку, міжнародного співробітництва, академічної мобільності;

3) внесення змін до законодавства в частині спрощення процедури організації міжнародної двосторонньої академічної мобільності та залучення іноземців на навчання і викладання в університетах України;

4) забезпечення матеріальної мотивації наукових і науково-педагогічних працівників до представлення результатів досліджень у світовому дослідницькому просторі, а також до участі в розробленні та реалізації спільних освітніх програм із наданням подвійного диплому;

5) підтримка (на конкурсних засадах) вітчизняних наукових видань під час реалізації ними заходів із досягнення високих етичних наукових стандартів (дотримання Code of Conduct and Best Practice Guidelines for Journal Editors, забезпечення peer-review статей, провадження прозорої редакційної політики, недопущення конфлікту інтересів, зазначення внеску кожного зі співавторів у підготовці публікації тощо) та включення до світових наукометричних баз (Scopus, Thompson Reuters, The European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences (ERIH PLUS) тощо);

6) забезпечення прозорості аналітики, моніторингу та звітності за всіма міжнародними проектами закладів вищої освіти; гарантування широкої дисемінації їх результатів серед академічної спільноти;

7) формування інтегрованої політики уряду, що встановлює гнучкі адміністративні та юридичні процедури підтримки інтернаціоналізації, включає розроблення державної стратегії інтернаціоналізації вищої освіти з урахуванням результатів реалізації міжнародних освітніх і дослідницьких проектів, ґрунтується на синергетичному партнерстві в ланцюжку «держава – освіта – бізнес – суспільство» (Quadruple Helix) під час ідентифікації спільної візії та національних пріоритетів інтернаціоналізації.

Блок інтернаціоналізації в інтегрованій моделі конкурентоспроможної вищої освіти закладає базис для фінансування міжнародних договорів та програм, міжнародної мобільності та механізмів інтернаціоналізації. Активна та систематична участь у міжнародному академічному просторі є принципово важливою для підвищення якості української освіти і науки, просування соціокультурної, економічної та політичної співпраці з іншими спільнотами. Комунікуючи з іноземними освітніми закладами завдяки спільним проектам Україна зможе зміцнити та розвинути свій профіль як міжнародно визнаного привабливого центра знань.

На наше переконання, успішна імплементація інтегрованої моделі конкурентоспроможної вищої освіти України можлива лише на основі включення до відповідних процесів усіх стейкхолдерів. У цьому контексті ми керуємося концепцією чотириланкової спіралі Quadruple Helix. Зокрема, наголошуємо на важливості задіяння не лише закладів вищої освіти, а й суб'єктів секторів підприємництва (як роботодавців, замовників на підготовку висококваліфікованих кадрів та споживачів науково-технічної продукції), держави (профільні міністерства і відомства як регуляторів відносин у сферах вищої освіти і науки) і громадського сектору (зокрема, громадські організації у сфері вищої освіти, а також громадяни як споживачі освітніх послуг університетів). Синхронізація інтересів стейкхолдерів, скоординування їхньої діяльності, консолідація їхніх потенціалів (за stakeholder engagement approach) закладають базис ефективного впровадження пропонуваної моделі. Систематизовано отримувани стейкхолдерами синергетичні ефекти у розрізі трьох виокремлених блоків інтегрованої моделі можна представити так:

I – блок формування професійних компетенцій:

- громадський сектор – задоволення попиту населення на якісні освітні послуги;
- підприємницький сектор – задоволення попиту роботодавців у висококваліфікованих кадрах за професійною структурою та рівнем сформованості професійно важливих компетенцій;
- державний сектор – збалансування попиту і пропозиції на національному та регіональних ринках праці; зниження рівня безробіття, у тому числі молодіжного;
- сектор вищої освіти – підвищення конкурентоспроможності вітчизняних закладів вищої освіти на внутрішньому ринку освітніх послуг завдяки зростанню рівня конкурентоспроможності їхніх випускників на ринку праці;

II – блок комерціалізації результатів наукових досліджень:

- сектор вищої освіти – апробація та впровадження результатів наукових досліджень університетів в реальному секторі економіки;
- державний сектор – активізація інноваційного та науково-технічного розвитку національної економіки;
- підприємницький сектор – економія витрат, модернізація виробництва за рахунок упровадження інноваційних результатів наукових досліджень; підвищення конкурентоспроможності за рахунок інноваційного розвитку;
- громадський сектор – задоволення попиту населення на інноваційні види продукції;

III – блок інтернаціоналізації:

- державний сектор – підвищення рівня представленості вітчизняних закладів вищої освіти в глобальному науково-освітньому просторі, поліпшення позицій у світових університетських рейтингах;
- сектор вищої освіти – залучення іноземних студентів, розширення їх географічної структури; запрошення закордонних професорів до викладання в українських вишах;
- громадський сектор – розширення можливостей громадян здобувати освіту в закордонних університетах;
- підприємницький сектор – підвищення продуктивності праці та результативності діяльності підприємства за рахунок найму випускників із міжнародним досвідом.

Однак досягнення вищеокреслених синергетичних ефектів потребує об'єднання зусиль зацікавлених осіб, а не перекладання відповідальності за модернізаційні процеси на суб'єктів системи вищої освіти. Внесок підприємницького сектору не повинен зводитися до інвестування діяльності університетів. Йдеться про налагодження стратегічного партнерства університетів і бізнесу за такими напрямками, як: участь підприємців у розробленні освітніх курсів і навчальних програм; ініціювання та проведення наукових досліджень; підтримка мобільності студентів. На загальнодержавному рівні вдосконалення потребує нормативно-правова база, що стосується питань визначення правового статусу університетів, рівня їхньої автономії (зокрема, фінансової), трансферу технологій, створення інноваційних підприємств, організації дуальної форми освіти, інституціонального стратегування інтернаціоналізації, а також розпорядження майном та отриманими доходами. Від громадського сектору очікується ґрунтовна організація та систематичне здійснення громадського моніторингу у сферах вищої освіти й науки. Отже, доцільно говорити про трансформацію ролей стейкхолдерів: від регуляторів до мотиваторів (органи державної влади), від споживачів до експертів із моніторингу (громадський сектор), від інвесторів до партнерів (підприємницький сектор), від бюджетних організацій до повноправних економічних суб'єктів (заклади вищої освіти).

Підсумовуючи, можемо відзначити, що інтегрована модель конкурентоспроможної вищої освіти враховує принципи відповідності навчання потребам особистості, суспільства та держави; якості та доброчесності; становлення демократичного підходу; задоволення освітніх потреб студентів відповідно до їхніх інтересів і здібностей; мобільності підготовки фахівців щодо задоволення вимог ринку праці. Впровадження запропонованої у статті концепції інтегрованої моделі конкурентоспроможної вищої освіти за концепцією Quadruple Helix створить передумови для розв'язання важливої проблеми узгодження інтересів та діяльності суб'єктів секторів вищої освіти, бізнесу, держави, громадськості за рахунок активізації процесів комерціалізації та трансферу знань і технологій у реальний сектор економіки. Окрім того, завдяки вагомому опосередкованому впливу на регіональний розвиток, кластеризацію та професіоналізацію вищої освіти очікувані ефекти: по-перше, дадуть змогу забезпечити наповнення бюджетів вищих навчальних закладів; по-друге, сприятимуть модернізації діяльності економічних суб'єктів за рахунок упровадження інновацій і, відповідно, підвищенню рівня їхньої конкурентоспроможності на відповідних ринках; по-третє, створюватимуть передумови для інноваційного розвитку національної економіки; по-четверте, сприятимуть підвищенню показників працевлаштування випускників як результату розбудови стабільних партнерських відносин між університетами та підприємствами на засадах взаємної вигоди та довгостроковості, а також завдяки вдосконаленню підходів до формування професійно важливих компетенцій у позааудиторній роботі зі студентами. Пропоновані у статті концептуальні положення ґрунтуються на провідному світовому досвіді, передбачають адаптацію найкращих практик до національних, соціально-економічних і культурних особливостей України.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, у статті запропоновано концептуальні засади розроблення й імплементації інтегрованої моделі конкурентоспроможної вищої освіти за концепцією Quadruple Helix. Пропонована модель включає економічний, педагогічний та управлінський блоки та орієнтована на підвищення конкурентоспроможності вищої освіти в Україні шляхом посилення її інтернаціоналізації, забезпечення інклюзивного підходу до навчання (особливо в частині професійної освіти) та інтеграції до інноваційних бізнес-ланцюжків.

Очікуваним результатом упровадження розробленої інтегрованої моделі є вирішення проблеми низької конкурентоспроможності вищої освіти в Україні, її обмеженої привабливості для споживачів, бізнесу та міжнародних партнерів. До непрямих очікуваних результатів віднесено: 1) стимулювання регіонального інноваційного розвитку, що базується на знаннях та компетен-

ціях; 2) досягнення синергетичних ефектів поширення результатів співпраці бізнесу – влади – освіти – суспільства на інші галузі економіки України (зокрема, знаннево- та технологічно-інтенсивні); 3) розширення компетенційної бази студентів за рахунок нетрадиційних форм навчання, що підвищить їхні спроможності та мотивацію до праці; 4) зміцнення міжнародних наукових зв'язків; 5) вирішення проблеми фінансової автономії університетів і підвищення їхньої спроможності до оновлення дослідницької інфраструктури та запрошення провідних наукових кадрів.

Перспектива подальших досліджень полягає у конкретизації підходів до вдосконалення механізмів інтернаціоналізації, комерціалізації, соціалізації та інтеграції вищої освіти України в чотирикутник «освіта – уряд – бізнес – споживачі/суспільство» (за концепцією Quadruple Helix) та до європейського науково-освітнього простору.

1. Антонюк Л.Л., Сацук В.І. Концепції міжнародної конкурентоспроможності університетів. URL: http://meim.kneu.edu.ua/get_file.php?id=2292 (дата звернення: 19.07.2019).

2. Дебич М.А. Інтернаціоналізація вищої освіти: світовий досвід : монографія. Суми : Університетська книга, 2017. 291 с.

3. Сбруєва А. Інтернаціоналізація вищої освіти: пріоритети комплексної стратегії Європейського Союзу. Вища освіта України. 2013. № 3. С. 89–95.

4. The professional value of Erasmus mobility / O. Bracht et al. Final report presented to the European Commission – DG Education and Culture. 2006. URL: http://ec.europa.eu/education/erasmus/doc922_en.htm. (дата звернення: 19.07.2019).

5. Carayannis E.G., Campbell D.F. 'Mode 3' and 'Quadruple Helix': toward a 21st century fractal innovation ecosystem. *International Journal of Technology Management*. 2009. № 46(3–4). P. 201–234.

6. Etzkowitz H. The Dynamics of Innovation: From National Systems and 'Mode 2' to a Triple Helix of University-Industry-Government Relations. *Research Policy*. 2000. № 29(2). P. 109–123.

7. Internationalizing Higher Education Worldwide: National Policies and Programs / R. Helms et al. Washington, DC : American Council on Education, 2015. URL: <https://www.acenet.edu/news-room/Documents/National-Policies-and-Programs-Part-1-Global.pdf>. (дата звернення: 19.07.2019).

8. Hudzik J. Integrating Institutional Policies and Leadership for 21st Century Internationalization. *International Higher Education*. 2015. № 83. P. 5–7.

9. Kehm B.M., Teichler U. Research on Internationalisation in Higher Education. *Journal of Studies in International Education*. 2007. № 11(3/4). P. 260–273.

10. Knoster T. Leading and Managing Complex Change. Presentation in TASH Conference. 1991. Washington, D.C.

1. Antoniuk L.L., Satsiyk V.I. (2015) Kontseptsii mizhnarodnoi konkurentospromozhnosti univertsitetiv [Concepts of International Competitiveness of Universities] URL: http://meim.kneu.edu.ua/get_file.php?id=2292

2. Debych M. A. (2017) Internatsionalizatsiia vyshchoi osvity : svitovi dosvid [Internationalization of higher education: world experience] Sumy : Univertsytetska knyha. 291 s.

3. Sbrueva A. (2013) Internatsionalizatsiia vyshchoi osvity : priorytety kompleksnoi stratehii Yevropeiskoho Soiuzu [Internationalization of higher education: the priorities of a comprehensive strategy of the European Union] Vyshcha osvita Ukrainy [Higher Education of Ukraine]. № 3. S. 89–95.

4. Bracht O. & Engel C., Janson K., Over A., Schomburg H., Teichler U. (2006) The professional value of Erasmus mobility. Final report presented to the European Commission – DG Education and Culture. URL: http://ec.europa.eu/education/erasmus/doc922_en.htm

5. Carayannis E. G., & Campbell D. F. (2009) 'Mode 3' and 'Quadruple Helix': toward a 21st century fractal innovation ecosystem. *International Journal of Technology Management*. № 46(3-4). P. 201-234.

6. Etzkowitz H. (2000) The Dynamics of Innovation: From National Systems and 'Mode 2' to a Triple Helix of University-Industry-Government Relations. *Research Policy*. № 29 (2). P. 109-123.

7. Helms R., Rumbley L., Brajkovic L. & Mihut G. (2015) Internationalizing Higher Education Worldwide: National Policies and Programs. Washington, DC : American Council on Education. 2015. URL: <https://www.acenet.edu/news-room/Documents/National-Policies-and-Programs-Part-1-Global.pdf>

8. Hudzik J. (2015) Integrating Institutional Policies and Leadership for 21st Century Internationalization. *International Higher Education*. № (83). P. 5-7.

9. Kehm B. M., Teichler U. (2007). Research on Internationalisation in Higher Education. *Journal of Studies in International Education*. № 11 (3/4). P. 260–273

10. Knoster T. (1991) Leading and Managing Complex Change. Presentation in TASH Conference. 1991. Washington, D.C.

E-mail: nateco@meta.ua

ЕКОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ

УДК 330.15:622.882

Коротун О.П.

старший викладач кафедри маркетингу,
Національний університет водного господарства
та природокористування

РЕКУЛЬТИВАЦІЯ ПОРУШЕНИХ ЗЕМЕЛЬ ЯК СПОСІБ ПІДВИЩЕННЯ
РЕКРЕАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті на основі аналізу природних та мінерально-сировинних ресурсів Рівненської області розглянуто негативні чинники змін стану довкілля в районах розроблення корисних копалин. Обґрунтовано необхідність повернення деградованих земель і забруднених водних ресурсів у районах розташування відпрацьованих кар'єрів у природно наближений стан і надання їм природних форм, які б органічно вписалися в структуру навколишнього ландшафту. Визначено можливі нові напрями використання територій для рекреаційних потреб місцевого населення та підвищення природо-ресурсного потенціалу області. Узагальнено категорію «рекультивация», чинники, які необхідно обліковувати для проведення певних напрямів рекультиваций, визначено напрями рекультиваций порушених земель.

Ключові слова: туризм, рекультивация, природні умови, потенціал, рекреаційні ресурси, відновлення земель.

РЕКУЛЬТИВАЦИЯ НАРУШЕННЫХ ЗЕМЕЛЬ КАК СПОСОБ ПОВЫШЕНИЯ
РЕКРЕАЦИОННОГО ПОТЕНЦИАЛА РОВЕНСКОЙ ОБЛАСТИ

Коротун О.П.

В статье на основе анализа природных и минерально-сырьевых ресурсов Ровенской области рассмотрены факторы негативных изменений состояния окружающей среды в районах разработок полезных ископаемых. Обоснована необходимость возврата деградированных земель и загрязненных водных ресурсов в районах расположения отработанных карьеров в природно приближенное состояние и придания им природных форм, которые органично вписались бы в структуру окружающего ландшафта. Определены возможные новые направления использования территорий для рекреационных нужд местного населения и повышения природно-ресурсного потенциала области. Определена сущность категории «рекультивация», факторы, которые необходимо учитывать для проведения определенных направлений рекультивации, определены направления рекультивации нарушенных земель.

Ключевые слова: туризм, рекультивация, природные условия, потенциал, рекреационные ресурсы, восстановление земель.

RECLAMATION OF DISTURBED LANDS AS A WAY OF ENHANCING
THE RECREATIONAL POTENTIAL OF RIVNE REGION

Korotun Olha

In the article on the basis of the analysis of natural and mineral resources of Rivne region, factors of negative changes of the state of the environment in the areas of mineral resources development are considered. The necessity to return degraded lands and polluted water resources in areas of spent quarries to a natural state and to provide them with natural forms that would organically fit into the structure of the surrounding landscape is substantiated. Possible new directions for the use of the territories for the recreational needs of the local population and enhancement of the natural resource potential of the region have been identified. The essence of the concept of "reclamation" is determined, the factors that need to be taken into account for carrying out certain directions of reclamation, the directions of reclamation of disturbed lands are determined.

Keywords: tourism, reclamation, natural conditions, recreational resources, land restoration.

Постановка проблеми. У макроекономічній ситуації, яка сформувалася в Україні, рекреаційна сфера виступає як найважливіший ресурс для процесу відтворення людського капіталу, що забезпечує відновлення і підтримку здоров'я населення. В умовах ринку

формується якісно нові механізми цього відтворення, зростає регулююча роль попиту та пропозиції на ринку рекреаційних ресурсів і, перш за все, у сфері туристично-рекреаційної діяльності. Остання має суттєвий вплив на відтворення суспільних і приватних благ, спо-

живання яких забезпечує суспільне здоров'я, розвиток особистості, освіту і культурний розвиток нації. Розвиток рекреаційної сфери характеризується процесами поступових кількісно-якісних змін, які формують відповідні умови для раціонального використання та відтворення рекреаційних ресурсів за одночасного задоволення потреб населення в рекреаційних послугах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам раціонального використання природних ресурсів у туризмі присвячено роботи С.О. Дем'яненко, О.О. Любіцева, Л.Ю. Матвійчук, Т.І. Ткаченко, Г.Ш. Уварова. Теоретичні і практичні аспекти рекультивації земель досліджували, зокрема, Т.А. Василенко [4], О.І. Голованов [6], В.Ю. Юхновський [9] та ін.

Постановка завдання. Метою статті є теоретичне обґрунтування доцільності проведення рекультивації порушених земель у Рівненській області для їх подальшого використання у рекреаційній сфері.

Вклад основного матеріалу дослідження. Сучасне місто важко уявити без озелених громадських просторів, орієнтованих на виконання рекреаційної, просвітницької, соціальної, культурної та екологічної функцій. Великою популярністю користуються парки і сквери сімейного дозвілля, де можна реалізовувати рекреаційні програми, займатися спортом, проводити творчі та розвиваючі заходи, влаштовувати виставки. Нині ми спостерігаємо тяжіння містян до природних ландшафтів із водоймами та пейзажним різноманіттям територій.

Рівненська область розташована на північному заході України у межах Західно-Поліського регіону, охоплює східні частини Волинського Полісся, Волинської височини та малого Полісся і західну окраїну Центрального (Житомирського) Полісся. Межує з Волинською, Житомирською, Хмельницькою, Тернопільською, Львівською областями, Республікою Білорусь.

За характером рельєфу поділяється на дві частини: північно-західну в межах Поліської низовини і південну, підвищену, що займає північну окраїну Волинсько-Подільської височини [8].

Область має вигідне територіально-географічне розташування зі значним транзитним потенціалом. Площа лісів становить 803,8 тис га, лісистість – 40,1%. Природно-заповідний фонд нараховує 310 об'єктів загальною площею 181,5 тис га, що становить 9,1% території області. Розвідано понад 350 родовищ різноманітних корисних копалин. Територію області перетинають великі транспортні коридори.

Провідне місце в економіці області займають промисловість та сільське господарство. Провідні галузі промисловості області: виробництво та постачання електроенергії та газу; хімічна промисловість; виробництво будматеріалів і скловиробів; харчова промисловість; виготовлення виробів із деревини; машинобудування.

Основними природними туристичними ресурсами області є лісові та водні ресурси.

Лісовий фонд області становить 803,9 тис га, або 40,1% території області, що у 2,4 рази вище середнього показника по Україні (16,5%). Лісові масиви на території області розташовані нерівномірно і знаходяться переважно в північних районах, тому лісистість у різних районах області коливається від 5,7%

у Гоцанському районі до 57,2% у Рокитнівському районі [8; 10].

Ліси області поділяються на чотири категорії захисності: природоохоронного, наукового, історико-культурного призначення – 78,3 тис га, рекреаційно-оздоровчі – 66,9 тис га, захисні – 53,6 тис га, експлуатаційні – 598,5 тис га.

Рівненська область багата водними ресурсами. Загальний об'єм поверхневих водних ресурсів у середньоводний рік становить 7 км³, які формуються за рахунок притоку транзитних річкових вод із суміжних областей (4,7 км³) і річкового стоку місцевого формування (2,3 км³).

На території області протікає 171 річка (довжиною понад 10 км), загальна довжина яких – 4 459 км, із них одна велика (Прип'ять), шість середніх (Стир, Іква, Горинь, Случ, Ствига, Льва) та 164 малі річки [8; 10].

На території області протікають 18 річок міжобласного та міждержавного значення, всі річки належать до басейну правої притоки Дніпра – Прип'яті.

В області нараховується 130 озер, загальна площа яких становить 33,3 км², сумарний об'єм води – майже 108 млн м³. Серед найбільших озер області – Нобель (4,99 км²), Біле (4,53 км²), Острівське (1,12 км²).

Розміщено 12 водосховищ загальною площею 3,03 тис га, сумарним об'ємом води 52,4 млн м³. Найбільші водосховища – Хрінницьке (на річці Стир) і Млинівське (на річці Іква). На території області знаходяться 1 549 ставків, які займають площу 8,5 тис га і акумулюють 91 млн м³ води [8; 10].

Водний потенціал області дає змогу забезпечувати водними ресурсами всі галузі економіки регіону, стимулює розвиток рибогосподарських підприємств та туристично-рекреаційної сфери.

Особливе місце у рекреаційному комплексі області посідають зелені зони та зони відпочинку, створені поблизу крупних населених пунктів і призначені для короткотермінового (переважно одноденного) відпочинку громадян. Як правило, такі зони розташовуються на берегах річок та водойм, у лісових або лісопаркових смугах. За рівнем та інтенсивністю рекреаційного навантаження виділяються такі зони поблизу обласного центру: Решуцька, в околицях сіл Решуцьк і Ходоси, та Новоставська (поблизу Клевани). Однак існуюча кількість місць відпочинку не задовольняє потребу населення, всі зони відпочинку переповнені, і часто мешканцям потрібно бронювати відпочинок за два-три тижні, що є досить проблематичним у напруженому житті містян.

У Стратегії розвитку Рівненської області на період до 2020 р. стратегічною ціллю номер один є розвиток економічного потенціалу шляхом розвитку внутрішнього туризму, для чого пропонується облаштування оздоровчих, паркових зон та об'єктів природного середовища.

У надрах області нараховується 356 родовищ різноманітних корисних копалин, які представлені 17 видами, з них 115 експлуатуються (табл. 1, рис. 1).

Із 2010 р. в Рівненській області розвідано шість нових родовищ будівельного каменю, сім – піску та одне родовище бурштину («Володимирець Східний»).

На Рівненщині розташовано унікальні родовища базальтів, які за своїми фізико-механічними та хімічними властивостями придатні для виробництва бут-

Таблиця 1. Мінерально-сировинні ресурси Рівненської області станом на 01.01.2014

№	Види корисних копалин	Кількість родовищ		Одиниця виміру	Запаси
		розвідано в межах області	у тому числі освоєно промисловістю		
1.	Торф	125	12	тис. тонн	135891
2.	Агрохімічна сировина (фосфорити)	1	1	тис. тонн	3536
3.	Карбонатна сировина для ґрунтів	2	1	тис. тонн	2140
4.	Польовий шпат	3	1	тис. тонн	342
5.	Каолін	2	1	тис. тонн	3865
6.	Цементна сировина	2	1	тис. тонн	392538
7.	Скляна сировина	2	1	тис. тонн	2904
8.	Крейда будівельна	5	3	тис. м ³	31443
9.	Камінь лицювальний	7	5	тис. м ³	10868
10.	Камінь будівельний	43	35	тис. м ³	661709
11.	Пісок будівельний	27	13	тис. м ³	66579
12.	Цегельна сировина	51	12	тис. м ³	47835
13.	Сировина для мінеральної вати	4	2	тис. тонн	428172
14.	Бурштин	3	2	тонн	128
15.	Мінеральні води	6	4	м ³ /добу	1736
16.	Прісні води	36	21	тис. м ³ /добу	429
17.	Сапропель	37	-	тис. тонн	7655
Разом:		356	115		

Джерело: складено за [10]

щебеневої продукції, архітектурно-будівельних виробів, базальтового волокна і мінеральної вати.

Сировина родовищ області використовується для виробництва базальтового штапельного волокна і виготовлення на його основі широкого асортименту ефективних теплоізоляційних виробів майже на 20 підприємствах України та країн СНД. Проте розвиток такого виробництва в області недостатній.

Розвідані запаси будівельної сировини забезпечують подальший розвиток виробництва буто-щебеневої продукції, лицювальних плит, цементу, вапна, цегли силікатної і керамічної, будівельних розчинів тощо.

Основними негативними чинниками змін стану довкілля в районах розробок корисних копалин є:

- зміна природного рельєфу на техногенний;
- утворення відвалів гірських порід;
- погіршення природного захисту підземних вод від забруднення внаслідок розроблення поверхневих захисних шарів порід;
- порушення природного режиму поверхневих та підземних вод, яке може призвести до зменшення їхніх запасів;
- активізація екзогенних геологічних процесів, зокрема зсувів та ерозії.

Невідновлюваність природних мінеральних ресурсів та виснаження і порушення природних територій визначають необхідність їх раціонального, ощадливого використання та повернення територій для подальшого використання, зокрема бурштину та базальтів стовпчастої структури. На нашу думку, способом вирішення цих завдань може стати активна рекультивация порушених земель.

За визначенням [2] – це повне або часткове відновлення ландшафту, порушеного попередньою господарською діяльністю. Згідно з [1] – це відновлення продуктивності земель, що стали порушеними в результаті діяльності людини. За джерелом [3] рекуль-

тивация земель – штучне відновлення родючості ґрунту й рослинного покриву після техногенного порушення природи.

Напрями рекультивации визначають кінцеве використання порушених земель після проведення відповідних гірничотехнічних, інженерно-будівельних, гідротехнічних та інших заходів, їх вибирають на основі комплексного обліку таких чинників:

- природних умов району розроблення родовища (клімат, типи ґрунтів, геологічна будова, рослинність, тваринний світ та ін.);
- стану порушених земель до моменту рекультивации (характер техногенного рельєфу, ступінь природного заростання та ін.);
- мінералогічного складу, водно-фізичних та фізико-хімічних властивостей гірських порід;
- агрохімічних властивостей (вмісту поживних речовин, кислотності, наявності токсичних речовин та ін.) порід та їх класифікації за придатністю для біологічної рекультивации;
- інженерно-геологічних та гідрологічних умов;
- господарських, соціально-економічних, екологічних та санітарно-гігієнічних умов;
- терміну служби рекультивованих земель (можливості повторних порушень та їх періодичність);
- технології та механізації гірничих і будівельно-монтажних робіт.

У процесі вибору напрямку рекультивации земель необхідно мати на увазі, що рекультивовані землі і території, що їх оточують, після закінчення робіт являють собою оптимально сформовану та екологічно збалансовану ландшафтну ділянку.

ГОСТ 17.5.1.02-85 [7] передбачає класифікацію порушених земель залежно від напрямку подальшого використання в господарстві.

Залежно від висновків експертизи порушених земель приймається рішення про проведення певного

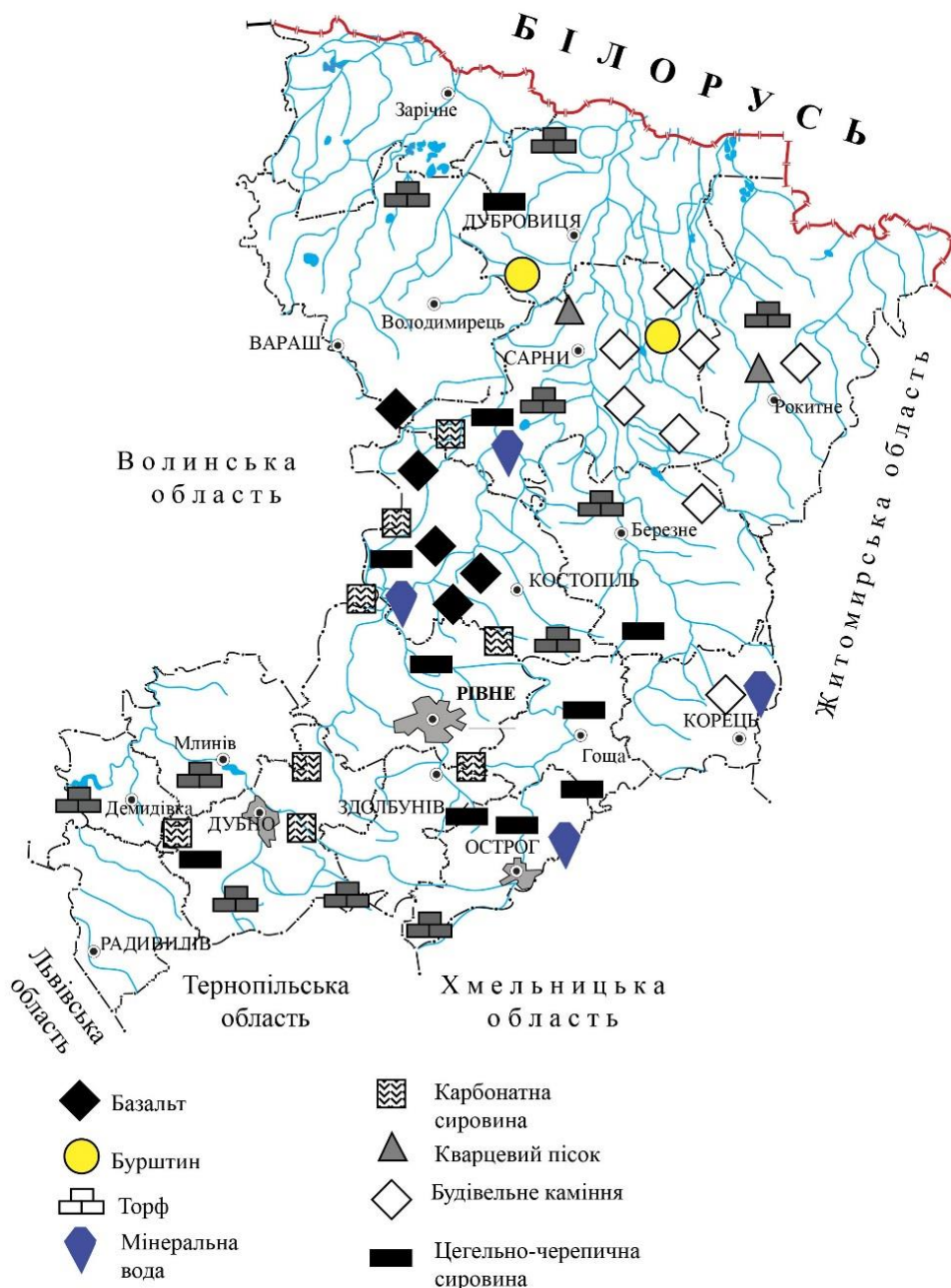

Рис. 1. Карта-схема основних родовищ корисних копалин Рівненської області

Джерело: складено автором на основі [8; 10]

виду рекультивації. Виділяють такі напрями рекультивації (рис. 2).

Санітарно-гігієнічна рекультивація здійснюється для консервації порушених земель, припинення шкідливої дії кар'єрів, відвалів на природне середовище (наприклад, щоб звалище не забруднювало повітря та підземні води), якщо з якихось причин використання порушених земель вважається недоцільним.

Сільськогосподарську рекультивацію проводять, як правило, у тих районах, де землеробство має велике господарське значення, а ґрунтово-кліматичні умови найбільш сприятливі. Сільськогосподарська рекультивація здійснюється на великих за площею відвалах чи кар'єрах.

Будівельна рекультивація – це підготовка порушених земель під спорудження житлових будинків, спортивних майданчиків, промислових підприємств, складів і т. ін. Кар'єри при цьому засипають відвальними породами, їхні стінки вирівнюють, підводять дороги, теплотраси, виконуються меліоративні роботи (дренаж тощо). Підземні виїмки у цілях рекультивації використовуються як господарські приміщення для розміщення складів, архівів, сховищ газу, рідкого палива тощо [5].

Лісова рекультивація застосовується частіше, тому що потребує менших витрат, може бути здійснена на токсичних ґрунтах та у несприятливих умовах рельєфу. Під час вибору деревних і чагарникових порід для посадки на відвалах найбільш підходящими є місцеві

Рис. 2. Напрями рекультивації порушених земель

Джерело: складено автором

види, пристосовані до умов цього регіону. Спочатку висаджують піонерні види, тобто породи підготовчого періоду, а потім – господарчоцінні породи, які в майбутньому придатні для лісорозробок. Лісові насадження на відвалах виконують важливу меліоративну, ґрунтозахисну та оздоровчу роль. Лісогосподарська рекультивація проводиться здебільшого там, де є можливість відновити ділянки лісу із цінними сортами дерев.

На місці старих кар'єрів також може здійснюватися водна рекультивація, яка має на меті:

- створення резервів промислових вод для потреб хімічної, металургійної, текстильної промисловості, енергетики та сільського господарства;
- створення резервів питної води;
- створення рекреаційних центрів та зон.

Затопленню підлягають також кар'єри з високотоксичними ґрунтами, непридатні для інших видів рекультивації. У поєднанні з лісопосадками на відвалах вони можуть бути перетворені на зони відпочинку. Водогосподарська рекультивація проводиться здебільшого на тих кар'єрах, які після відпрацювання заповнюються ґрунтовими й дощовими водами. Такі штучні озера впорядковуються, в них запускається риба, їхні береги озеленюються тощо.

Рекреаційна (від лат. *rescreatio* – відновлення сил, відпочинок) рекультивація виконується неподалік міст і великих населених пунктів для створення зон відпочинку. Здебільшого її поєднують із водогосподарською та лісогосподарською рекультивацією (озера в кар'єрах упорядковують, на берегах споруджують пляжі, бази відпочинку, висаджують дерева, кущі).

Комбінована, яка включає поєднання двох і більше напрямів рекультивацій, наприклад лісогосподарської або водогосподарської з рекреаційно-господарською [6; 9].

У результаті проведення комплексу робіт із рекультивації техногенно порушених земель буде отримано позитивний ефект із погляду природокористування та позитивний соціально-економічний ефект.

Висновки з проведеного дослідження. Відновлення земель шляхом рекреаційної рекультивації передбачає створення зон відпочинку, які матимуть економічне, соціальне та екологічне значення для області. Рекреаційна рекультивація дасть змогу ефективно використовувати наявні місцеві туристичні і рекреаційні ресурси, стимулюватиме розвиток інфраструктури, створюватиме сприятливі умови для задоволення потреб населення в активному відпочинку, зміцнення здоров'я.

1. Большая Советская энциклопедия. Москва : Большая советская энциклопедия, 1975. Т. 28.

2. Большой энциклопедический словарь. Москва : Астрель, 2009. 1248 с.

3. Быков Б.А. Экологический словарь. Москва : Наука, 1983. 216 с.

4. Василенко Т.А., Свєргузова С.В. Оценкa воздействия на окружающую среду и экологическая экспертиза инженерных проектов ; 2-е изд., испр. и доп. Москва : Инфра-Инженерия, 2019. 264 с.

5. Гірничопромислові ландшафти і рекультивація земель. URL: https://pidruchniki.com/1842010737949/ekologiya/ornichopromislovi_landshafti_rekultivatsiya_zemel.

6. Голованов А.И., Зимин Ф.М., Сметанин В.И. Рекультивация нарушенных земель / под ред. А.И. Голованова. Москва : Колос, 2009. 325 с.
  7. ГОСТ 17.5.1.02-85 «Охорона природи. Землі. Класифікація порушених земель для рекультивації».
  8. Коротун І.М., Коротун Л.К. Географія Рівненської області. Рівне : РІПКРК, 1996. 274 с.
  9. Лісові меліорації / О.І. Пилипенко та ін. ; за ред. В.Ю. Юхновського. Київ : Аграрна освіта, 2010. 283 с.
  10. Стратегія розвитку Рівненської області на період до 2020 року : Рішення обласної ради від 18 грудня 2014 р. № 1374. Рівне, 2014. 139 с.
1. Bolshaia Sovetskaia entsyklopedyia. Moskva : Hosud.nauch.yz-vo "Bolshaia sovetskaia entsyklopedyia", tom.28, 1975.
  2. Bolshoi entsyklopedyicheskii slovar. Moskva : Astrel, 2009. 1248 s.
  3. Выков В. А. Экологический словарь. Москва : Наука, 1983. 216 с. ГОСТ 17.5.1.02-85 "Okhrana pryrody. Zemly. Klassyfykatsiia narushennykh zemel dlia rekultyvatsyy"
  4. Vasylenko T. A., Sverhuzova S. V. Otsenka vozdeistviia na okruzhaiushchuiu sredy u ekologicheskoiu ekspertyzu ynzhenerskykh projektov. 2-e yzd., ospr. y dop. Moskva : Ynfra-Ynzheneryia, 2019. 264 s.
  5. Hirnychopromyslovi landshafty i rekultyvatsiia zemel. URL : https://pidruchniki.com/1842010737949/ekologiya/ornichopromislovi_landshafty_rekultivatsiya_zemel
  6. Holovanov A.Y., Zyryn F.M., Smetanyn V.Y. Rekultyvatsiia narushennykh zemel / pod red. A.Y. Holovanova. Moskva : Kolos, 2009. 325 s.
  7. ГОСТ 17.5.1.02-85 "Okhorona pryrody. Zemli. Klasifikatsiia porushenykh zemel dlia rekultyvatsii"
  8. Korotun I.M., Korotun L.K. Heohrafiia Rivnenskoii oblasti. Rivne : RIPKPK, 1996. 274 s.
  9. Pylypenko O. I., Yukhnovskiy V. Yu., Dudarets S. M., Maliuha V. M. Lisovi melioratsii / za red. V.Iu. Yukhnovskoho. Kyiv : Ahrarna osvita, 2010. 283 s.
  10. Stratehiia rozvytku Rivnenskoii oblasti na period do 2020 roku. Zatverdzheno rishenniam oblasnoi rady vid 18 hrudnia 2014 roku № 1374. Rivne, 2014. 139 s.

o.p.korotun@nuwm.edu.ua

НОТАТКИ

ЦЕ ЦІКАВО

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ХАРЧОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ
ІНСТИТУТ ЕКОНОМІКИ І УПРАВЛІННЯ
КАФЕДРА МІЖНАРОДНОЇ ЕКОНОМІКИ
ЗАПРОШУЄ НА НАВЧАННЯ ЗА СПЕЦІАЛЬНІСТЮ:
«МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ»
Освітня програма «Міжнародна економіка»**

Навчання здійснюється на базі повної загальної середньої освіти.

Перелік дисциплін спеціалізації :

o міжнародний економічний аналіз;	o інвестування;
o міжнародний менеджмент;	o міжнародна електронна торгівля;
o міжнародна економічна діяльність України;	o глобальна економіка;
o міжнародна економічна інтеграція;	o міжнародні стратегії економічного розвитку;
o міжнародні організації;	o міжнародний ринок праці;
o міжнародна комерційна логістика;	o міжнародні інвестиції;
o економіка зарубіжних країн;	o міжнародні економічні відносини;
o зовнішня політика України;	o світова економічна кон'юнктура;
o сучасні глобальні ринки;	o міжнародна конкурентоспроможність.

За результатами державної атестації випускникам присвоюється кваліфікація «бакалавр з міжнародних економічних відносин», «магістр з міжнародних економічних відносин».

Навчання здійснюється за денною формою навчання.

Термін навчання:

- Освітній ступінь «бакалавр» – 4 роки (на базі повної загальної середньої освіти).
- Особи з дипломом ОКР молодшого спеціаліста відповідного напрямку підготовки можуть бути зараховані на 3 курс.
- Освітній ступінь «магістр» – 1 рік 6 місяців (на основі базової вищої освіти відповідного напрямку (диплом бакалавра або спеціаліста)).

• **Вступні випробування: на I курс ОС «Бакалавр»:**

Конкурс сертифікатів Українського центру оцінювання якості освіти з трьох дисциплін:

1. Української мови та літератури,
2. Математика,
3. або Історія України, або іноземна мова (за вибором вступника одна з вказаних дисциплін)

• **на III курс ОС «Бакалавр»:**

фахове випробування

• **на ОС «Магістр»:**

1. Конкурс сертифікатів Українського центру оцінювання якості освіти з іноземної мови
2. Фахове випробування

Національний університет харчових технологій має договірні відносини з факультетом військової підготовки Військового інституту телекомунікації та інформатизації НТУУ «КПІ». Це дає можливість бажуючим студентам отримати військову підготовку та звання лейтенанта запасу Збройних Сил України.

За потреби студенти забезпечуються гуртожитком

Адреса:

01601, м. Київ, вул. Володимирська 68,
кафедра міжнародної економіки (044)287-97-60, (044)287-96-19
menedger_2012@ukr.net